

A. ELANGO

LAPSEPÕLV JA ISELOOM

ELAV TEADUS NR. 19
EESTI KIRJANDUSE SELTSI
POPULAARTEADUSLIK SEERIA
ILMUB 12 NUMBRIT AASTAS

·LAPSEPÕLV JA ISELOOM

Eha!

Oma naisle
huvimatus!

H. and

24. II 62.

A-71571

ALEKSANDER ELANGO

LAPSEPÕLV JA ISELOOM

VÄIKELAPSE VAIMNE ARENEMINE
JA KODUNE KASVATUS

TEINE TRÜKK

EESTI KIRJANDUSE SELTS
TARTU, 1940

TOIMETUS: A. ANNIST — TEGEV TOIMETAJA,
D. PALGI — VASTUTAV TOIMETAJA, K. KONIK †,
J. KÕPP, J. LANG, J. ROOS, P. TARVEL, F. TUGLAS,
J. ULUOTS

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

048443049

EESTI KIRJANDUSE SELTSI TRÜKIKODA
TARTU, 1940

Eessõna.

Mõne aasta eest tuli ühel Saksa kohtul võtta seisukoht, millal algab lapse kasvatus. Otsustamine polnud kerge. Pedagoogiline rahvatarkus, kui otsustada vanasõnade, kõnekäändude ja elust võetud jutustuste järgi, peab inimese kujunemises kõige mõõduandvamaks ajajärguks varast lapsepõlve. Kauga aega valitsenud ametlikus pedagoogikas kõneldi aga kuni koolieani ainult lapse hoiust, s. o. kehalisest kasvatuses ja korrale harjutamisest. Kui mainitud kohus pärast asjatundjate arvamuse ärakuulamist siiski asus seisukohale, et inimese kasvatus algab sünniga, siis seda vist küll tänu kasvatusteaduses viimaseil aastakümneil toimunud murrangule. Varem üsna tagaplaanile tõrjutud väikelapse-pedagoogika on saanud ja üha enam saamas pedagoogiliste huvide keskpunktiks. Kõigi maade psühholoogilistes ja pedagoogilistes instituutides töötatakse praegu eelkoolialise lapse hingeelu ja ta kasvatuses küsimuste uurimise kallal. Hulk paremaid õpetlasi on rakendunud sellele tööle. Iga aasta toob sellelt alalt rea uusi teoseid. Senised vaated varasele lapsepõlvele kui tähtsusetule ajajärgule inimese elus on põhjalikult kõigutatud. Arenemispsühholoogia väidab, et inimese pea-aegu kõigi hingeliste võimete algus ulatub varasesse lapsepõlve; et inimese hingeelu mõista, on vaja vaadelda selle avaldumist ja kujunemist algusest peale.

Pedagoogiliselt omavad varase lapsepõlve aastad erilist tähtsust seetõttu, et inimese vaimse „mina“ esimesed sammud annavad kogu ta edaspidisele arenemisele suuna, mida hiljem väga raske on muuta. Isiksuse põhivorm, ta käitumise selgroog on päritud algete ja ümbritseva keskkonna esimeste kokkupuudete tulemus. Siin pannakse alus kõigile edaspidistele teadmustele ja tundmustele, siin võrsu-

vad ta edaspidise kõlbla käitumise juured. Lapse arenemine on neis aastais kiirem, intensiivsem kui kunagi hiljem. See on palavikuline ehitamisaeg. Jean Paul¹⁾ ütleb õieti: „Laps õpib kolmel esimesel eluaastal palju rohkem kui kolmel ülikooli-aastal.“ Seda suurem tähtsus on keskkonnal, kust ta neil aastail ammutab oma hinge ehitusainese, mis selal ta elamuste sisu määrab. Hüved ja pahed, mis siis lapse hinge pääsevad, kannavad hiljem mitmekordset vilja. Need on asjaolud, mis meid sunnivad lapse kasvatuslikku mõjutamist esimestel eluaastatel võtma palju tõsisemalt kui senini.

Ei saa öelda, et eesti tegelikkude väikelapsekasvatajate — emade ja isade huvi pedagoogiliste küsimuste vastu oleks suur, igatahes kaugeltki mitte nii suur, kui eespoolöeldud meenutades oletama peaks. Kasvatust peetakse ikka veel alaks, kus võimalik on toime tulla ilma igasuguse ettevalmistuseta, oma loomuliku mõistuse ja pärimuslikult põlvest põlve edasi kanduva isaisadeaegse tarkusega. Veel enam, võib kõnelda isegi teatud vastumeelsusest pedagoogikale: kuulake terasemalt ja teile selgub varsti, milline eelarvamuste rägastik lahutab pedagoogilistest huvidest meie haritudki laste-vanemate suurt enamikku. Võib-olla on selles osalt süüdi kasvatusküsimumste senine käsitusviis, vaatenurk, mille all nende küsimuste käsitlejad neile on liginenud. Sirvides lastevanemaile määratud vanemat eestikeelset pedagoogilist kirjandust näeme, et valdava enamiku sellest moodustavad kas ainult üleskutsed lastekasvatusele enam tähelepanu omistada või manitsused ja noomitused vaga teo ja mõttega lastele eeskujuks olla²⁾). Asjalikke, sügavamaleküündivaid selgitusi, iseäranis lapse nii keeruka hingeelu mõistmisele kaasaaitamist, mis on juba aastakümnete eest tunnustatud kasvatustöö aluseks, otsime sealt asjata. Arusaadav, et pole palju neid, kes valmis oleksid end omaenda raha ja vaeva eest alatasa noomida laskma. Lastehoiu alal, mida viljelevad teadupärast peasjalikult arstid, on seisukord teisem. Sel alal sisaldab ka eestikeelne kirjandus ajakohaseid ja kaasaegse teaduse tasemel seisvaid andmeid ning

1) Saksa kirjanik ja pedagoog (1763—1825).

2) Ligemalt vt. A. Elango: Koduse kasvatuse küsimusi käsitleva kirjanduse tutvustaja. Eesti Karskusliidu Kodukasvatustoimkonna väljaanne, Tartu 1932.

juhatusi, ja nagu ilmunud teoste arv tõendab, on huvi selle ala vastu suurem¹⁾. Vähemalt pole mul võimalik olnud tähele panna, et suhtumises sellesse alasse end lastaks juhtida mingest eelarvamusist. Käesoleva teose 1. trüki ilmumisest saadik (1933) on küll suhtumine kasvatusküsimumustesegi mõnevõrra muutumas. Tähelepanu, mis riigijuhid oma avalikkudel esinemistel sellele alale on omistanud, uute teoste ilmumine väikelapsepedagoogika alalt, Koduse Kasvatuse Instituudi asutamine (1936) ja rahva elav osavõtt selle üritustest — need on tõigad, mis kõnelevad pedagoogiliste huvide tõusust meie seltskonnas.

Järgnevad leheküljed ei taha olla mingi retseptide, valmis eeskirjade kogu teotsemiseks ühel või teisel juhul. Juba väikese lapse elus esineb loendamatu hulk eriolukordi; kui palju me neist ka läbi ei analüüsiks, kõiki ei jõuaks ikkagi haarata. Ei ole kaht täpselt teineteise sarnast lehtegi puul, veel vähem kaht igas suhtes teineteise taolist last. Igaüks käitub erisuguselt ja nõuab erisugust kohtlemist. Ainus, mida pedagoogika üldse võib teha ja mida ka käesolevad leheküljed taotlevad, on aidata kasvatajaid (lastevanemaid) oma laste paremale mõistmisele ja anda ülevaade võimalikest kasvatusvahendest ning nende kandejõust. Millist neist kasvataja kunagi kord rakendab, jääb ta enda leidlikkuse, sissetundmisvõime ja pedagoogilise takti otsustada. Vastavalt sellele olengi püüdnud näidata, kuidas inimese iseloom ja hingeliste võimete mitmekesisus pikka-mööda kujuneb juba varases lapseas võetud suunas ning

¹⁾ Kuna käesolevas teoses nende küsimuste juurde enam ei tulda, juhiksin asjast huvitatute tähelepanu järgmistele teostele: Dr. A. Reimann: Ema käsiraamat, 1938. Dr. O. ja H. Madisson: Ema ja lapse tervishoid, 3. tr. 1939. Dr. O. ja H. Madisson: Meie laps ja tema eest hoolitsemine, 3. tr. 1939. Dr. M. Jürisson-Kleitsmann: Raamat emale lapse tervise eest hoolitsemiseks, 1927. Prof. A. Ylppö: Ema rinnalapse hoidjana ja toitjana, 1924. Prof. A. Ylppö: Lastetoast koolipingile, 1922. Dr. L. Langstein: Laste toitmisest, ravitsemisest ja kasvatusest, 1925. H. M. Rügge: Naine emana, 1925, jne. (Ligemalt: A. Elango: Koduse kasvatuse küsimusi käsitl. kirj. tutvustaja.)

millised võimalused meil on käepärast seda suunda tahtlikult muuta ja mõjutada. (Ruumi puudusel pidid sellest raamatust välja jääma peatükid: Esteetiline kasvatus, Suguline kasvatus ja Kasvatusraskused.)

Rohkearvulisest kirjandusest, mis mul on olnud abiks käesoleva teose kirjutamisel, olen kõige enam kasutanud abi-elupaaride Cl. ja W. Stern'i, Ch. ja K. Bühler'i, R. ja D. Katz'i uurimusi. Kõik mainitud autorid on mitte ainult rahvusvaheliselt tuntud õpetlased, vaid ka eeskujulikud lastevanemad.

Muuseas olen nende vähenõudlikkude ridade kirjutamisel hellitanud üht lootust: et nad annavad tõuget eesti haritud isadele ja emadele oma laste täpsemaks ja süstemaatilisemaks vaatluseks. Senini piirduvad meie teadmused eesti lapsest peamiselt sellega, mis me välismaiste uurimuste põhjal nende kohta võime järeldada. Kuigi väikelapse käitumises ja arenemises avalduvad rahvuslikud vahed väga tagasihoidlikult, on siiski aeg asuda ka eesti lapse põhjalikumale tundmaõppimisele. Siin leiaksid paljud lastevanemad tänuväärse tööpõllu, millest kasu oleks neile endile ja, julgen loota, ka eesti pedagoogikale.

Tartus, juulis 1939.

A u t o r.

I. INIMESE ARENEMISE PÕHISEADUSED.

I. Pärivus, keskkond, kasvatus.

Laialt on tuntud vaade vastsündinud lapse hinge-
elule kui valgele lehele, kuhu kasvataja võib kirju-
tada mida tahes. Pedagoogide ringkonnis armasta-
takse selle juurde tsiteerida veel I. Kant'i (1724—
1804) sõnu: „Inimene saab inimeseks ainult kasva-
tuse kaudu. Ta pole muud midagi kui see, mis kas-
vatus temast teeb“. Selle vaate pooldajad usuvad, et
kasvatuse teel on võimalik kogu ühiskonda lühikese
ajaga ümber muuta. Nii näiteks kirjutas prantsuse
riigimees J. Turgot (1727—81), kes ähvardavat revol-
utsiooni Prantsusmaal püüdis sotsiaalsete reformide
abil ära hoida, kuningas Louis XVI-le, et otstarbe-
kohase kasvatuse teel võiks luua 10 aastaga uue Prant-
susmaa, mis oma vaimse arengu, üldise ohvrimeelsuse,
heade kommete ja isamaa-armastuse poolest oleks esi-
mesi rahvusi maailmas.

Teiselt poolt leidub aga ka teadlasi, kes kasvatuse
mõju inimese arenemisse peavad üsna väikeseks ja
arvavad, et peaaegu kõik kehalised ja vaimsed omadu-
sed pär itakse eelmistelt põlvedelt. Itaalia arsti-
teadlane C. Lombroso (1836—1909) väitis, et mõned
inimesed juba sünnivad roimaritena ning et neid

välise tunnuste, näit. pealuu ehituse järgi võib teistest eraldada. Teatakse jutustada lugusid primitiivsetest pärismaalastest (näit. neegritest), kes isegi siis, kui nad moodsa kultuuriga täiesti ära on harjunud, soodsal juhul ikkagi endistesse elutingimustesse tagasi pöörduvad, või tänavatüdrukuid, kelle päästmiseks kõik katsed luhtunud; „veri“ kiskuvad neid esialgsesse keskkonda tagasi.

Tänapäeva kasvatusteadus ei saa pooldada ei üht ega teist neist äärmuslikest vaateist. Inimene ei ole mitte ainult kasvatuse ega ka mitte ainult pärivuse, vaid nende mõlemate koosmõju saadus. Sündides toob ta kaasa hulga päritud algeid, mis aja jooksul ümburuse ja kasvatuse mõjul kujunevad kindlaiks omadusteks. Alged on üksnes arenemise võimalused, paindub toormaterjal; oleneb täiesti välistegureist — ümbrusest ja kasvatusest, missuguseks nad kujunevad ja kas nad üldse välja kujunevad. Kui ümbrus mõne alge väljakujunemiseks küllalt võimalusi ei paku, siis jääbki see välja kujunemata, kõngeb. Ebasoovitavate omaduste alged võib kasvatuse teel jätta välja kujundamata, soovitatavate eest aga tuleb eriti hoolitseda. Nii pole päritud alged selle ettemääramine, mis peab tulema, vaid kogu teatava liikumisvabadusega tulevikulubadusi, mida kasvataja, hiljem ka isik ise, võib kasutada. Sama seadust näeme taimeriigis: teatud seemnest võib küll võrsuda ainult üks kindel taim, olgu rukis, naeris või võilill; kas see seeme aga üldse saab idaneda, millise kiirusega, millises headuses ja milliste eriomadustega taim tast võrsub, oleneb osalt seemnest, veel enam aga kasvamise tingimustest: päikesest, veest, mullapinnast, teistest ümbritsevaist taimedest jms.

Päritud algete ja välistegurite koosmõju paistab inimese juures iseäranis selgesti silma ta keele arenemises. Teatavasti ei valda inimene keelt mitte otsekohe sündides, vaid ta õpib selle 2—3 esimese eluaasta jooksul. Et see pole paljas järeleaimamine täiskasvanuile, tõendab asjaolu, et ka kurdid lapsed, kes pole kuulnud ainustki häält, teevad lallates kõnelemise eelharjutusi; et nad aga kõnelemist kunagi täiesti ära ei õpi, on tõenduseks, et kõnelemisvõime ka ainult pärivusel ei põhjene. Nii on lugu kõigi teistegi omaduste ja võimetega.

Välistegureid, mille mõjul algete kujunemine toimub, on kaks: kasvatus ja keskkond.

Kasvatuse all mõtleme täiskasvanute, olgu siis lastevanemate, kutseliste kasvatajate või kogu ühiskonna püüdeid lapse algete kujunemist mõjutada teatud kindlas sihis. Selleks muudetakse kunstlikult keskkonda, kus laps kasvab. Ühelt poolt tal ei lasta minna igale poole ega kõigega kokku puutuda, hoitakse palju ebasoovitavaid mõjusid talt eemal, teiselt poolt sunnitakse teda tegema asju, mida ta ise ei teeks, ja minema sinna, kuhu ta muidu ei läheks. Kool näiteks on täiesti kasvatuse otstarbel loodud asutis ja kogu kooli õhkkond on kunstlikult korraldatud nii, et see laste arenemist mõjutaks ühiskonnale soovitavas suunas.

Teadlik kasvatus moodustab siiski vaid väikese murdosa kõigist välistest teguritest, mis lapse arenemist mõjutavad. Palju suuremal määral teeb seda keskkond. Viimasele alluvad lapse arenemise tingimused juba emaihus, sündimise toiming, loodus ja kultuur, mille keskel laps üles kasvab, kaasinimesed, kellega ta kokku puutub jne. Teoreetiliselt võttes võime öelda, et kõiki neid tingimusi võivad kasvata-

jad oma tahtmise järgi muuta: nendest oleneb, kas nad lasevad lapsel kasvada maal või linnas, milliste teiste lastega nad tal kokku puutuda lasevad jne. Enamasti jääb see võimalus siiski ainult teoreetiliseks, sest paljukese on neid vanemaid, kes oma laste kasvamiskeskonda saavad oma tahtmise järgi vabalt valida. Siin on asjaolu, millest tuleb otsida teadliku kasvatustöö ebaõnnestumise põhjusi. Kui nii palju lapsi ema ja õpetajate parimaist püüdeist hoolimata muutub ulakaiks, siis mitte niivõrd sellepärast, et nende päritud alged oleksid halvad (nagu niisugustel juhtudel enamasti arvatakse), vaid et laps ilma teadlikkude kasvatajate (vanemate või õpetaja) märkamata on sattunud halbade kaaskasvatajate (tänav, sõbrad, teinijad, kino, sopakirjandus) mõju alla.

Nii võiksimme kokku võttes öelda: inimese vaimne arenemine oleneb kolmest tegurite rühmast: päri-vus (alged), keskkond ja kasvatus, kusjuures esimene pääseb mõjule ainult kahe viimase kaudu.

2. Isiksuse ühtsus ja sihipüüdlikkus.

Samuti kui piiramatu pärivus-usk kuulub minevikku ka vaade isiksusele kui hulga algelementide mehaaniliselt liidetud kogusummale. Noorele võidurõõmsale loodusteadusele näis, et valgu (munavalge) koosseisu avastamisest elava protoplasma kunstliku järeletegemiseni on vaid üks samm. Kuid kainemine ei jäänud aastate ja luhtunud katsetega tulemata. Tänapäeval ollakse jälle üldiselt veendunud, et elavat organismi ei lahuta surnud ainesest mitte ainult astmeline (kvantitatiivne), vaid ka olemuslik vahe. Bioloogia ei lähtu enam surnust, et mõista elu,

vaid vaatleb elavat organismi ennast ja püüab mõista, mis on, mis teda teeb elavaks. Selles mõttes sarnaneb ainurakne jagunemise teel paljunev seeneke kõrgelearenenud õistaimega, viimane loomaga, loom inimesega. Neile kõigile on omased organismi põhitunnused: nad on jagamatud, kõigis kujumuutuis ja arenemisjärkudes ikka samad, nad kannavad oma vormi, oma arenemise ja toimluse seadust iseendas. Iga elund ja iga elundi osagi allub koguorganismi seaduspärasusele. Kui lõikame vihmaussi pooleks, siis kasvab esimene pool varsti samasuguseks ussiks, kui oli enne. Kui rebime sisalikult ta saba, kasvab selle asemele uus. Kõrgemate organismide juures näeme haavade kinnikasvamises sedasama printsiipi. Organism on tervik, mille osad üksteisega ei ole seotud mehaaniliselt, vaid sisemise sihipärasusega. „Tervik on enne, siis osad.“ Osad omandavad mõtte alles siis, kui nad täidavad oma ülesannet terviku suhtes. Inimese käsi kehast lahus on vaid tükk liha ja luid; alles teadmine, et ta on osa inimese kehast, teatud ülesannete ja toimetega, võimaldab meil teda vaadelda ja mõista kui kätt, sihipärast osatervikut inimorganismis. Kivihunnikust võime poole ära võtta, ta jääb olemuselt ikkagi kivihunnikuks; pool inimest ei ole aga mitte enam väike inimene, vaid tükk liha ja konte, surnud aines. Juba sõna „in-diviid“ („jagamatu“), mida tarvitatakse organismi kohta, vihjab sellele ühtsusele, jagamatusele.

Esialgsel vaatlemisel võib näida, nagu oleks ka mõningaile eluta ainese kogudele omane ühtsus, terviklikkus. Võtame näit. maja. Kui tulikahju temast osa on ära hävitanud, pole ta enam maja, vaid varemed, rusuhunnik. See tuleb sellest, et me ise oleme andnud majale mõtte sellega, et oleme

ta rakendanud teatud ülesandeid täitma. Inimesele, kes tuleb maalt, kus maju üldse ei tunta, pole ka maja muud kui mingi iseäralik ainesekogu ja poolpõlenud maja pole temale mitte „poolik maja“, vaid lihtsalt teissugune, väiksem ainesekogu. Nii võivad surnud esemed meie kujutluses, meie teadvuses (näit. ka meie esteetilises tajumuses) etendada ter- viku osa, kui nad meie elusüsteemis teatud otstarbeid täida- vad. Kuid see otstarve on neile väljastpoolt antud, nad ei ela mingit omaette elu. Organism seevastu sisaldab oma mõtte iseendas ja alati ühe ning sama. Selles ongi oluline vahe organismi ja surnud ainese vahel. Vastavalt sellele võib organism end ise täiendada, oma puuduvaid osi asen- dada, surnud aines, ese aga mitte kunagi. Poolpõlenud maja võib ainult inimese, loova isiksuse abil uuesti majaks, s. o. tervikuks saada.

Nagu väljast antav siht, otstarve kivide või pal- kide kogu muudab „majaks“, nii muutub ka elava organismi tervikus ja seaduspärasus arusaadavaks ainult temas peituva sihi seisukohalt. Miks pole pool organismi väike organism? Sellepärast, et ta ei suuda täita neid ülesandeid, mida vastav organism meie teadvuses ja loodus-süsteemis täidab. Neid üles- andeid ei mõtle temasse mingi võõras ehitusmeister, vaid ta ise. Inimene erineb teistest organismidest see- poolest, et ta on ainus iseendast ja oma ülesannetest teadlik olend. Teised orga- nismid taotleavad oma otstarbeid sunnipäraselt, ins- tinktiivselt, inimene tahtlikult, vabalt.

Siit järeldub, et kui tahame inimest, tema käitu- mist, tema saatust mõista, siis peame teda vaatlema tervikuna. Jagamine üksikute hingeliste või kehaliste võimete järgi on lubatud ainult meetoodilise võttena mõne ala ligemaks tundmaõppimiseks. Isegi nii süga- vale juurdunud vahetegemine keha ja hinge vahel on õigustatav ainult sellelt seisukohalt. Tõeliselt on iga isik lahutamatu psühhofüüsiline tervik, kus kõik

osad on üksteisega seotud mõtestatud sihipüüdluse sidemetega.

See sihipüüdlus jääks aga arusaamatuks, kui me vaatleksime üksikisikut omaette, lahus ta keskkonnast, ümbrusest. Ainult osatervikuna mingis suuremas, samuti sihipärases tervikus (näit. mõnes inimeste rühmas, rahvuses, teatud maa-alal) muutub ta meile arusaadavaks. Võtame näit. lapse, kellele ema näitab pilti, mis kujutab Taanieli lõukoerte koopas. Pildil on kohkunud Taaniel kahe suure lõvi ees ja taga nurgas üks pisike lõvikutsikas. Laps vaatleb pilti ja hakkab nutma. Isegi kõige hoolsam näärme ja lihase tegevuse analüüs ei vii meid selle nutu mõtte mõistmisele. Küsimus tuleb asetada: miks see laps selle olukorras nutab? Üksikut eluavaldust tuleb vaadelda kahe suurema osana: isiku osana, kelle eluavalduseks ta on, ja olukorra osana, milles ta esineb. Ema arvab, et lapsel on kahju vagast Taanielist, ja ruttab lapsele seletama, et ära nuta, Jumal päästis Taanieli ära. Laps aga teeb imestunud näo ja ütleb: „Ega's ma seepärast nuta. Ma lihtsalt mõtlesin, et need suured lõvid söövad Taanieli üksi ära ja pisikesele seal nurgas ei jää midagi.“ Kuid ka sellest pole veel küllalt. Oleme õigustatud edasi juurdlema, kuidas laps just sellele mõttele tuli. Ja siis kuuleme, et pilti vaadeldes lapsele tuli meelde kurb kogemus ta enda elust. Mõni päev tagasi oli neil lõunaks ootamatuid külalisi ja kuna kompotti oli vähe, jagasid täiskasvanud selle omavahel ning laps jäi ilma (aga just tema armastas kompotti nii väga). Nüüd tuli see haavumine talle taas meelde ja seepärast oligi tal tost pisikesest lõvikutsikast nii kahju. Kui ema oleks vahepeal rutanud järeldama, et küll laps on õrnatundeline loomadearmastaja, oleks ta eksinud

teiskordselt, sest see oli lõppeks enesetunde haavumine, mille pärast ta nuttis.

Siin vast näeme, kuidas teatud nähtus, vaadelduna ühe lülina rea teiste vahel, osana mingis suuremas tervikus, võib omada sootuks teist tähendust, kui esialgu paistab. Seda on väga tarvis rõhutada just laste vanemaile ja kasvatajaile, kes mõnigi kord liiga ennatlikult ja asjasse süvenematult langetavad oma kohtuotsuse. Kui sellest arusaamine enam maad võtaks ja kasvaks vanemate huvi ning võime oma laste hinge varjatuimaissegi urgastesse tungida, kui palju ülekohut, kui palju kibedaid viha- ning kättemaksumundeid tekitavaid ülekohtuseid karistusi jääks siis ära väikeste poiste ja tüdrukute suhtes!

3. Endasäilitus ja enda väljaarendamine.

Inimese arenemine pole mingi juhuslikult üksteise järele sattunud üksiksündmuste ahelik, vaid ühe arenemisjärgu järk-järguline väljakasvamine teisest, eelkäivast, ühtlases, sihipüüdlikus suunas.

Millised on need sihid, mille poole iga organism, eriti aga inimene, püüab? Võime vahet teha isikuliste ja üleisikuliste sihtide vahel. Lapse elus etendavad peaosa isikulised sihid, mispärast siinkohal piirdumegi ainult nende vaatlemisega. Võime nad kokku võtta kahte punkti: endasäilitus ja enda väljaarendamine (*Selbstentfaltung*).

Endasäilitus on kõigi organismide kõige ürgelisem sihipüüdlus. Inimene toob selleks tarviliku seadelduse osalt juba valmis kujul, osalt kiiresti küpsvate algetena sündides kaasa, sest muidu oleks ta olemasolu juba esimestel elupäevadel hädaohus. Kui

mingi asi meie silmadele tuleb liiga lähedale, tõmbuvad nad järsku kinni, s. o. kaitsevad end ähvardava hädaohu vastu. Tungib mõni puru siiski silma, siis asuvad näärmed tööle, eritades vedelikku (silma-vett), mis puru välja uhab. Seesuguseid endasäilituse teenistuses seisvaid, seega sihipäraseid, automaatseid liigutusi võime juba vastsündinud lapse juures tervet rida tähele panna. Nad on aastatuhandete jooksul välja kujunenud ja pärandatakse edasi põlvest põlve. Ses mõttes võime kogu inimese kehaehitust ja toimlust pidada otstarbekohaseks, kuna nad on kohanenud olukorraga, milles inimene elab. Sama otstarbekohasust võime veel selgemini näha loomade juures. Et kalad just niisugused peavad olema, nagu nad on, selgub kas või sellest, et imetajadki, kes elavad vees (vaal, hüljes), on aja jooksul omandanud kala kuju; need imetajad aga, kes elavad õhus (nahkhiir), sarnanevad lindudega. Ainult mõningad anakronismid, jäänused endisest ajast, ei oma inimese praegustes elutingimustes enam mingit mõtet ja on täiesti otsarbetud (pimesool, afektid).

Kuid organismid pole kohaldunud mitte ainult endasäilitusele, vaid ka enda väljaarendamisele. Nad püüavad paljuneda, endi olemasolu võimalusi avardada, oma mõjuvõimu laiendada. Mida kõrgem organism, seda mitmekesisemad on ta enda väljaarendamise teed. Enda väljaarendamise tung viib organismi juba saavutatust ikka edasi, uute sisude, ülesannete ja jõudlusvõimaluste poole.

Kumbki neist sihtidest üksikult ei suuda inimelu täita, mõtestada. Paljas endasäilitus laseks inimesel tarduda kord omandatud füüsilistesse ja vaimseisse vormidesse, enda väljaarendamine aga kisuks teda küll ikka uutele ja uutele saavutustele, ent ei kindlustaks

küllalt ta olemasolu ega juba saavutatud säilitamist. Nii avaldub inimese sisemine sihipüüdlus selles, et endasäilitus ja enda väljaarendamine sulavad kokku ühiseks arenemisprotsessiks.

Inimese endaväljaarendamine ei piirdu ainult puhtinimlikkude algete väljaarendamisega. Vaimse loomingu, vaimse endateostuse näol ulatub ta kaugele üle selle, omandab kõrgeimal määral puhtisikliku, individuaalse kuju. Seesugune loov endateostus on inimliku arenemise kõrgeim otstarve, mis eraldab inimest loomadest ja teistest organismidest, kelle arenemine piirdub ainult vastavale liigile omaste, juba ette kindlate toimluste väljaarendamisega.

4. Psühhoanalüütiline ja individuaalpsühholoogiline arenemisteooria.

Viimasel ajal on mõned psühholoogilised voolud püüdnud isiku endaväljaarendamise püüetes näha mingi kitsama, konkreetsema tungjõu avaldust. Nende arvates on enda väljaarendamine ainult formaalne, suundanäitav mõiste, millega piirdudes psühholoogia ei tungiks inimhinge sügavustesse. Sellele üldisele mõistele üks ühe, teine teise konkreetse sisu andes, arvavad nad inimesiksuse mõistmisele ligemale jõudvat. Kuna inimese endaväljaarendamise püüete olenevus ühest või teisest konkreetsest tungjõust on peidetud inimese alateadvusse, siis ei ole inimene ise sellest üldse teadlik. See pärast polegi võimalik andmeid selle kohta ammutada isiku otsestest enda- ega võõravaatlustest, vaid ainult mitmesuguste käitumisviiside ja elamuste analüüsi teel. Voole, kes seda teed kasutavad, nimetatakse analüütilisteks. Neist on tähtsamad psühhoanalüüs ja individuaalpsühholoogia.

S. Freudi (1856—1939) loodud ja tänini juhitud psühhoanalüütiline kool peab selleks põhiteguriks sugutungisõna laiemas mõttes. Esimesel astmel avaldub sugutung

koos lapse primitiivsete endasäilitustungidega. Kuna vast-sündinud lapse elus kõige suurema tähtsusega toiminguks on toitumine, imemine suuga, siis avaldub algeline sugutung l u t s i m i s e s, s. o. ka ilma isuta ja ka nende asjade ime-mises, mis toitumise seisukohalt üldse kõnesse ei saa tulla (oma sõrmed, põial, lutt). Hiljem, kui lapse tähelepanu roo-jamise alal puhtusele- ja korraleharjutamise tagajärjel sel-lele tegevusele pöördub, saab ta selle kaudu seksuaalset rahuldust. Kui puhtuseleharjutamine läbi, kaotab *anus* (päarak) tähtsuse ja asemele astuvad 4—5-a. lapse juures suguelundid, mis laps oma keha vaadeldes ja kombeldes avastab. Esiialgu süütust mängust suguelunditega võib välja kasvada kauakestev lapselik o n a n i s m. Kuna suurem osa neist seksuaalse lõbu allikaist on lapse kujutlustes seotud emaga ja ta ka muidu täiesti abituna igas suhtes oleneb emast, kelle hoolitsusest või mittehoollisusest sõltub ta elu või surm, siis kiindub laps peagi emasse, isegi enam kui tarvis: hakkab teda a r m a s t a m a. Kuna ema hoolitseb ka teiste laste eest, eriti aga kuulub isale, siis tekib lapses peagi armukadedus teiste laste, eriti aga isa vastu. See armu-kadedus avaldub julmuses teiste laste suhtes, jonnis, sõna-kuulmatuses ja paljudes muus lapselikes pahedes¹⁾. Psühho-analüütikute arvates need lapselikud seksuaalelu vormid on vaid läbisõidujaamadeks, kus ainult lühemat aega peatutakse ja jälle edasi sõidetakse, s. o. neist üle kasvatakse. Hilise-masse ellu jääb neist ainult ähmane mälestus, mis end vahetevahel seksuaalset laadi lõbuallikana tunda annab (suudlused, kõdi). Ainult siis, kui mingil põhjusel mõni neist eriti tähelepanu köidab või otsekui peale sunnitakse, jääb inimene kogu eluks sellele astmele peatuma, millega arvatakse võivat seletada täiskasvanute juures esinevaid sugulisi ebanormaalsusi. Kuna need lapse seksuaalelu aval-dused täiskasvanute mõistete ja arusaamade kohaselt on eba-normaalsed, kõlvatud, siis püüab kasvatus neid suurima hoo-lega maha suruda, ootamata nende ületamist loomuliku are-

1) Päris õigeusklike psühhoanalüütikute arvates läheb see armukadedus isegi nii kaugele, et laps otsekui tahaks isa tappa, et siis seda enam ema juures seksuaal-set rahuldust leida, millist nähtust kreeka mütoloogilise valitseja järgi, kes teadmatuses tappis oma isa ja abiellus emaga, nimet. oidipuskompleksiks.

nemise teel. Mitmesuguste ähvarduste, hirmutamiste ja karistuste abil saavutatavadi täiskasvanud oma sihi; laps surub oma tungid maha ja allub kasvataja tahtele, ühes sellega unustab aga ka üldse oma varase lapsepõlve (seepärast mäletamegi sellest ajajärgust nii vähe). See võitlus lapse tungide ja täiskasvanute tahte vahel jätab inimese hingeallu väga sügavaid jälgi ja on iseloomu kujunemisel olulisemaid tegureid. Inimesel on tung vormi, milles ta varases lapseeas armastust ja viha, allumist ja vastuhakkamist, kiindumust ja põlgust esmakordselt üle elas, hiljem pärastise elu vahekordades ikka jälle sunnipäraselt ja alateadlikult korrata. Seepärast on vanemate vastutus lapse selles arenemisjärgus iseäranis suur. On vanemad liiga valjud ja toimub tungide mahasurumine liiga karmilt, siis jääb inimene kogu eluks araks, jõuetuks ja nõrga tungideeluga isikuks; ei asetata sellele aga mingeid piire, siis on tagajärjeks ohjendamatus, enesekitsendamatus, oma mina hoolimatu maksmapanek. Kasvatuse mõjul mahasurutud tungid ei kao organismist aga mitte täiesti, vaid nad kasv kujundatakse ümber, asendatakse teiste, „süütutega“ või tõrjutakse alateadvusse. Esimesel juhul on meil tegemist nn. sublimatsioonide ehk peenendusega; keelatud tungid elavad lapses edasi süütul kujul: rooja asemel hakkab laps mängima liiva ja veega, seksuaalse uudishimu asemel ärkab uudishimu välismaailma nähtuste vastu jne. Psühhoanalüütikute arvates vaimuelu kõrgemad nähtused — usk, kunst, heategevus jne. — ei olegi muud kui sublimeerunud seksuaalsus. Teisel juhul, kui tungid tõrjutakse alateadvusse, on karta, et nad hiljem soodsail juhtudel sealt uuesti esile kerkivad ja võivad takistada hingeallu normaalset käiku. Et alateadvusse tõrjutud tungid niki kergesti uuesti esile ei pääseks, muutuvad nad inimese teadvuses eriti vastikuiks. Kui laps hilisemais aastais on eriti puhtusearmastaja, kaastundlik, häbelik, halbade lõhnade korral kergesti pahaks mineva südamega jne., siis oletavad psühhoanalüütikud, et ta väikelapsena oli eriti tige, häbitu, roojane ning et ta praegune suhtumine on vaid kaitse tagasilangemise vastu lapselikule astmele.

6.—7. eluaastani on see tungide ületamine juba lõppenud ja alanud nn. latentperiood, ajajärk, kus inimese teadvus sugutungi avaldustest on võrdlemisi vaba. Sel ajal on laps kergesti juhitav, sõnakuulelik, „pai“. Ei ole ta seda mitte, siis pole ta murrang mõnes suhtes õnnestunud. Sel

juhul ei aita karistused ega noomimised, vaid tuleb jõuda selgusele, mille poolest ja mis põhjusel lapsel oma tungide ületamine pole õnnestunud, ning seda tarbe korral järele aidata.

Suguelundite küpsedes 13.—15. eluaasta ümber latentsperiood lõpeb ja sugutung murrab taas esile ühes samade raskuste ja konfliktidega kui varaseski lapsepõlves, olgugi et laps vahepeal on endasse üle võtnud suure osa vanemate kasvatavast tahtest ja selle abil teravamad nähtused juba algetes maha surub.

Alfr. Adleri (1870—1937) põhjendatud individuaalpsühholoogia on välja kasvanud psühhoanalüüsist. Kuigi see praegu on kujunenud täiesti iseseisvaks vooluks, on tal siiski eelmisega mõneski suhtes ühist.

Individuaalpsühholoogia peab isiksuse arenemist tagantkihutavaks jõuks **a l a v ä ä r s u s t u n n e t**.

Vastsündinud inimlaps sarnaneb vastsündinud loomaga; peagi satub ta aga mõnes suhtes halvemas seisukorda kui loom. Loomad sõltuvad tavaliselt ainult lühikest aega, mõne nädala või mõne kuu, emalooma hoolitsusest; pärast on nad iseseisvad olevused, kes juba omal käel toime tulevad. Inimlaps aga saaks veel aasta pärast otsekohe otsa, kui ema või mõni teine täiskasvanu tema eest alaliselt ei hoolitseks. Ta ei suuda end veel toita ega hädaohtude vastu kaitsta. Meie kultuurühiskonnas vahest alles teise aastakümne lõpul ta muutub täiesti iseseisvumisvõimeliseks. Seesugune olendus vajutab juba varases lapsepõlves kogu inimese elutundele ja eluvaatele oma pitseri. Täiskasvanute keskel laps tunneb end jõuetuima, pisima ja saamatuima olendina, päkapikkusena hiiglaste maal, kelle armust või armutusest oneneb ta saatus. Kõik ta ümbruses on kohandatud suurtega: täiskasvanute omavahelisest kõnest ei mõista ta midagi; laud, kus peal on maitsev kook, on tema jaoks liiga kõrge; ukse käerauani ta ei küüni ilma toolita, ja toolgi on liiga kõrge. Kogu see „hiiglaste“ maailma sisustus meenutab lapsele igal silmapilgul ta väiksust, abitust. Kuigi laps oma asendist veel mõistelisi järeldusi ei tee, võib ta kogu käitumisest ja ümbrusse suhtumisest näha, kuidas ta selle alaväärsustunde all kannatab. Individuaalpsühholoogia arvates seesugune alaväärsustunne tekib paratamatult igas lapses ja on inimese arenemise ja endaväljaarendamise põhiliseks tõukejõuks.

Alaväärsustunne otsib hüvitust, kompensatsiooni isik-

suse enda maksmapaneku ehk võimutungis. Lapsel on enda maksmapanekuks kaks teed: positiivse ja negatiivse arenemise tee. Esimese tee valinud, püüab laps nii ruttu kui võimalik arenda, suureks saada, et ikka enam ja enam võimu omandada, täiskasvanute sarnane olla. Tegevusi, mis täiskasvanuile meeldivad (kõndimine, kõnelemine jne.), harjutab laps just seepärast nii hoolega, et enamana näida ja lugupidamist pälvida. Soov suureks saada kujundab kogu lapse isiksusideaali, mille kohaselt orienteerub tema tegevus, arusaamine ja mõtlemine. Väga tihti laps oma püüdeis suureks ja mõjuvõimsaks saada võtab eeskujuks isa, kes ju tema silmis on nii tugev, peaaegu kõikvõimas, keda kõik kardavad ja austavad. Sel juhul ta püüab isa tegevust järele aimata, olgu selleks kas füüsiline töö, vaimne loomine vms.; tütarlastel taas on ema eeskujuks. Nii tulebki, et laste iseloom, kutsesoovid ja andekuski langevad suurel määral ühte vanemate omadega, mida sugukondade-uurimused on püüdnud seletada pärivusega.

Kui lapse võimutahe on erakordselt tugev või kontakt ühiskonnaga nõrk, võib juhtuda, et ta suunab oma eluplaani just nende vastu, kellega teda peaksid siduma armastuse sidemed: ümbritsevate täiskasvanute vastu. Nende vastu võideldes, neid terroriseerides ja pettes loodab säärane laps ennemini võidule jõuda — valitsejaks teiste üle. Ta nutab ja karjub, kui ta soovi jalamaid ei täideta, on meelega vallatu, et tähelepanu endale tõmmata, on erilisel abitu, ei hakka õigel ajal rääkima, kõndima, jääb üldse arenemises maha, et täiskasvanuid enam enda külge siduda. Parim tee ühistunde võiduleaitamiseks ja kontakti uuesti jaluleseadmiseks pole mitte isekuse vägivaldne mahasurumine, vaid pigem selle ignoreerimine, nägematajätt, ja jõuteadvuse ning endausu suurendamine.

Negatiivse arenemistee hädaoht on eriti suur seal, kus lapse tavalisele alaväärsustundele seltsib mitmeid teisi tegureid, mis selle tunde kõrgele kruvivad, ta elust n. ö. ära hirmutavad. Sellistest ärahirmutavaist tegureist individuaalpsühholoogia rõhutab eriti organite (elundite) alaväärsust, lapse ebasoodsat asendit perekonnas (ainulaps, kõige noorem laps), lapse kuuluvust vähemväärtuslikuks peetavasse sugupoolde, ebasoodsat ühiskondlikku keskkonda ja kasvatusvigu.

Negatiivse arenemistee „kriukad“, mille abil elust ärahirmutatud laps mahasurutud enesetunnet uuesti jalule aidata püüab, jaotab individuaalpsühholoogia laste pahedeks ja neurootilisteks (vaimseiks) haigusteks. Laste pahede hulka kuuluvad nähtused nagu hirm, voodiniisutamine, kogelemine, jonn, laiskus, valelikkus jms. Ükskõik millist neist kasutades laps saavutab harilikult selle, mida tahab: ta äratab tähelepanu, sunnib endaga tegelema, enda eest rohkem kui muidu hoolitsema. Mida enam vanemad ja kasvatajad neile ebavoorustele järele annavad, seda enam satuvad nad nende mõju alla, kuni viimaks laps neid täielikult terroriseerib. Isegi muidu normaalselt arenev laps asub, kui ta on väsinud ega suuda end enam positiivsel arenemisjoonel maksma panna, ebavoorusi rakendama: muutub jonnakaks, närvlikuks, sõnakuulmatuks ja ulakaks. Iseäranis võtavad need ebavoorused hoogu neil kordadel, kui puudulikult arenenud enesetundega laps perekondlikust miljööst jõuab välja erapooletusse ellu, kus tema nõrkusi enam ei hellitata, või kui ta järsku satub mõningate raskuste ette, näit. koolis käima hakkab, isa või ema kaotab vms.

Ebavooruste juurest neuroosini on ainult üks samm. Õieti pole ebavoorused muud kui neuroos algastmes, selle esialgsed nõrgad avaldused. Tõeliseks haiguseks muutuvad nad alles siis, kui inimene on kas eneseusalduse täielikult kaotanud või seisab erakordselt suurte raskuste ees, kui ülepingutatud võimuiha konfliktis reaalsusega seevõrra alla jääb, et tal enam mingit lootust pole muul teel võidule pääseda.

Otsides inimese endaväljaarendamise esimesi algeid, pöörab niihästi psühhoanalüüs kui ka individuaalpsühholoogia peatähelepanu inimese esimesile eluaastaile. Seega on nad tugevasti kaasa mõjunud varase lapsepõlve eluavalduste ligemaks tundmaõppimiseks ning selleks avastanud mõningaid uusi lähtekohti ja vaatlusviise. Kui varasele lapsepõlvele praegu juba enamvähem üldiselt antakse inimese koguarengus põhjanev tähtsus, siis on neil vooludel selle tunnetuse levimisel ja teaduslikul põhjendamisel tõsiseid teeneid.

Mis meid nende mõlemate voolude põhidogmat sunnib valjult arvestama, on asjaolu, et nad püüavad inimese endaväljaarendamise tungi siduda üheainsa põhijõuga, esimene sugutungiga, teine alaväärsustundega ja sellest johtuva enda maksmapaneku ehk võimutungiga. Seesugune inimese are-

nemise sidumine üheainsa, ükskõik millise, põhijõuga on ühekülgne ja teaduslikult põhjendamatu juba seepärast, et lapsepsühholoogial pole mingeid täiesti veenvaid vahendeid lapse arenemist tingivate põhijõudude eriteluks. Me näeme küll ja teame samuti kaunis üksikasjaliselt, kuidas laps käitub; mis pärast ta nii või teisiti teeb, selle kohta võime püstitada ainult oletusi. Siiaamaani pole aga kellelgi veel korda läinud tõendada, et neid põhitegureid ainult üks peab olema. On palju loomulikum oletada, et inimese endaväljaarendamise käigus on mõõduandvad väga mitmesugused tegurid, ning et nende hulgas teiste võib-olla samaväärsete keskel oma osa etendavad ka sugutung ja enda maksmapaneku tung. Juba seegi asjaolu, et individuaalpsühholoogia ja psühhonaalüüs kumbki usuvad eri põhiteguri olemasollu ja oma väidete tõenduseks esitavad mõjuvaid põhjendusi, näitab, et õige lahendus peab neid mõlemaid hõlmama.

Käesoleva teose autor ei saa üht ega teist voolu dogmaatiliselt omaks võtta, küll aga on ta kasutanud niihästi ühe kui teise positiivseid tulemusi seal, kus nad tema arvates enim paika peavad.

II. INIMESEKSSAAMISE ASTMED.

Milles seisneb arenemine?

See on enne kõike kasvamine. Nagu lapse keha pikkus ja kaal järjest „juurde võtavad“, nõnda kasvavad ka ta hingeelu sisu ja vaimne jõudlusvõime. Elamuste mitmekesisus suureneb, samuti jõud uuteks elamusteks; tõusevad niihästi muljete vastuvõtlikkus kui ka elamuste väljendusvõime; huvide ring avardub, samuti ruumi ja aja ulatus, mida ta vaim võib vallata.

Ainult kasvamisega ei saa me kogu arenemist siiski mitte seletada. See on ühtlasi ka väljaarenemine, koetise mitmekesistumine, diferentseerumine, ebanääraste algete kogu kujunemine kindlaltpiiriteldud üksikomadusteks.

Loomade ja teiste organismide arenemisest erineb inimese oma seega, et ta on palju pikem ning teeb läbi kõik astmed, alates kõige ürgelisemaist ja lõpetades kõige kõrgematega. Loom jääb oma liigi arenemisastmele peatuma, inimene aga läbib madalamate organismide arenemisastmed juba enne siia maailma tulekut, sünnib madalamate selgrooliste astmel ning jõuab juba esimese eluaasta lõpul kõrgemale kui ükski loom. Inimesest kõrgemat, peenema, differentseerunuma koetisega organismi me ei tunne maakeral ega mujal ega oska seda seepärast kujutledagi ¹⁾.

A r e n e m i s e t e m p o. Kõik inimesed ei arene ühesuguse kiirusega. Mõni laps hakkab juba $\frac{3}{4}$ -aastaselt esimesi sõnu hääldama, teine ei jõua veel 2-aastaselt nii kaugele. Et need, kes kiiremini arenevad, ühtlasi oleksid ka andekamad, on paljas ekslik eelarvamus, sest nende arenemine jääb ka varem seisma, nad küpsevad kiiremini. Millise tasemeni kellegi vaimsed võimed jõuavad, ei olene mitte tema arenemise kiirusest, vaid selle intensiivsusest, põhjalikkusest. Seda võime looduseski näha. Kuuma päikese ja põua käes küpsevad maasikad küll kiiresti, jäävad aga väikeseks, ei saa välja kasvada. Vilus võtab küpsemine kauem aega, ent mari on selle eest palju suurem, lopsakam. Seepärast pole mõtet inimlast võimalikult ruttu küpseks, täiskasvanuks teha, talle täiskasvanute mõtlemisviisi ja nende käitumisvorme külge pookida. Lapsele tuleb anda võimalus kõik arenemisastmed võimalikult intensiivselt ja mitmekesiselt

1) On iseloomulik, et fantaasia loodud kujutlused inimestest teistel planeetidel on ikkagi maiste inimeste taolised, ainult üksikud kehaosad esinevad teissugustes proportsioonides. Ka Jumalat ei osata harilikult teisiti kujutada kui inimesena, ainult ilma nõrkuste ja pahedeta.

läbi elada, kõiki oma võimeid igakülselt harjutada, ilma et arenemist kunstlikult kiirendataks, talle ülesandeid antaks, mis kuuluvad alles järgmisele arenemisastmele. Mis kasu on lapsel igasuguste peente kätete õpetamisest, kui ta nende mõttest veel aru ei saa? Mis kasu on sellest, kui me ta enneaegu kooli paneme ja õppima sunnime sellal, kui ta alles vabalt mängida tahaks? Kui me teda kodus hoolikalt järele aitame, jõuab ta alguses võib-olla küll edasi, kuid pärast jääb ta teistest ikkagi maha. See on ms. paljude nn. „imelaste“ traagika. Alguses on nad teistest kaugel ees ja äratavad põhjendamatuid lootusi; ent saavutanud enneaegu oma arenemise lõpp-punkti, peavad nad kadedusega nägema, kuidas teised, kes siamaani olid neist taga, nüüd lähevad mööda. Seepärast on lapse arenemise ülemäärane kiirustamine, s. o. lapselt enama nõudmine, kui vastaval arenemisastmel loomulik, kasvatus suurimaid eksisamme. Selle eksisammu astuvad iseäranis tihti auahned vanemad, kes tahavad, et nende laps igas suhtes oleks esimene.

Kuid lapse hooletussejätmine, ta arenemistempo meelega pidurdamine pole sugugi parem. Lapse alged püüavad ise küpsemisele, nad vajavad selleks aga harjutamisvõimalusi. Laps, kes neid küllaldaselt ei oma, jääb kängu, ta alged ei saa tarviliku lopsakusega välja areneda. Kõndima hakkab laps ainult siis, kui ta saab seda ise harjutada, end ise püsti ajada, kohast teise liikuda jne. Kui vanemad, kartes, et laps kukkudes võib end vigastada, tal üldse kõndimist harjutada ei lase, vaid teda alatasa süles kannavad, siis hakkab laps palju hiljem kui loomulik kõndima. Samuti ebaõige oleks, kui last, kes juba ise on jõudnud nii kaugemale, et tahab õppida lugema ja

kirjutama, sunnitaks ikka veel mänguasjade juurde, mis teda enam ei huvita.

Igal lapsel on oma kindel looduse poolt määratud arenemistempo. Kasvatus ei tohi sellest ette rutata ega ka maha jääda.

Arenemise astmed. Lapse vaimne aremine algab 9 kuud enne siia maailma sündimist ja lõpeb täisküpsuse saavutamisega, s. o. inimese jõudmisega seisukorda, kus ta on igas suhtes võimeline täitma ülesandeid, mis loodus ja meieaegne ühiskondlik elu talle peale panevad.

Seda arenemist võib vaadelda kui järk-järgulist iseseisvumist. Inimene algab elu teise indiviidi — ema osana, iseseisvub 9 kuu pärast küll kehaliselt, kuid on veel kaua aega emast igapidi olenev. Järkjärgult katkeb üks side teise järel, mis last vanematega seob. Küpsemiseas tehakse vaimse iseseisvumise suunas kiireid edusamme; teise aastakümne lõpul või kolmanda algul normalselt astutakse viimne samm täieliku olenematuse saavutamiseks — iseseisvutakse ka majanduslikult, asutatakse oma perekond ja kodu. Ring on täis: vanemate hoole alt ja kodu rüpest väljakasvanuna tuleb inimesel omakorda luua kodu ja saada lapsevanemaks, et elu edasi kanda.

Sellel arenemisteel võib eritleda 5 jaamavahet, astet. Igal astmel on inimese koguarenemises oma ülesanne täita. Me ei saa neid vaadelda kui üksteise eelastmeid, vaid igäühel neist on oma mõte. Arvamine, et laps on nagu täiskasvanugi, ainult väiksem ja rumalam, on psühholoogias ammu kolikambri heidetud. Lapse- ja noorusiga täisea ettevalmistusastmeks pidada tähendaks eitada nende omapära, nende erilisi ülesandeid. Väärtuse seisukohalt ei saa me neid üldse võrrelda, nagu keegi ei saaks öelda, et

kevad on tähtsam kui suvi, sügis väärtuslikum kui talv. Juba J. W. Goethe (1749—1832) kirjutas: „Inimesel on mitu arenemisastet, mis ta peab läbima; igal astmel on omad voorused ja vead, mis sellel arenemisejärgul, kus nad esinevad, on täiesti loomulikud ja teatud määral õigustatud. Järgmisel astmel on ta taas teisem, eelmistest vigadest ja voorustest pole enam jälgegi, ent nende asemele on tulnud teised hüved ja pahed, ja nii läheb see edasi.“

Millised on siis need astmed?

Ilma suuremaisse peensustesse minemata võiksime asetada järgmised rajatulbad:

1. sünnieelne aste — 9 kuud arenemist emaihus;
2. imiku- ehk rinnalapseiga — sünnist kuni 1. eluaasta lõpuni;
3. väikelapseiga — 2. eluaasta algusest kuni 7. eluaasta lõpuni;
4. hilisem lapsepõlv — 8. eluaasta algusest kuni 13. eluaasta lõpuni;
5. noorus või küpsemisiga — 14. eluaasta algusest kuni 23.—24. eluaasta lõpuni.

Siin antud aastate piirid on muidugi ainult umbkaudsed, sest üleminek ühelt astmelt teisele toimub pikkamisi, tähelepanematult.

Täisküps inimene vajab eluvõitluses kindlaid instinkte endasäilituseks, hästi väljaarenenud meeli ja elundeid, ümbritseva välismaailma tundmist ja iseenda ning kaasinimeste siseelu mõistmist. Instinktid kujunevad enamikus välja juba imikueas, meelte ning elundite toimusvõimet harjutatakse erilise innuga väikelapseas, hilisem lapsepõlv seisab peamiselt välismaailma avastamise ülesande ees ning nooruses tehakse suuri

pingutusi iseenda ja teiste hingeelu mõistmiseks kõiges selle mitmekesisuses.

Nii näeme, et igal arenemisastmel on täita oma eriline ülesanne. Kasvatusest nõuame ja ootame mitte areneva inimese enneaegset „küpsetamist“, ta tirimist arenemise astmetele, mille jaoks ta veel pole küps, vaid igale astmele langeva ülesande igakülgeks ja põhjalikuks harjutamiseks soodsate tingimuste loomist.

III. VÄIKELAPSE VAIMNE ARENEMINE JA SELLE OSA INIMESE KUJUNEMISES.

I. Sünnieelne aste.

Inimese elu ei alga maailmale tulekuga; juba vastsündinul on oma minevik. Emaihus kujuneb lapsel kindlaks rida käitumisviise, mille juurde ta hiljem, isegi täiskasvanuna kaldub tagasi tulema. Alles kohanemata ärritusterohke välismaailmaga, püüab vastsündinu tagasi ärritustest ja pingekehva sünnieelsesesse asendisse — kestva magamise näol. Magamisel ta kehahoid sarnaneb sünnieelse asendiga, ja nii mõnigi täiskasvanu armastab küll unes, küll ärkvel sesse asendisse „põgeneda“, iseäranis raskuste vastu põrgates ¹⁾.

Samuti suure mõjuga lapse pärastisse arenemisse on sünniakt ise. See on kestuselt küll lühike, kuid seda katastroofilisem. Ta on mitte ainult piiriks kahe täiesti erineva seisukorra vahel, vaid sündmusena normaalseilgi juhtudel lapse organismi põhjalik vapustamine, mille mõju end kaua aega tunda annab. Arusaadav, et iseäranis raskeil ja kauakestvail sünnitusjuhtudel see mõju on veelgi suurem.

¹⁾ Mõningate uurijate arvates pole enda uimastamine joovastusainetega muud kui põgenemine raskuste eest sünnieelsesesse asendisse.

Sünnieelse faasi hingeliste järelmõtjude ligem tundmaõppimine laseb võib-olla mõndki iseloomujoont, mille algupära muidu ei osata seletada, näha teises valguses. See õigustab ja kohustab kõnelema ka sünnieelsest kasvatuses¹⁾.

2. Imiku-iga.

Inimese hingeelu arenemise algastmed on meile väga raskesti mõistetavad ja veel raskemini kirjeldatavad. Meie psühholoogiliste mõistete ja oskussõnade tagavara on kujunenud teravalt piiritletud üksiknähtuste vaatluse põhjal; ürgset algseisundit pole võimalik nende abil üldse küllalt peenelt iseloomustada. Siin on alles kõik kõiges; see on mingi ürgtaju, kus üksikud meeled pole veel diferentseerunud. W. Stern (1871—1938) võrdleb vastsündinu hingeelu pooluinakus lamava mehe omaga, kes ainult väga ähmaselt ja ebamääraselt tajub ümbritsevat valgust, müra, temperatuuri, kel see kõik sulab kokku mingiks üldiseks ebamääraseks aistingute ja tundmuste seguks. Me naudiksime lõpmatuseni seesugust mugavat puhkust, kui mitte janu ja nälg meid vaevama ei hakkaks, mõni järsk müra või puudutus üles ei ehmataks. Säärases seisukorras veedab vastsündinu tervelt $\frac{9}{10}$ kogu ajast. See on inimese hingeelu diferentseerumata algseisukord, millest ta arenemine algab ja kust aegamööda üksikud erialad välja kasvavad. Need vähesed ja lühikesed puhud, mis vastsündinu n. ö. ärkvel viibib, on täidetud esialgu peamiselt kisa ja sihitute rabelemisliigutustega; need on ta esimesed eluavaldused siin maailmas. Kisa on vastsündinud lapse ainus vahend, millega ta saab oma soove teistele avaldada.

Sisemistele tarvetele (nälg, janu) ja välistele ärritustele reageerimise kõrval hakkab laps varsti ilmutama ka eriliste põhjusteta, spontaanselt tekkivat aktiivsust. Ta võib karjuda kahel põhjusel: ta kas tahab midagi või karjub otsese põhjuseta, n. ö. enese lõbuks. Ta harjutab sel teel oma hääle- ja hingamiselundeid. Samuti võivad ta liigutused olla kas reaktsiooniks mingile ärritusele või paljaks spontaanseks endaavalduseks. Liikumine, tegevus, mitte rahu on elava

¹⁾ P. Messer-Platz, *Vorgeburtliche Erziehung*. Leipzig, 1932.

olendi loomulik seisund; vastavalt sellele ongi laps sageli paljast liikumistarbest aktiivne.

Mis puutub imiku reaktsioonidesse välismaailma ärritusile, siis on need esialgu ülekaalus negatiivsed, s. o. vastu-meelsuse avaldused. Iseäranis tugeva vastumeelsusega reageerib laps tugevaile ärritustele, kuna ta organism nende talumiseks on alles liiga õrn. Esimese eluaasta lõpul omandavad positiivsed reaktsioonid ülekaalu.

Kõige enne arenevad imikul välja need toimlused, mis tal endasäilituse seisukohalt on kõige tähtsamad, — vaistud ehk instinktid. Osa neist, eriti imemisinstant, on juba ilmale tulles jõudlusvalmis seisukorras. W. Stern kirjutab oma pojast: „Esimese elupäeva õhtul imes laps põialt, nii et seda oli kuulda, samuti järgneval ööl. Kui ta 24 tundi vana oli, sai ta esmakordselt emarinda; ta haaras kiiresti selle nibu ja imes tugevasti, kusjuures võis lugeda 10, 6, 13 neelatust järjestikku. Ilma mingi takistusega, proovimise või õppimiseta toimis imemisinstant otsekohe tarviliku kiirusega.“

Ka lapse meelte väljakujunemise järjekord on paralleelne nende tähtsusele endasäilituse seisukohalt. Kõige enne diferentseerub kimpimismeel: huulte puudutamisele järgneb imemine, sõrme puudutades lapse peopesa tõmbub käsi kokku, talla alt kõditamisele reageerivad jalad käärasse tõmbumisega jne. Ka temperatuurimeel on juba esimesel päeval jõudlusvõimeline: laps tunneb külma, mõnuleb soojas vannis jne. Maitsemismeel toimusvõime tunnuseks on, et vastündinu, kui ta keelele midagi kibedat panna, selle välja sülitab, magusa aga alla neelab. Lõhna järgi pöörab ta pea juba 4. päeval emarinna poole ning tõrgub halvasti lõhnava võidega määratud emarinda vastu võtmast. Kõige hiljem arenevad nägemis- ja kuulmismeel. Heledat liikuvat valgust jälgib laps juba 3. päeval silmadega, kuid see, mis ta tajub, on ainult valgus; värve, vorme, asju, kaugust tema jaoks sellal veel pole. Kõige rohkem võtab aga aega kuulmismeel arenemine. Siiski ei vasta tõele oletus, nagu oleksid lapse kõrvad sünnivett täis ja laps seetõttu esialgu täiesti kurt. Uusimad uurimused näitavad, et tugevad mürad juba esimesel päeval lapse tähelepanu äratavad, ehkki see tähelepanu seisneb üksnes ehmunult kokkutõmbumises, kramplikus võpatuses.

Paari nädala pärast muutub esialgu ühetooniline karjumine ilmerikkamaks, nii et ema võib ära tunda, kas laps

karjub enese lõbuks või piinab teda nälg, janu, külm, on ta enda märjaks teinud vms. Esimese kuu lõpu poole ilmuvad esimesed pisarad, teisel kuul esimene naeratus. Pooleaastase lapse käsituses on juba terve astmik noru- ja lõbutunde väljendusi.

Norutundest on eriti rikkad kaks ajajärku: esimeste hammaste ilmumine ja emarinnast võõrutamine. Laps püüab kõvade asjade hammustamisega, mõnikord ka poidla imemisega igemete kōditunnet vaigistada. Hammaste ilmumisega kaasas käiv kommete ja pruukide rohkus tõestab, et see juba ammu aega on olnud tähelepanuäratav sündmus. Emarinnast võõrutamine on esimene tõsisem vahelesegamine lapse ellu. See tugevate naudingute allikas võetakse talt tavaliselt enne, kui ta ise sellest sisemiselt üle kasvab. Enamasti reageerib laps sellele tugevate jonnipuhangutega, eriti siis, kui see toimub järsku.

Imikuea ülesandeks inimese üldarenemises on endasäilituseks tarvilikkude instinktide ja toimluste väljaarendamine (ainult vähesed neist on valmil kujul külge sündinud), osalt ka muude kõige vajalikumate toimluste (kõndimine, kõnelemine) mänglev eelharjutamine. Tegevusrõõm, rõõm paljast tegevusest, mis ei hooli tulemustest, kihutab teda tagant. Mida enam lapsele seesuguseks „õppimiseks“ võimalusi pakutakse, seda parem. Imikukasvatuse seisnebki peamiselt hoolitsemises selle eest, et laps korralikult toitu saaks ning et küpsemisele tungivate algete väljaarendamiseks eneseharjutuste teel küllaldaselt võimalusi jääks.

3. Väljendusvõime arenemine.

Igal inimesel on loomulik tarve oma mõtteid ja elamusi väljendada. Iseäranis tugevate elamuste, nn. afektide puhul toimub see ilma pikema kaalumiseta, spontaanselt, näit. karjatades, naerma pahvatades, rusikaga vastu lauda põrutades jne. Vähemtugevate elamuste korral on võimalik väljendusvahendeid valida. Need võivad olla kas silmaga nähtavad (optilised), nagu kehaliigutused, miimika, või kõrvaga

kuuldavad (akustilised) — häälitsemine, kõne, muusika. Keel pole midagi muud kui aja jooksul kindlaks kujunenud akustiliste sümbolite süsteem, kus igale sümbolile vastab kindel sisu. Väljendusvahendeist on ta kõige peenem, täpsem ja varjundrikkam.

Teatavasti ei valitse inimene keele üle mitte algusest peale, juba sündides, vaid tal kulub selle omandamiseks tervelt 2—3 esimest eluaastat.

Esimesed kõnelemise eelharjutused teeb laps kisa-des; neile seltsib 0;2 (s. t. 2 kuu vanusest) alates lallamine. Lallamine on üksikute silpide hääldamine, vahel ühe ja sama lõputu kordamine (lällusmonoloog), vahel nende varieerimine ja hääle muutmine. Kisast erineb lallamine seega, et selles esineb ka juba konsonante, kisa aga on puhtvokaalne. Lällussilbid ei ole kõigil lastel ühesugused, kuid kõigil on *m* ja *a*, *l* ja *a*, *h* ja *ä* ühendused ülekaalus (*am-am*, *ma-ma*; *la-la*, *hä-hä*, *äh-äh* jne.). Lallatakse tavaliselt mõnuses olekus: pärast toitumist, magamist.

Aja jooksul, enamasti 6. kuul, hakkavad lallussilpidest kahekordistumise teel kujunema sõnad. Kuna lällussilbid peaaegu kõigil rahvastel on ühesugused, on esialgne lastekeel võrdlemisi rahvusvaheline: esimesed sõnad, mis laps tarvitab (*ma-ma*, *pa-pa*, *da-da* jne.), on peaaegu kõigis keeltes samad. Erinemine rahvuskeelte järgi algab alles täiskasvanute kõnekeele jäljendamise mõjul.

Täiskasvanuult kuuldud sõnade ja muude helide jäljendamine algab enamasti 8.—9. kuul. Alguses see jäljendamine on mehaaniline: laps kordab kuuldud sõna, ilma et ta aru saaks, mis see tähendab ¹⁾. Varsti

¹⁾ Seesugusel mehaanilisel, mõttetul jäljendamisel põhjendub lindude ja loomade võime üksikuid sõnu hääldada. „Tarkusega“ pole sellel midagi ühist.

pärast seda, kui laps täiskasvanute sõnade tähendusest aru hakkab saama, s. o. sõnakõla ja teatud eseme, mida see sõna tähendab, oma teadvuses ühendab, hakkab ta ka ise kõnelema, s. o. sõnu sümbolitena tarvitama. Harilikult toimub see esimese eluaasta lõpul või teise algul, mõningate laste juures ka tunduvalt hiljem. Laps on võib-olla juba kuude kaupa lallanud *ma-ma*, *pa-pa*, kuid *sõnaks*, *kõneks* muutub see alles siis, kui ta sellega seob mingi kindla sisu (see ei tarvitse igakord olla sama mis täiskasvanute keeles). Peale kuuldud sõnade aimab laps ka looduse ja loomade hääli järele ja loob nende põhjal sõnu (nn. onomatopoeetilisi sõnu) nagu *vau-vau* (koer), *tik-tak* (kell) jne.

Kehvades kodudes ja laste hoolekande kodudes, kus laps täiskasvanute kõnekeelt vähe kuuleb, toimub kõnelemise arenemine aeglasemalt: mõningate uuri-
muste järgi jäävad säärased lapsed teistest koguni 8 k. taha. Tütarlaste keeleline väljendusvõime areneb üldiselt kiiremini kui poiste oma.

Laps, kes kõnelema hakanud, harjutab seda suure innuga, küll üksi monologiseerides¹⁾, küll teistega vesteldes ja neile küsimusi ladudes. Selle tagajärjel kasvab nende sõnavara väga jõudsasti. Üks tütarlaps, keda süstemaatiliselt vaadeldi, tarvitas 4-aastasena päeva jooksul 11 623 sõna (950 s. tunnis) ja ta sõnavara (2500 sõna) moodustas 24% täiskasvanute omast. Lause koosnes keskmiselt 6,6 sõnast. 5-aastasena sama tütarlaps tarvitas päeva jooksul 14 930 sõna

¹⁾ Genfi psühholoog J. Piaget on juhtinud tähelepanu huvitavale asjaolule, et lapsed 5.—6. a-ni ka isekeskis olles peamiselt monologiseerivad, s. o. räägivad omaette ega arvesta kuulajat üldse mitte. Alles 7. eluaastast peale võtab kahekõne enam hoogu.

(1244 s. tunnis) ja ta sõnavara (4200 sõna) moodustas 34% täiskasvanute omast.

Lapse sõnade tähendus ei vasta alguses mitte igakord täiskasvanute kõnekeelele; ka on nende hääldamine nii segane, et ainult ligidased inimesed neist aru saavad. Üks ja sama sõna võib lapse keeles tähendada paljusid, kuigi isekeskis nii või teisiti seoses olevaid asju. — Laps näeb tiigi ääres parte ladistamas; nende häält järele aimates nimetab ta neid *kuak*. Siit peale nimetab ta sama nimega mitte ainult parte, vaid ka teisi linde. Korra näeb ta metallrahal linnu (kulli) kuju ja hakkab ka kõiki rahasid *kuak* kutsuma. Täiskasvanule, kes neid vahelülisid ei tea, jääb sõna *kuak* algupära raha tähenduses täiesti arusaamatuks. Niisamuti võib *vau-vau* tähendada koera, kuid ka mõnda teist looma, kellel koeraga sarnasust¹⁾.

Lapse esimesed sõnad ei ole sisuliselt õieti mitte üksikud sõnad, vaid terved laused. Kui laps ütleb *ma-ma*, siis ei tähenda see mitte paljalt ema mõistet, vaid vastavalt meeleolule kas: ema, tule siia; ema, anna mulle süüa; ema, aita mind vms. Niisugune ühesõnalause ajajärk kestab lapse keelelises arenemises $\frac{1}{2}$ aastat ja enamgi. Tavaliselt teise eluaasta keskel läheb laps üle kahe-sõnalausele ja sealt varsti veelgi edasi, kuni ta tavaliselt kolmandal eluaastal hakkab tarvitama ka kõrvallauseid. Kui vaadelda lapse sõnavara grammatilist jagunemist, siis näeme, et kõige enne on ülekaalus nimisõnad, mis alguses on päris ainsad, hiljem tulevad juurde pöördõnad, kõige viimati omadussõnad jm.

1) Paljudel vanematel on kombeks rääkida lastega laste endi keelt. See on viga, mis takistab laste väljendusvõime arenemist. Laps õpib seda kergemini kõnelema, mida enam ta reeglipärast kõnekeelt enda ümber kuuleb.

Keele kõrval on tähtsamaks väljendusvahendiks miimika (näoilme) ja žestikulatsioon (liigutused). Väikelaps kasutab neid mõlemaid, eriti seal, kus tal keelelisest väljendusvõimest ei jätku. Samuti võib ta sel alal täiskasvanute juures üsna peentest varjundeist aru saada.

4. Ruumi ja aja avastamine.

Teine suur saavutus imiku- ja väikelapsea rajamail on kõndimisvõime, võime omil jalul paigast teise liikuda. Need kaks — püstiseismine ja kõnelemisvõime — tähistavad kõige silmapaistvamalt inimese ainulaadset asendit teiste loomade hulgas. Püstiseismine võimaldab paremini kui ükski muu asend näha ümbrust, on järelikult muljete intensiivsema vastuvõtte eelduseks. Alles nende kahe saavutamisega otsekui algaks päris inimlik arenemine.

Juba vastsündinu liigutab käsi ja jalgu. Need liigutused on aga esialgu alles kooskõlastamatud rabelemisliigutused. 3. kuul algab liigutuste kooskõlastamine, s. o. t e g e v u s, esialgu küll primitiivne, ent järjest mitmekesisustuv. Laps on hoolas oma lihaseid ses suhtes harjutama. Kätega teeb ta esmajoones haaramis-, jalgadega trampimisliigutusi. 8 kuu vanusena võib ta omal jõul juba leivatükki käes hoida, s. t. ta sõrmed painduvad juba asju pihku võtma.

Kõndimine eeldab kõigepealt selgroo küllaldast tugevust. Selle harjutamine algab peast. 1 kuu vanusena hakkab laps pead müra ja valguse suunas pöörama, 3 kuu vanusena pead üles tõstma, 4-kuisena ta võib, kui teda kinni hoida, juba mõne silmapilgu seista

ja teha jalgadega liigutusi, mis väga meenutavad esimesi samme. Samal ajal hakkab ta end istukile ajama ning võib 6-kuisena juba istuda toolil. Paari kuu pärast on laps suuteline end käimisvõre najal püsti ajama. Omil jalul paigast teise pääseb ta keskmiselt teise eluaasta keskaiku. Ta kukub järjest, aga ei saa haiget (liikmed on elastsed), ajab end taas üles ja jätkab poolelijäänud teekonda. 2-aastane juba hüppab, ronib mööda treppe ning muutub kardetavaks endale ja mööblile. Samal ajal on ta käte osavus jõudnud nii kaugele, et ta võib hoida lusikat käes ja süüa ise oma suppi. Aega 0;6—2;0 võime pidada liikumisharjutuste haripunktiks.

Kõndimahakkamine on lapsele suur saavutus. Ta võib nüüd ise omal jõul ja tahtmisel paigast teise minna, oma uudishimu, nägemis- ja teotsemistungi rahuldada. Võiks öelda, et asjadki huvitavad teda vaid niipalju, kuipalju nad liiguvad või end liigutada lasevad. Ta on meister neid paigast teise pilduma, purustama, käperdama (kompimismeel on tal ju kõige varemini arenenud). Ka muu suhtes on laps neis aastais ahne igasugustele kogemustele, mis ta meeli ja elundeid arendavad. See on vaateõpetuse kuldne aeg. Uudishimu kihutab teda kõikjale. Eriti tõmbab teda köök, kuna siin arenev mitmekesine tegevus kõiki ta meeli köidab. Leek lainetab pliidi all, pada keeb podisedes ja aurates, pann säriseb, kõikjal lõhnab, on soe. Ema või köögitüdruk korjab hõõguvaid süsi, lõigub, koorib, praeb ja vormib, — on alati tegev. Laps on siin kõige imelikumate muudatuste tunnistajaks: jahust ja munast saab tainas, tainast kollane kook, mis pannil pruuniks küpseb; kartulid, mis alguses on üsna kõvad, muutuvad pehmeks; rasv ja või sulavad mõne hetkega, ja tilk vett, langedes pliidi

rauale, muutub iseäraliku sisina saatel silmapilkselt auruks.

Niikaua kui pööning, sahver ja kelder on uudiseks, veab vastustamatu kiusatus last kõigist ema keeldudest hoolimata sinna. Uudishimu seguneb hirmuga salapärase ees mingiks võikaks ja veetlevaks elevuseks, mis sunnib kõiki jõude kokku võtma ega pane kohkuma isegi ema tõsiste ähvarduste ja võimalikkude õnnetuste ees. Kui oma elumaja on „avastatud“, tuleb kord karjalauda, küüni, ligema kaupluse, vallamaja, lauavabriku, veski jms. kätte, linnas aga otsitakse üles salapärased õued, kangialused ja käigud varemeis; tänavamoosekant, ärivaateaknad ja kinoreklaam meelitavad poisse ja tüdrukuid hulgani kokku nagu mesi kärbseid. Neid kõiki kihutab sama tung, sama suur nälg elamuste järele, mis hiljem surub nende kätte seiklusjutud ja reisikirjeldused kaugetest maadest, kuni viimaks vapramad neist ise kihutavad läbi maade ja üle vee ikka uute avaruste poole.

Kuid väikelapse liiklemisraadius on ikkagi alles võrdlemisi väike. Mida ta kogemuse teel tundma ei õpi, seda täiendab fantaasia. Niikaua kui ta veel keldrisse ei saanud, oli see täis pahu vaime, kes just temataolisele olid kurjad (nagu mõistmatud vanemad olid kollitanud); nüüd ta küll juba teab, et keldris närib vaid mõni harv rott ja nurgas kükitab taltus kann, kuid mets on talle ikkagi veel täis salapäraseid ja õudseid olendeid, metsa taga aga algab muinasmaa. Maalaps, kes veel kordagi pole saanud linna, omab sellest üsna fantastilist kujutlust; sama puudulikud on linnalapse kujutelmad maaelust (anekdoodid härjast kui hapupiimalehmast ei tarvitse olla välja mõeldud). Mida enam lapse liikumise ja kogemuste

raadius avardub, seda kaugemale taganeb ta eest vaime, nõidade ja muinasjutuliste olendite maailma, leides viimaks asu veel vaid maailma lõpus, maa sügavusis ja avaruse kättesaamatuis kõrgusis.

Mälestused varemolnust teevad lapse teadlikuks ajast. Ta hakkab minevikku olevikust lahutama ja tulevikust aru saama. Alguses on ta ajaline raadius üsna väike, kuid see suureneb alatasa. 1;1 vanune laps tundis vanemad 3 nädala tagant ära, 3-aastane ka 3 kuu tagant. Lapse esialgseks ajamõõduks pole päevad ega kuud, vaid sündmused (nagu lihtinimestel täiskasvanutenagi). Küsimusele „millal see oli?“, vastab ta näit. — „Tulikahju aegu,“ s. t. siis, kui naabruses oli tulikahju, mis talle jättis sügava mulje. Alles aegamööda tuleb arusaamine homsest, eilsest, ennea ja pärastlõunast ning kõige viimati abstraktsetest ajamõõtudest nagu tund, päev, kuu ja aasta.

Kuna ajamõiste arenemine toimub hiljemini kui ruumi avastamine, ärkab lapse huvi mineviku vastu, nn. ajalooline huvi, ka hiljem kui geograafiline. Kui ta aga korra on ärganud, siis otsib ka tema toitu muistenditest ¹⁾, ajaloolistest jutustustest jne.

5. Laps ja teised.

Last ei saa võtta üksikuna, ainult omaette olen-dina. Ta on ühiskonna liige. Ta juba sünnib ühiskonda ja kasvab seal esimestest päevadest peale.

¹⁾ Käesolevas teoses on tehtud vahet muistendi (*Sage*) ja muinasjutu (*Märchen*) vahel. Esimene on teatud tõenäolisusega seotud ajas ja ruumis, s. o. käib teatud aja ja koha kohta, teine aga enamvähem teadliku fantaasia loodud, mis ei eeldagi kuulajalt uskumist.

„Teised“ ei kuulu sugugi vähem ta olemasolu põhitõikade hulka kui tema „mina“¹⁾. Tal puudub algul küll grupiteadvus: ta elab ümbritseva ühiskonna läbi üksikisikutena, mitte omaette tervikuna. Isegi need väikesed ühiskonnad, millesse ta kõige enne sisse kasvab — perekond ja mänguseltskond, on talle tähtsad vaid üksikvahekordade tõttu. Tema vahekord esimestel eluaastatel on kahevahekord, s. t. ta on ühtaegu ühenduses ainult ühe partneriga. Sellepärast on sel ajal väga suur tähtsus isiklikul kasvatajal, emal, mida ei suuda samaväärselt asendada parimigi kollektiiv omavanustest lastest ja palgalisist kasvatajaist.

Nii imelik kui see ka on, tuhanded ja miljonid emad on oma lapsi kasvatanud ja imetlenud, ükski neist pole siia maani aga täpselt kindlaks teinud, vähemalt mitte usaldusväärselt kirjeldanud silmapilku, mil ta esmakordselt oma lapsega hingelise kontakti saavutas, esmakordselt lapse hinges vastukaja leidis. Paljud petavad end eksliku arvamusena, et see juba sündimisest saadik on olemas. Uusimad katselised uurimised Ameerikas ja Viinis on näidanud, et laps esmakordselt teadlikult reageerib teise inimese häälele kuuendal nädalal: ta naeratab, kuuldes inimese häält. Ükski teine heli ega pilt pole temas enne seda seesugust väljendust esile kutsunud. Kolmandal kuul naeratab laps ka juba ema nägu nähes. Need on sotsiaalse kontakti esimesed alged ja on tähtis rõhutada,

1) Me võime inimese ühiskondlikkude tungide alguse otsinguis minna veelgi kaugemale. Juba paljudel loomaliikidel on sotsiaalsed ja perekondlikud instinktid välja arenenud. Paljud neist elavad keeruka ehitusega ühiskondadena, kus maksev kindel tööjaotus ja alluvusastmik (sipelgad, mesilased, linnud jt.). Tõenäolikkult toob laps juba sündides mõningaid sotsiaalseid algeid kaasa.

et nad on positiivsed, et laps teisele inimesele reageerib heameelega. 6—8-kuine laps võtab ema juba hõisetega vastu, sirutab käed tema poole. Niisugune positiivne suhtumine kestab kogu esimese eluaasta. Alles teisel eluaastal, kui hakkab kujunema lapse enda tahe, satub see täiskasvanute omaga kergesti vastuollu, tekib jonn. Pärast 6. eluaastat õpib laps jälle enda tahet rahulikumalt teiste omaga kooskõlastama, õpib järele andma. 2.—4. eluaastani elavad aga isegi kõige paremini kasvatatud lapsed nn. esimese jonnija läbi, seda tormisema, mida tugevamad on lapse tahte alged ¹⁾).

Lapse kõige sügavama kiindumuse esemeks jääb kauaks ajaks (vist kogu eluks) ta ema. Ta voodi üle kummarduva ema pilt jääb talle kogu eluks südamesse ja mõjutab kindlasti nii mõndagi ta sammu. Seal, kus ema ühel või teisel põhjusel lapsega vähe kokku puutub, loovutab ta oma koha lapse südames kas lapsehoidjale, isale või mõnele teisele, kes lapsega sagedamini kokku puutub (sellest näit. too njanjakultus end. vene aadlike juures). Üks peab aga lapsel olema, keda jumaldada, kellele loota ²⁾).

Selles lapse kiindumuses emasse on vaimne ja kehaline külg ühinenud lahutamatuks tervikuks. Laps

¹⁾ Et lapse jonn ei saa pidada mingiks isiksuse negatiivseks tunnuseks, näitab üks uurimus, mille järgi algkooli esimesel õppeaastal hästi edasijõudvaist õpilasist jonnis 81 %, nõrgalt edasijõudvaist 21 %.

²⁾ On tähelepanekuid, mis näitavad, et mehel isegi sugulise armastuse kaaslase valikul on alateadlikult silmade ees ema kuju, kelle sarnast ta naiste hulgas otsib. Liigne kiindumus emasse taas võib inimese teha võimetuks üldse teisi sügavamalt ja kestvamalt armastada (nn. Don-Juani tüüp). Kas tütarlaste juures isa kuju sama osa etendab, pole kindel.

on küll rõõmus paljast ema juuresolekust, ta pilgust, kõnest, ent veel enam ihkab ta ema hellitusi, süllvõtmist ja muid kehalisi kokkupuuteid. Ta surub pea vastu ema rinda ja tunneb erilist mõnu ema paitada tohtida. Psühhoanalüütikud teatavasti näevad selles lapselikus kiindumuses emasse sugulise armastuse algeid ja ehitavad sellele kogu oma teooria. Tõsi küll, lapse suhe emaga sarnaneb mitmeti seksuaalse armastuse vahekorraga ühes armukadedusega jms., kuid pigem see on siiski alles üsna diferentseerumatu, üldine orgaaniline lõbutunne, mis laps ema rinnale toetudes läbi elab, mitte kindlakujuline seksuaalne nauding.

Vendade ja õdede ning omavanuste mängukaaslastega tekib lapsel alles hiljem, umb. 3.—4. eluaastal ligem kontakt. Ka see võib omandada väga intensiivse kuju ja avaldada suurt mõju inimiseloomu kujunemisse. Lapsepõlve-sõprus on paljudele kirjanduslikkudele teostele andnud ainet, veel enam on ta aga õrnmagusate mälestuste näol sütitanud ja soojendanud raukadegi südameid.

Inimese iseloomu kujunemises oleks raske näha sügavamaid tegureid kui need varase lapsepõlve esimesed sotsiaalsed vahekorrad, nende õnnestumine või ebaõnnestumine, nende loomulik ületamine või vägivaldne katkemine. Kirjanikud ja kunstnikud on seda ammu tundnud, pedagoogidest ei näe paljud seda veel praegugi! —

Üsna varakult kujuneb lastel omavahel alluvusastmik: ühed jäävad alla, teised peale, ühed tõusevad juhtideks, teised jäävad juhivatateks. Juba üheaastaste hulgas esineb despooditüüpe, kes võidurõõmsa naeratusega kõik mänguasjad teiste käest endale kisuvad, sellal kui vastane abitult kohal istub

ega usalda vastu panna¹⁾. Kus väike salk 4—5-aastasi koos on, seal leidub peagi mõni, kes kutsumatult hakkab teiste juhiks. Juba lasteaias kujuneb mõnikord laste omavaheline alluvusjärjekord, veel enam aga koolis. On raske öelda, millel põhjeneb juhi üleolek juhitevast. Kindel on, et seda mingi üksiku omadusega, näit. intelligentsuse, füüsilise jõu, kõlbla tublidusega vms. seletada ei saa. See üleolek sõltub nähtavasti paljude bioloogiliselt põhjendatud tegurite koosmõjust. Igatahes mängib siin suurt osa tugev enesetunne, sõjakus ja agressiivsus, mida teised omadused (jõud) täiendavad või ei. Juhte ei kasvatata, vaid nad sünnivad (või kasvavad üsna varakult, 1.—2. eluaast.), neid ei valita ega kutsuta, vaid nad panevad end ise maksma.

Nii elab laps juba angelises mänguühiskonnas läbi pärastises elus igal sammul korduvad võistlus-, despotismi-, usaldus-, valitsemis- ja alluvusvahekorrad.

Laste esimesed mängurühmad on väikesed, kuni 2. eluaasta lõpuni peamiselt paarid. Alles 3. ja 4. eluaastal hakkavad kujunema kolmikud ja nelikud. Pidevate rühmade moodustamiseks ei ole väikelaps veel üldse võimeline. Nende osaduskonnad on juhuslikud (enam ruumilisest naabrusest olenevad) ja kestavad lühikest aega. Sihikindlama valiku ja suurema kestusega kambad ning ringid moodustuvad alles hiilsema lapsea lõpu poole. Laste ühisliikumismänge vaadeldes näeme, et lapsed kuni 6. eluaastani ainult

¹⁾ Samasugust alluvusastmikku võib kohata mõningate loomadegi juures. Norra psühholoog K. Schjelderup-Ebbe leidis, et kui kaks võõrast kana kohtuvad või võõras kana tuleb teiste hulka, siis varsti kas võitluse või hirmutamise teel proovitakse jõudu, et uustulnuka asendit ühiskonnas kindlaks määrata. Mida madalamal astmel keegi kana teiste hulgas on, seda tigemad on ta endale alluvate vastu! Maaelanikele üldtuntud on alluvusastmik lehmakarjas.

vanemate laste mõjul neist osa võtavad, jättes algatuse täiesti vanematele mängukaaslastele; nad ise on enam kaasajooksikuiks. Alles 6. eluaastast peale muutuvad nad ise aktiivseiks, täisväärtuslikeks mängukaaslasiks. Seepärast vajavad nooremate laste mängurühmad, et üldse koos püsida, vanemate juhtimist, 7—8-aastased aga tulevad juba üksi toime.

6. Lapse enda maailm.

Siiamaani vaadeldud alad, kus arenemise tee viib otsesuunas täisküpsuse poole, pole ainsad lapse elu- ja tegevusalad. Kui lapse vaimne maailm algusest peale piirduks ainult nendega, siis jääks ta kujutluste ja elamuste tagavara liiga kitsaks. Suurekene siis on see tema „eluruum“? Ja paljukese pakub reaalne elu selles talle võimalusi elamusteks ja kogemusteks? Kuid loodus on hoolitsenud selle avardamise eest. Selleks murrab eespoolkirjeldatud otsejoonelise küpsemise kõrval lapse arenemiskäiku sisse sootuks uus joon: kõige hingestamine ja isikustamine ühes vastavate konkreetsete avaldusvormidega — mängu ja muinasjutuga —, mis moodustavad täiskasvanute reaalse maailma kõrval teise, n. ö. lapse enda maailma, fantaasiamaailma. See maailm varustab last kujutluste, elamuste ja kogemustega, mis ta reaalne eluruum puudu jätab. Oma ülesande täitnud, ta haihtub, ainult erandjuhtudel säilides veel hilisemaiski aastais suuremal määral kas kunstilise fantaasia või haiglase fantastika (*pseudologia phantastica*) näol.

Lapse enda maailm, ta tekkimine, ta ehitus ja ta osa inimese arenemises on väärt, et selle juures ligemalt peatuda (niipalju kui lubab teose piiratud ruum).

Selle tundmiseta me ei saaks kunagi lapsest aru ega oskaks teda õieti kohelda.

Imiku kohta tähendasin, et ta hingekoetis on ürgeliselt diferentseerumata, kus kõik on veel kõiges. Osalt on see maksev ka väikelapse kohta. Kuigi väikelaps võrreldes imikuga on teinud juba suuri edusamme, pole siiski tema hingekoetis veel viimaste peensusteni välja kujunenud. Isegi ta meelelised aistingud pole veel täiesti eristunud ehk spetsialiseerunud: kuuldes mõnd heli ta võib näha ka värve, maitse- aisting võib ta kõrvadele kosta helina jne. (psühholoogias nimetatakse seesuguseid nähtusi sünesteesiaks). 6;0 vanune tütarlaps jutles omaette: „Kaks on must arv, nelikümmend on valge arv.“ Ligemal küsitlusel selgus, et tema silmis igal arvul oli oma värv: 1 oli valge, 2 must, 3 valge, 4 must, 5 punane, 9 punkteeritud, 11 tumeroheline. Isegi 3 a. hiljem olid arvud talle ikka veel värvilised, ent mitte endisel viisil (3 oli nüüd hall, 4 punane jne.).

Samuti on taju, tundmus ja tahtmus lapse hingelus isekeskis väga tihedasti seotud: laps näeb kõike, mida ta tahab, ja mida ta näeb, seda tahab ta saada endale. Tükk puud, kepp, riidepundar muutub selleks, mida kunagi kord on vaja, mida ta tahab selles näha. Välist sarnasust olemasoleva ja näha tahetava vahel ei tarvitse olla kuigi palju. Kord on puutükk lapsele nukk; järsku vajab ta sõdurit ja seesama puutükk muutub sõduriks; järgmisel korral see on sõjalaev või suurtükk, — kõik olenevalt sellest, mida laps kunagi kord oma mängu juures vajab, millest ta mõtleb. 2;2¹/₂ vanune tütarlaps mängib valge neljakandilise puuklotsi kui palliga, järsku paneb ta selle pähe ja näitab isale: tore müts!; natukese aja pärast: vaata, taldrik!

Mitte ainult esemed ei vaheta oma osi lapse teadvuses, vaid ka tema ise. 3¹/₂-aastane poiss mängis söekandjat. Ta püsis selles osas kogu päeva ja tahtis, et teisedki teda hüüaksid söekandjaks. Koguni õhtupalves palus ta, et Jumal laseks tal saada heaks söekandjaks (muidu ikka heaks poisiks). Teisel päeval oli ta sõdur, kolmandal rasvatihane jne. Kui ema või mõni teine juhtus ära unustama, kes ta kunagi päev oli, ja teisiti kutsuma, siis pahandas see teda väga. Igakord ei ole laps oma osades nii püsiv; ta on kord ema, kes last (nukku) magama paneb, kord teenija, kes kauplusse (teise tuppa või nurka) sisseostusid tegema läheb, kord on ta ise laps, kes magab, jne.

Mõnikord pole see osavahetus muud kui ümbernimetus. Lapse teadvuses on ese ja selle nimetus alles lahutamatud ¹⁾. Ta „nimetab“ üht ja sama puutükki kord mütsiks, kord taldrikuks, kord millekski muuks ja niipea kui ta vastava nimetuse on andnud, muutubki vastav ese ta teadvuses selleks. Tuntud Aafrika-uuriia Leo Frobenius toob huvitava näite.

„Õpetlane töötab oma kirjutuslaua ääres, tema 4-aastane tütar jookseb tuba mööda ringi. Lapsel pole midagi teha ja ta segab isa. Isa annab talle kolm poolpõlenud puuklotsi: „Säh, võta ja mängi!“ Laps istub vaibale ja hakkabki kolme klotsiga mängima Hanssu, Greetet ja nõida (tuntud muinasjutt). See kestab tükk aega. Õpetlane võib rahulikult tööle pühenduda. Järsku hakkab laps hirmunult nutma. Isa tõuseb üles: „Mis nüüd? Kas on sulle midagi

¹⁾ Teatud riismed sellest laste ja loodusrahvaste arusaamisest on säilinud tänini lihtsameelsete täiskasvanute juures. Kui vanemad inimesed meeleldi ei maini ebasoovitavaid asju (kas või kuraditki) või sündmusi, siis nähtavasti kartes, et nende mainimine võiks neid endid esile kutsuda.

juhtunud?“ Laps (suurima hirmu tunnustega isa juurde joostes): „Isa, isa, võta see nõid ära, ma ei või teda enam kannatada.“ Mis on siis siin juhtunud? Laps nimetas ühe puuklotsi nõiaaks, mängis sellega algul, kuid hakkas varsti seda kui tõelist nõida kartma. Laps ei eralda veel kujuteldud maailma tõelisest, objektiivsest. Maailm, mille ta ise endale oma sõnade ja soovidega loob, on talle niisama reaalne kui esemlik maailm. Kui poiss puuklotsidest on ehitanud laeva ja selle ümber mõelnud vee, mille üle ta Ameerikasse sõidab, siis on see vesi talle niisama reaalne kui vesi tiigis või jões, kuhu astuda ei tohi, kus märjaks võib saada.

Pärastpoole on laps küll juba teadlik, et reaalne ese ei vasta igakord kujuteldule, ent see ei sega teda mängu juures, s. o. omas maailmas. Siin muutub reaalne ese kujuteldu sümboliks, võrdkujuks. Laps, kes toolidega raudteed mängib, teab küll, et tõeline raudtee on teissugune, ilma et ta end sellest teadmisest laseks segada. Temal on raudtee, s. o. rongi tunnuseks rida vaguneid ja seepärast võib ta mängida seda kõigega, mida saab ritta seada: toolidega, puuklotsidega, kastanitega jne. 3;2 vanune poiss nägi kalamehi võrku välja kiškumas. Kodus seob ta emale põlle ette ja sikutab siis tagant põllepaelast, järele aimates kalamehi: „Ema, kas sa ei tahaks olla võrk, ma kisun su välja.“ Laps võib fantaseerida ka ilma väliste esemeteta. Õhtuti voodis nii mõnigi laps jutleb asjade, loomade ja inimestega, kelle sümbolitki tal näha pole. Siit unelmateni on üks samm. Mängu juures võib eseme sümboliks olla ka paljas liigutus: 3;5 vanune laps läheb olemata rahaga olematuid asju ostma, läheb tühja nurka kui kauplusse ja tuleb tagasi kujuteldud või ja šokolaadiga. Siin täidavad

asjade aset vastavad liigutused. 5;10 vanune poiss armastab hüppemängu, klassi. Maha joonistatakse nummerdatud ruudud ja visatakse ühte ruutu kivi. See kivi tuleb sealt ühel jalal hüpates ära tuua ühtki joont puudutamata. Poiss mängib seda vahetevahel ka toas ilma igasugu jooniseta: ta kujutleb selle, teeb, nagu viskaks kivi, ja hüppab ettevaatlikult seda ära tooma, kogu aeg kartes hüpata mõnele „jonele“.

Teiseks lapse maailmale iseloomulikuks jooneks on see, et ta selles kõik loob „iseenda näo järgi“, s. o. kõik on tema ettekujutuses nagu ta ise, kõik asjad tajuvad nagu tema, tahavad nagu tema, mõtlevad ja käituvad nagu tema. Esemed on kurvad või röömsad, ta vannitab neid, hellitab ja paneb magama, läheb nendega jalutama, karistab neid — kõik just samuti, nagu tehakse tema endaga. Ta kõneleb loodusjõududega, puudega, nuku ja koeraga, — vastuse ärajäämine teda ei sega. Maailm on lapsele nagu suur maja, kus kõik asjad nagu ta isamajaski on inimeste poolt kindla sihiga tehtud. Seesugust inimlikku „tegiat“ otsib ta ka loodusjõudude tagant. Kuna ta enda tegevuse taga on sihipüüdlük tahe, otsib ta seda ka loodusnähtuste ja loomade käitumise tagant. Meri lainetab seepärast, et ta on vihane, vihm sajab selleks, et teda, last, märjaks teha, tuul nutab oma ema taga jne. Laps oli sõrme veriseks kriimustanud. Haavale pandi plaaster peale ja verevool lakkas. Laps seletas endale kogu loo nii: „Veri mõtles, et kust see must plaaster tuli; arvas, et see on must mees, ja läks ruttu tagasi.“ 2—3-a. laps arvab, et küll kivikestel tee peal peaks igav olema alati ühel ja samal kohal liikumatult lamada, võtab ja korjab mõned neist korvikesse ja puistab teises kohas välja, et nad uut ümbrust näeksid. 3—4-a. poiss joonistas F-

tähele teise tagurpidi juurde (F 7) ja hüüdis: nad kõnelevad teineteisega! — Tramm krigiseb teepöörangu kohal valjult ja läbilõikavalt. 3¹/₂—4-a. tütarlaps sees hoiab kõrvu kätega kinni, vaatab abitult emale otsa ja hüüab käskivalt: „Ta ei tohi nii kiunuda!“ Varsti krigiseb tramm uuesti, tütarlaps vaatab üsna etteheitvalt põrandale, öeldes vihaseks: „Ja ta teeb seda ometi veel!“ Seepeale puhkeb ta nutma. Mõni teine laps oleks trammile võib-olla koguni kõrvakiilu andnud.

Säärane kõige hingestamine ja isikustamine ei tähenda veel, et laps elutuile esemeile teadlikult omistaks hinge, vaid ta lihtsalt ei ole veel jõudnud vahe-tegemiseni elava ja elutu vahel. Ta ise elab, tunneb ja tahab, märkab seda ka end ümbritsevaist inimesist; et maailmas võib olla ka esemeid, mis neid võimeid ei oma, sellest arusaamisele jõuab ta alles hiljem. Ta hakkab märkama, et kõik esemed sugugi ühtmoodi ei käitu: ühed alluvad kergesti ta tahtele, teised panevad vastu, lähevad käest ära, teevad häält. Nukuga ta võib teha kõik, mis iganes tahab, väikesed vennad-õed aga ei lase — hakkavad karjuma, panevad vastu. Koeraks mõeldud puutükk ei tee häältki, päris koer aga uriseb, haugub ja hammustab käegi veriseks. Nii hakkab laps vahet tegema elutu ja elava vahel, keskmiselt 4.—5. eluaastal. Inimeste eraldamiseni loomadest kulub aga veel mõni aasta. 5¹/₂ a. vanusel lapsel oli selge, et numbrid ei ela, kui ta ütles: „3 ei ela ju ometi, milleks on tal need kaks silma?“, ent sama laps arutas veel täie tõsidusega, kuuldes, et isakassi kodus pole, et ei tea, kas ka tema instituuti läks nagu lapse enda isa!

Lapse fantaasiamaailma purunemise üheks tähtsamaks teguriks on kokkupuuted täiskasvanutega.

Nende maailmas valitseb järjekindlus ja põhjuslikkus, nad on oma hinnanguis järjekindlad, kusjuures need hinnangud ühte ei lange lapse omadega¹⁾. Võtame näit. järgmise olukorra. Laps koputab keppiga vastu seinu; see valmistab talle lõbu. Ema ei keela, sest selles pole midagi paha. Järsku satub kepp vastu pildi klaasi, mis klirisedes katki läheb; laps naudib seda klirinat nüüd veel eriti (sest müra meeldib talle alati), aga varsti hakkab isa käsi ta varrukast kinni ja annab tunda, et see talle enam ei meeldi, et laps on patustanud täiskasvanute ühiskonnas maksvate väärtuse mõõdupuude vastu. Millega, sellest ei saa laps veel aru. Samuti ei saa ta aru, miks ta ei tohi isa taskukella osadeks purustada, metallrahaga „lutsu“ visata jne., kuigi see kõik talle lõbu pakuks. Ta paneb vaid tähele, et täiskasvanute maailmas valitsevad teised seadused, teised väärtuse mõõdupuud kui tema omas. Nii puruneb lapse maailma ainumaksvus. Ta kogeb, et on olemas veel teine maailm, kuhu ta varem või hiljem sisse peab kasvama²⁾.

1) Ainult harvadel mängusilmapilkudel langevad täiskasvanudki otsekui tagasi lapse arenemisastmele. Nad elavad võitu malemängus samuti läbi kui mõnd reaalselt saavutust ja värviline paberitükk mängukaardina on neile niisama „reaalseks“ väärtuseks kui lapsele kepphobu. Nagu lapse kepphobust võib saada püss, nii võivad ka kaardid oma osa muuta: äss, mis mõnes mängus on kõige „kõvem“, on teises suuruselt üsna väike, ja vihasele naisele, kelle meeste mängukirg ära pahandanud, on ta vaid paberilipakas ahjuviskamiseks, just nagu poisi kepphobu emale pärast seda, kui poiss temaga akna katki lõi. Vahe lapse ja täiskasvanu mängu vahel on selles, et viimane toimub kindlate püsivate juhiste (reeglite) järgi, milliseid tavaline väikelapse mäng ei tunne.

2) Lugejaile arvatavasti torkab silma selle teooria osaline sarnasus psühhoanalüütilise arenemisteooriaga (võitlus „mina“ ja „ülimina“ vahel), kuid selle vahega, et siin pole kõike redutseeritud sugutungile.

Lapse enda maailma purunemisel ja täiskasvanute omasse kasvamisel võime eritleda 3 astet. E s i m e s e l astmel, umbes kuni 3. eluaastani, elab laps veel terveni omas maailmas. Kõik, mis antud korral ta soovidele vastab, on reaalne ja lubatud. Fantaasia ja tõelikkus on alles üks; mäng on niisama reaalne kui kõik muu ja kogu reaalsus on vaid mäng.

T e i s e l astmel, umb. 7.—8. eluaastani, eraldub täiskasvanute maailm lapse omast; laps hakkab tegema vahet ühe ja teise vahel. Esialgu püsivad mõlemad kõrvuti. Kord suhtub laps asjadesse tunde- ja fantaasiakohaselt, kord kainelt, realistlikult. Üksi omaette olles elab ta enamasti fantaasiamaailmas, täiskasvanute hulgas aga püüab kohaneda nende mõtlemisviisiga. Selle tagajärjeks on reaalelu ja mängu erinemine. Mäng, mis alguses oli kõik, muutub järjest kokkukuivavaks saarekeseks tõelikkuse meres, saarekeseks, kuhu laps täiskasvanute maailma kohustuste ja vahekordade surve alt ikka ja jälle tagasi igatseb, päikesepaisteliseks pühapäevaks kesk argipäeva hallust (peale otsese mängu kuulub siia ka muinasjutt). Lühikest aega võib täiskasvanute maailm oma uudusega last huvitada, ent laps väsib seal ruttu ja püüab ikka jälle tagasi oma õigele „kodumaale“ — mängu juurde. Kujukaks näiteks selle kohta on vend ja õde, kes ühel päeval otsustasid hakata mängima „venda ja õde“! Venna ja õe mõiste niisugusena kuulub täiskasvanute maailma; et nad last tõeliselt köidaksid, tuleb nad enne mängumaailma üle võtta. Siia, lapse maailma, kuuluvad ka jõuluvanad, inglid, Jeesuslaps ja mitmesugused muinasjutukujud. Me teame, kui kaua neist kinni hoitakse. Nad on reaalsed niikaua, kui neid „ustakse“, s. o. kuni neisse suhtutakse lapseliku meelega. Täiskasvanuil, kel selle fantaasiamaa-

ilma jaoks enam midagi järel pole, kel see kas õigel ajal pole saanud välja kujuneda või on katastroofiliselt purunenud, on palju raskem leida teed usulise harduse ja kunstilise joovastuse juurde. Nende eluring on ühe olulise sektori võrra vaesem.

Kolmandal astmel, algkoolieas, umb. kuni 12. eluaastani, omab täiskasvanute maailm juba tunduvalt ülekaalu, muutub valitsevaks. Eriti mõjub seks kaasa koolitöö. Koolis seisab laps ülesannete ees. Talt nõutakse vahetegemist: kas õieti või valesti, halvasti või hästi, millist vahetegemist ta mängumaailm ei tunne. Juba väline aja jaotuski suleb lapse tegevuse kindlaisesse raamidesse, mille põhimõtted on võetud lapsele võõrast maailmast. See kõik toob kaasa sootuks uue ellusuhtumise. Lapse maailm elab siitpeale edasi veel vaid alateadvuses, ilmsi-unelmais, unelmais, osalt ka kunstis ja usundis (religioonis).

Lapse mängumaailma enneaegne purustamine on kasvatusel suurimaid eksisamme. See purustamine ei tarvitse alati olla teadlik ega tahtlik. Laps, kes on sunnitud alati olema täiskasvanute keskel, kel puuduvad mänguasjad, mängukaaslased ja võimalus mänguks, võtab iseenesest täiskasvanute mõtlemisviisi liiga vara üle, ammu enne, kui ta selleni on kasvanud. Tema fantaasia- ja tundmustemaailm jääb kiduraks, ta muutub varatargaks, kes täiskasvanuna on enamasti kuiv pedant, tundevaene ratsionalist, kel puudub elav sissetundmisvõime teiste inimeste elamustesse ja olukordadesse. Paljud vanemad kiirustavad meelega lapse võõrutamisega mängumaailmast, lootes seega kiirendada ta üldist vaimset arenemist, tõsta selle taset. See lootus kahjuks on petlik, kuna inimese loomuliku arenemistempo kunstlik kiirendamine annab vaid negatiivseid tulemusi, nagu näeme „imelaste“

juures. Ses suhtes patustab ms. ka Montessori-meetod, mängu kui seesugust peaaegu täiesti eita-des. Kuna koolitöö nõuab lapselt kohusetunnet ja ülesandeteadvust, mis lapse mängumaailmale on võõrad, ei tohiks selle nõudmisega liialt kiirustada. Enne 6.—7. aastat on meie lapsed selleks vaevalt küpsed. Kuid teiselt poolt on hädaohtlik last liiga kaua hoida mängumaailmas. See võiks tuua kaasa üleliia suure võõrdumise täiskasvanute maailmast üldse ja raskusi sellesse kasvamisel. Last, kes mängu- ja muinasjutumaailmast on üle kasvanud ja nüüd tõsist tööd ihkab, tema endisel arenemisastmel pidada, mängima sundida või tegevuseta kodus olla lasta, on samuti ekslik. Seepärast ei tohi algõpetuse andmise ja kooli saatmisega ka mitte liiga kaua viivitada, et lapse spon-taanne tööind ei raueks ega tuimuks. 9.—10. elu-aasta paiku on see enamasti juba hilja.

IV. VÄIKELAPSE ARENEMISE KASVA-TUSLIK MÕJUTAMINE.

1. Heade harjumuste loomine, halbadest võõrutamine.

a) Harjutamine korrale ja puhtusele.

Õigete harjumuste loomine on kasvatuse esimene ja vist küll kõige tähtsam ülesanne. Kord juba omandatud harjumusi muuta on väga raske, samuti kui inimest, kes varases lapsepõlves pole harjunud kindla korraga, hiljem sellele kasvatada. Harjumuste loomine on paaril esimesel eluaastal peaaegu ainus võimalik kasvatustee.

Harjumused on tähtsad puhtpraktiliseltki seisukohalt. Kui laps esimestest päevadest saadik on harjunud kindla päevakavaga, siis on see kasuks niihästi lapse arenemisele kui maja rahule. Pedantsus on muidu kasvatuses ülearune ja taunitavgi, väikelapse hoius ei saa aga kunagi olla üleliia pedantne. Lapsel on ürgeline tung kõike korrata, niihästi seda, mis ta ise teeb, kui ka seda, mida ta teiste juures näeb. Tegevus, mida ta paar korda on korranud, muutub juba harjumuspäraseks ja pärast otsekui loomusunniliseks. Seejuures on eelduseks, et toimingud, mis peavad saama harjumuspäraseks — toitmine, magamine, vanitamine, väljaheite-aktid jne., toimuksid alati üht moodi ja iga päev ühel ja samal kellajal. Iga muudatus ja kõrvalekaldumine ses suhtes viib lapse segadusse ja tekitab arusaamatusi ning jonn¹⁾. On huvitav, et laps tahab, et isegi üht ja sama muinasjuttu talle alati üht ja sama moodi jutustataks.

Last tuleb toita kindla korra järgi alati ühel ja samal ajal, imikut arusaadavalt sagedamini kui vanemat last. Toitmise vaheaegadel tuleb imikul rahulikult lasta magada, kui ta tahab. Tuleb kindlalt vastu seista kiusatusele lapsele iga ta kisa peale toitu pakkuda, eriti öösi. Iga kõrvalekaldumine purustaks väljakujunenud rütmi ja rööviks emalt ja lapsehoidjalt mitmeks kuuks öise rahu. Kui ema lapse karjumist välja ei kannata — iseäranis raske on see esimese lapse puhul —, siis on parem laps nii isoleerida, et ta nutt emale liiga teravalt kõrvu ei kostaks. Kaugemas toas võib ta mõne aja karjuda, ükskord jääb ta ikkagi vait, nähes, et see tagajärgi ei anna. Arusaadavalt

¹⁾ Ligemaid juhatusi selle kohta leidub igas lastehoiu käsiraamatus.

tohib niisugust teed tarvitada ainult sel korral, kui täiesti veendunud ollakse, et laps karjub ainult jonnipärast, et tal selleks mingit objektiivset põhjust ei ole. Vahel segab lapse und mõni väike põhjus: valgus või temperatuur, millega ta pole harjunud, imemisel alla neelatud õhk vms¹⁾). Sel korral tuleb muidugi viga kõrvaldada ja laps uuesti rahule jätta. Kindlasti tuleb hoiduda levinud väärkombest karjuvat last öösi sülevõtmise ja ringikandmisega rahustada. See vaigistab küll, ent loob lapsele harjumuse, mille täitmine läheb pikapeale väga tülikaks.

J. B. Watson (sünd. 1878) peab 2—5-a. lapsele järgmist päevakava kõige sobivamaks. Kuna nende küsimuste käsitlemine õieti ei kuulu käesoleva teose ülesannete hulka, toon selle vaid üldjoontes. Laps peab iga päev kl. 7 õhtul magama minema. Enne magamaminekut saab ta kl. 1/26 leige vann. 3¹/₂-aastasena peab ta end juba ise pesta võima. Tuleb olla ettevaatlik, et lapse vesi kõrva või seep silma ei läheks, mis temas vannist vastu kauaks ajaks vastumeelsuse esile kutsuks. Enne 6. eluaastat ei tohi last kunagi üksi vannist jätta. Vannile järgneb pool tundi rahu-likku mängu või jutustatakse talle midagi. Hea, kui see kujuneks isa tunniks, mil laps järjekindlalt iga päev isaga kokku puutuks ja temaga võiks mõtteid vahetada. Enne head ööd ütlemist vaadaku ema järele, et kõik oleks täiesti korras, ja lahkugu siis igal juhul lapse juurest, ka siis, kui see ulub. On soovitatav, et lapsed ei magaks mitmekesi ühes toas, veel vähem koos täiskasvanutega. Kell 1/27 hommikul on lapsel aeg ärgata. Kohe peale ärkamist soovitatakse talle puuviljamahla anda ja potile lasta. Seejärel võib ta veel 1/2 tundi voodis mängida. Kell 7 peab ta üles tõusma, kogu keha märja käsnaga üle hõõruma, riietuma ja 1/28 hom-

1) Väga paljudes meie kodudes leidub söödikuid. Kui neid on korteris, siis on võimatu neid ka lapse voodist eemale hoida. Ühestainsast lutikast või kirebust piisab, et lapse unerahu kogu ööks rikkuda. Söödikute tõrje on meie kodukultuuri alal üks hädalisemaid ülesandeid, mille täitmise tuleb õnnistuseks ka lastele.

mikueine saama. Sellele järgneks mäng kas toas või väljas. 2. eluaastast alates peab laps lõunalauas hakkama juba ise nuga ja kahvlit tarvitama. Seni kui laps ei saa täiskasvanute toitu süüa, on parem talle eraldi laud katta, et tal ei tarvitseks pealt vaadata, kuidas teised kõiksugu temale keelatud asju söövad. Lõunasöögile järgneks tund magamist ja pärast mäng koos teiste lastega.

See kava nõuab küll teatavat jõukust ja emalt või kasvatajalt arusaadavalt palju hoolt ja vaeva. Kuid igakord pole neist just puudu. On küllaltki jõukaid, palgaliste lastehoidjatega perekondi, kus lapsele leiva-tükk voodisse kaasa antakse, et ta üles ärgates nutma ei hakkaks, kus lapsed kahekesi voodisse pannakse ja alles pärast magamajäämist lahutatakse, kus lapsed igal ajal süüa võivad, kus alati keegi voodi juures peab istuma, kuni laps magama jääb, kus ema 6—7 korda öö jooksul last rahustamas peab käima jne.

Lastetoas peab valitsema kord ja rahu. Ei tohi ise ärritatud olekus lapse juurde minna ega lubada seda teistelgi teha: meie hingeline seisukord kandub väga kergesti lapsele üle. Edasi tuleb silmas pidada, et laps pole imeasi ega tsirkusehobune, keda igale huvitatule ja huvi teesklevale külalisele tuleb näidata. Mida vähem rahvast lastetoast läbi voolab, seda parem väikesele seesolijale.

Valgus ja õhk on moodsas raviõpetuses tähtsad tegurid, veel tähtsamad on nad tervishoiu teguritena. Kasutatagu neid lapse esimesest elupäevast saadik, kuna nad kuuluvad hinnata elueliksiiride hulka ja on kõige vaesematelegi kättesaadavad. Lapsel ei ole paremat oleskelukohta kui vaba värske õhu käes. Juba imikut on soovitav iga päev mõneks tunniks välja viia; tuleb vaid hoolitseda selle eest, et ta ei satuks külma tuule kätte. Kui laps on hästi sisse pakitud, siis ei tähenda külm õhk iseenesest veel

midagi, eriti päikesepaistel. Soojadel suvepäevadel antagu lapsele ka õhu- ja päikesevanne.

Toa aknaid tuleb võimalikult palju lahti hoida. Kartus tõmbetuule eest, mis paljusid emasid isegi suvel sunnib aknaid kinni hoidma, on liialdatud: tõmbetuul on eriti hädaohtlik vaid higisele. Kui sageli leidub maal lapsi, kes tekkide ja patjade koorma alla maetult viibivad poolpimedais tubades halva õhu käes. Tiisikuse suur levinevus maal oleneb vist küll seesugustest oludest. Heaks abinõuks külmetumisohu vastu on last õhtuti enne magamaminekut mitte sooja, vaid umbes toatemperatuurile vastava veega pesta. Kui piimahambad on juba kasvanud, tuleb teha algust hammaste pesemisega. Last tuleb harjutada seda ise tegema — pehme harjaga ja leige veega. Kuigi alguses suu loputamisel enam vett alla neelatakse kui välja kuristatakse, hakkab asi pikkamööda siiski minema. Sellega luuakse tarvilik harjumus, mis kasuks tuleb ka siis, kui arst kurgu- või kaelahaiguse korral suu desinfektsiooni nõuab.

Montessori-meetod rõhutab iseäranis laste kasvatamist iseseisvaiks. Selle meetodi järgi juhitud lasteaedades ja lastekodudes peavad lapsed õppima ise rõivastuma, ise end pesema ja tegema kõik sellega seoses olevad korraldused (pesuvee ärakallamine jne.). Söögiaegadel lasteaias peavad lapsed kordamööda teenima, lauda katma ja ära koristama, toite sisse tooma ja ära jaotama. See osa Montessori-meetodist on kindlasti väärtuslik ning sobib teostada igas perekonnas. Korduvad kogemused mitte ainult lasteaedades, vaid ka perekondades näitavad, et see lapsi endid huvitab, ja niipea kui nad juba ise nende ülesannetega hakkama saavad, nad ei tahagi, et neid aidatakse. See võtab neilt arusaadavalt rohkem aega kui toimimine

täiskasvanute kaasabil, kuid ajakulu on tühine võrreldes seesuguse toimingu pedagoogilise tähtsusega ¹⁾).

Samuti tuleb lapsi järjekindlalt harjutada üksi magama. D. Katz ütleb, et ta oma laste juures pole selle tagajärjel märganud mingit instinktiivset hirmu pimeduse ees; kui mingid vihjed sinna poole esinesid, siis oli ta need naeruga minema kihutanud.

Peatume veel kahe erilise harjumuse juures, mis kord külgeharjunuina valmistavad vanematele palju vaeva. Need on sõrmeimemine ja voodiniisutamine.

b) Sõrmeimemine.

Sõrmeimemine on laste üks levinumaid ebavoorusi. Mõnest lapsest võiks piltlikult öelda, et ta on sündinud, sõrm suus. Mõni laps imeb sõrme asemel mõnd riidetükki või muud sobivat.

Sõrmeimemise kombele aitavad kaasa mõned juhuslikud asjaolud. Juba loote seis emaihus soodustab seda omajagu. Paljudele lastele harjutavad selle kombe lühinägelikud emad või teenijad külge, mitte leides paremaid vahendeid lapse rahustamiseks. Ka laste endi vastastikune eeskuju mõjub selleks kaasa. Üks haritud perekonnaisa, kes oma lapsi süstemaatiliselt vaadelnud, kinnitab, et ta vanem poeg üldse pole avaldanud kalduvust sõrmeimemiseks, noorem aga alles pärast seda, kui teenija keelust hoolimata pöidla lapsele meele suhu juhtis; poiss loobus sellest aga varsti, kuna löikas noaga kogemata pöidla sisse, nii et haav imemise juures mõni aeg valu tegi.

Sõrmeimemise võõrutamiseks on soovitatud ja tarvitatud mitmesuguseid võtteid. Paljud lepivad kõige lihtsama lahendusega: annavad lapsele sõrme asemel lutti imeda. Kuigi lutt on puhtam ja pehmem, kannab siiski temagi omajagu pisikuid kehasse ning, peaasi, mõjub lapse isiksuse

¹⁾ Vt. ligemalt: mag. A. Martin, *Kuidas kasvatada lapsi tööle?* Koduse Kasvatuse Instituudi kirj., Tartu, 1936.

kujunemisele samuti kui sõrmegi imemine. Ameerika psühholoog J. B. Watson nimetab lastele luti andmist emade otse „karistamisvääreks lohakuseks“. Veel vähem saab muidugi kõnesse tulla igasuguste nartsude, nartsusse mähitud leiva või suhkru (mida mõnikord enne veel viinas leotatakse) lastele imeda andmine.

Ei aita ka sõrme määrimine mõne kibeda, pahamaitselise võidega, kuna laps selle kas ära pühib või sellega vähehaaval harjub. Käe kinnisidumine aitab seepärast vähe, et laps hea tahtmise juures selle hõlpsasti lahti saab. Samuti on lugu kättesootud kindaga. Kõige parem on lapse öö- ja päevasärgi mõlema käise külge õmmelda flanellist labakindad, nii et laps ise neid maha võtta ei saaks. Kui laps niiviisi mõniteist päeva takistatud on olnud oma harjumuse järgi toimimast, siis on head eeldused olemas, et ta sellest üldse loobub.

Seesuguste keeruliste vahendite tarvitamine osutub ülearuseks, kui algusest peale õiget teed käia. Kogemus näitab, et normaalne laps, kui talle halba eeskuju ei anta, kas üldse järjekindlalt sõrme imema ei hakka, või kui siiski, siis sellest võrdlemisi kergesti loobub, kui see temasse liiga juurduda pole saanud. Igatahes tuleb last juba esimestest päevadest alates ses suhtes teravalt silmas pidada ja niipea kui sõrm suhu tõuseb, kätt kas või väikese vitsaga nii kohelda, et sõrme suhu tõusmisega liituks lapse teadvuses valuaisting. Esimesel eluaastal on soovitatav last harjutada magama, käed vaiba all, kuigi hiljem seksuaalpedagoogilistel põhjustel tuleb eelistada käte hoidmist vaiba peal.

c) Voodiniisutamine.

Voodiniisutamine (*enuresis nocturna*) on teine laste eba-vooruse, millega paljudel emadel tegemist tuleb teha. Laps teeb kas igal ööl või sagedasti voodi märjaks. Mõnel lapsel jätkub see isegi veel koolieas. Sageli mõjuvad selleks kaasa väljaheiteorganite, eriti põie vead ja erakordselt sügav uni, kuid regulaarsele voodiniisutamisele viivad need ikkagi alles sel juhul, kui nendega liitub veel muid tegureid, näit. otseseid halbu harjumusi või nn. närvlikkus. Et orgaanilised rikked siin mitte peaosaks ei etenda, tõendab asjaolu, et arstlik ravi sel alal ainult vähestel juhtudel annab tagajärgi; samale

asjaolule viitab tõsiasi, et voodiniisutamine esineb peale väheste erandite ainult öösiti, kuna päeval samad lapsed end täiesti normaalselt võivad valitseda.

Halvust harjumusist soodustavad lapsel voodiniisutamist öhtul liiga rohke vedela toidu andmine ja järjekindlussetus klosetikäimise aegades. Mõned emad äratavad lapse öhtul kl. 10 paiku eriti selleks üles; seda võib teha, võib ka tegemata jätta, aga kui juba, siis järjekindlalt. Kui puudub järjekindlus päeval, siis ei aita ka need öised ülesäratamised midagi. Iseäranis mõjuvalt on individuaalpsühholoogia rõhutanud, et voodiniisutamist ei saa seletada mingi üksikpõhjusega, vaid see on üks lapse kogu isiksuse endamaksmapaneku väärvõtteid. Hellitatud laps, kelle eest ema kõik ära teinud, satub raskuste ette: ta peab kas midagi tegema (näit. kooli minema) või talle sünnib noorem vend-õde, kes ema tähelepanu endale tõmbab, või ta tunneb mõnel teisel põhjusel oma senise asendi hädaohus olevat. Voodiniisutamise teel püüab ta oma abitust ja saamatust alla kriipsutada ning ema endaga tegelema sundida¹⁾. Seesuguse lapseliku „loogika“ vastu ei aita muidugi mingi üksikvõte, vaid lapse üldasend ja temasse suhtumine tuleb võtta revideerimisele: teda tuleb julgustada, talle jõukohaseid ülesandeid anda, enesetunnet igapidi tõsta. Õnnestub see, siis peaks voodiniisutamine mõne aja pärast iseendast kaduma.

2. Sissekasvamine välismaailma.

a) Lapse küselemine.

Lapse liikumisraadius on kuni koolimine kuni ja osalt veel koolieaski võrdlemisi väike. Iseenda kogemustist tunneb ta vaid kõige ligemat ümbrust ja sedagi niipalju, kui ta meeled seda pealiskaudsel tutvumisel on tajunud. Asjade omavahelised sidemed ja suhted

1) Selle poolt räägib ms. asjaolu, et mõned kooliealised lapsed, kes muidu väljaheidete alal korda on pidanud, koolis raskuste ette sattudes (kas korra või edasijõudmise suhtes) voodit niisutama hakkavad.

jäävad tema eest varjatuks, samuti nende ulatus ajas, s. o. minevik. Küll püüab ta ses suhtes oma maailmapilti täiendada fantaasia abil, ent tundes ja aimates, et täiskasvanuil selle kohta on omad, tema fantaasia-teooriaist sootu erinevad vaated ja seletused, püüab ta küsimuste teel neisse tungida, neid tundma õppida.

Esimesed küsimused esinevad juba 2. eluaasta lõpul ja 3. algul. Nad on alguses enam keeleõppimise teenistuses ja algavad peaaesjalikult „mi's'ga“: „*Mis asi see on?*“, küsitleb laps järjest, sõrm asja poole õieli. Ta on tähele pannud, et igal asjal on nimi, ja tahab nüüd aplalt kõiki neid nimesid teada saada. 3;9 vanune poiss ütles korra emale: „Kõigil lindudel, liblikatel, hiirtel ja konnadel on nimed nagu minulgi; sina oled nad neile andnud!“ Edasi ta tahtis teada, mis need loomad söövad, mis nad teevad, kuidas kutsutakse nende maju, nende tänavaid jne. Säärased küsimused paistavad täiskasvanuile sageli rumalaina ja mõni ema või lapsehoidja arvab, et laps teda vaid kiusata tahab, lükkab lapse kõrvale ega mõtlegi vastata.

Kolmanda eluaasta lõpu poole lapse küselemine rakendub enam ruumi avastamise teenistusse ning vastavalt sellele algavad siis küsimused peamiselt „kus'ga“, millele pärast juurde tuleb „kunas“-küsimus. Niipea kui laps mõttes hakkab tegema järeldusi, muutub ka ta küsimuste laad. Enamasti toimub see 4.—5. eluaasta ümber. Kui lapsehoidja ühele 4-aastasele poisile korra riietumise juures ütles, et vaata, siinpool on kaks nõöpi ja sealpool kaks, kaks ja kaks on neli, siis vastas poiss võidurõõmsalt: „Tean küll, ma vaatasin korra lehma jalgu: ühel pool oli kaks, ka teisel pool kaks jalga; ma lugesin nad kokku ja sain

neli.“ Et laps sellest, mis ta tähele pani lehma jalgade suhtes, oskas järelduse teha ka kuuenööpide kohta, on ilmne tõendus omajagu arenenud mõtlemisvõimest. Tänu sellele mõtlemisvõimele laps taipab, et igal asjal peab olema saamise või tekkimise põhjus, ja ruttab täiskasvanute juurde nüüd juba „miks“- ja „mispärast“-küsimustega. Nüüd vast küsimuste pärisadu algabki. Üks tütarlaps, kelle kõik küsimused päeva jooksul registreeriti, esitas 4-aastasena 376 ja 5-aastasena 397 küsimust päevas, s. o. 31 ja 33 küsimust tunnis! Üks teine uuriija jälgis 6—7-a. poisi küsimusi 10 kuu kestes nende sisu suhtes ja leidis, et 1125 esitatud küsimusest oli 360, s. o. peaaegu terve kolmandik, „miks“-küsimusi. Huvitav on, et laps enamasti ikka küsib „miks“ ja mitte „kuidas“. See on kooskõlas ta inimlikustatud maailmapildiga, mille kohaselt ta kõigi asjade taga ei näe mehaanilisi jõude, vaid inimlikku tahet.

Nagu kõnelemise eelharjutus — lallamine ja kõndimise eelharjutus — tramplemine on õieti ebateadlikud mänglemised, mida harrastatakse tänu sellest saadavale tegevusrõõmule, nii kaotab ka küselemine kergesti oma esialgse toime — uudishimu rahuldamise, teadmiste vahendamise ja muutub mänguks, mõttemänguks. Iseäranis on see maksev nn. ahelküsimuste kohta, kus laps, ühe vastuse saanud, kohe jälle edasi küsib, kuni ükskord väsib või tüdineb. 4;2 vanune tütarlaps küsib emalt: „Kes oli minu juures, kui sina olid väike?“ — „Sind polnud siis veel olemaski; kui mina olin väike, siis olin mina oma ema, sinu vanaema juures.“ — „Aga kes oli vanaema juures, kui tema oli väike?“ — „Vanavanaema.“ — „Aga kes oli vanavanaema juures“ jne., kuni ta lõpuks rahule jäi vastusega: „Igaüks oli oma ema juures.“

Niisugune küsimuste sadu valmistab mõnelegi emale, kasvatajale ja õpetajale vahel tõsist muret, iseäranis kui ta kaldub nn. „neetud küsimuste“ — elu ja surma, maailma tekkimise, inimese saamise, Jumala olemasolu jms. pinnale.

Kuidas lapse küsimusi vastata? Nn. vana pedagoogika pidas võimalikuks hulga küsimusi, millele raskem vastata, jätta kas üldse vastamata või vastata neile muinasjutuliste seletustega. Nn. moodne pedagoogika taas nõuab kõigi laste küsimuste tõsiselt võtmist ja neile tõetruid vastuseid. Õige lahendus on kahe vahepeal. Küsimused, mis laps esitab paljalt mängu pärast, võivad rahulikult jääda vastamata, ilma et laps sellest mingit puudust tunneks. Küsimustele, mis laps esitab uudishimu pärast, teadasaamise sihiga, tuleb tingimata vastata; juba lapse käitumisestki võime näha, et ta ei kavatse meid enne rahule jätta, kui ta on vastuse saanud. Tõsi küll, ta unustab valdava enamiku neist vastustest otsekohe ja võib paari tunni pärast sama küsimusega jälle meie juurde tulla, kuid midagi jääb neist talle siiski meelde ja see tuleb ta arenemisele kasuks.

Mis puutub sellesse, kuidas lapse küsimustele vastata, siis peame oma vastustes kohanema lapse igakordse arengutasemega. Osa nn. moodsaid pedagooge nõuab küll koguni erilise rõhuga, et lapse küsimustele alati ühtlaselt vastataks, kuid arvan, et see on siiski liialdus. Muidugi ei tohi lapse ühele ja samale küsimusele täna üht, homme teist vastust anda, kuid 7-aastast last rahuldada tahta sama vastusega, mis sobiks 3-aastasele, oleks ilmne eksitus ja arenemise mitteinimustamine.

Üldiseks juhtnööriks sel alal peaks olema, et täiskasvanu oma vastustega ei tohiks lapse arengust kau-

gele ette jõuda ega ka maha jääda. Ta vastused peavad liituma nende teooriatega, mis laps ise endale loob, neid süvendama ja edasi viima.

Lapse spontaanselt loodud teooriaid võime jagada kolme liiki: muinasjutulised, maagilised ja realistlikud.

Muinasjutulised teooriad on osa lapse omast maailmast; neis korduvad samad põhimõtted (kõige elustamine ja isikustamine) ja samad tunnetusallikad (fantaasia) mis kogu ta maailmapildi loomiselgi. Kui 4—5-aastaselt lapselt küsiti, miks karul on neli käppa, siis vastas ta: „Sellepärast, et ta on tige loom ja looja on teda karistanud.“ — Miks tulevad pilved? — „Selleks, et moodustada ööd.“ Umbes samavanune tütarlaps arvas, et laev seisab vee peal seepärast, et inimesed, kes seal peal on, ära ei upuks; vettevisatud puutükk seisab vee peal, et meie näha tahame, kuidas ta ujub. Sellelaadilisi näiteid võib tuua lõpmatuseni. Kui säärase lapse küsimusele „Miks langevad lehed sügisel maha?“ või „Miks teeb äike nii suurt müra?“ hakata pidama pikki loenguid loodusteadusest, siis oleks see asjata sõnade raiskamine. Ta saab meist palju paremini aru, kui vastame: „Lehed on vanaks läinud ning okstel rippumisest tüdinenud“ või „Äikesetaat on halvast tujus.“

Teise liigi laste maailmaseletamise katseist moodustavad nn. maagilised teooriad. Siin kajastub üleminekuajajärk lapse maailmast täiskasvanute omasse. Esimene on juba löönud kõikuma, teine pole veel jõudnud kujuneda. 6-aastane poiss, kelt küsiti, mis on aeg, vastas: „Aeg on, kui magad, kui teda üles keerad, kui teda vaatad.“ — Keda? — „Kella.“ — Kust aeg saadakse? — „Sepad teevad.“ 6;6 vanune tüdruk arvas samuti, et „aeg on alati kellas“; 7-aas-

taselt poisilt küsib katse korraldaja: — Tead, mis tähendab mõtlema? — „Jah.“ — Mõtle oma kodu peale, võid sa seda? — „Jah.“ — Millega sa mõtled? — „Suuga.“ — Võid sa mõtelda kinnise suuga? — „Ei.“ Aga kinniste silmadega? — „Jah.“ — Niisugust nähtuste seletusviisi, mis on liginemas realistlikule, on hakatud nimetama maagiliseks; laps otsekui aimab mingisuguste jõudude ja põhjuste olemasolu, ei tunne aga neid veel ligemalt.

Realistlikud teooriad kuuluvad oma laadilt juba täiesti täiskasvanute maailma. Laste juures nad ei saavuta veel seda täpsust, mis täiskasvanute juures. Kõiki nähtusi püütakse seletada loomulikkude jõudude abil või loobutakse üldse seletuskatseist, enne kui pole jõutud selgusele. 9-aastane tüdruk näit. seletas unenägude tekkimist järgmiselt: „Mõtted ei maga, nad mõtlevad unes edasi. Me näeme mõtteid enda ees käivat, lamame aga rahulikult voodis edasi.“ Üks 8-aastane poiss, kelt küsiti, kuidas ta seletab magnetismi-nähtusi, vastas avameelselt: „Seda ma ei tea, me ei ole koolis seda veel õppinud.“ Lapsele, kelle enda teooriad on võtnud juba realistliku ilme, tuleb anda enamvähem tõetruud vastused: muinasjutulised vastused ta naeraks kas välja või lihtsalt ei usuks neid. Elli Herzfeld, kes Viini psühholoogilises instituudis laste teooriaid ligemalt uuris, püstitas üksikute teoorialiikide esinemise kohta järgmise tabeli:

	Eluaastad	6.	7.	8.	9.
Muinasjutulised teooriad (%)		8,4	3,4	3,0	—
Maagilised		42,6	29,0	16,5	3,6
Realistlikud		49,0	67,6	80,5	96,4

Nagu sellest tabelist näeme, on 6. eluaastal muinasjutuliste teooriate kulminatsioon juba möödas ning

maagiliste oma lõppemas; 8.—9. eluaasta on juba pea-aegu terveni realistlikkude teooriate päralt.

Selgus lapse teooriate arenemises aitab aru saada ja seisukohta võtta teisteski, näit. sugulise ja kõlbla kasvatuses küsimustes. Ühtlasi on siin kujukalt näha, kuidas nn. vana ja uus pedagoogika teineteist täiendavad ning liituvad ühiseks kõige uuemaks.

b) Ümbruse tundmaõppimine.

Küsimustele, millele laps ise võib kaemuslikult vastuse leida, tuleb hoiduda sõnadega vastamast ning laps vastavate tunnetusallikate juurde juhatada. Sõnalised vastused ununevad ruttu, kaemused püsivad palju kauem teadvuses ja rikastavad seda rohkem.

Kogemuste ja kaemuste omandamise suhtes on maalaps linnalapsest palju paremas seisukorras. See ümbrus, kus ta liigub, ja tegevus, millest tal on võimalus osa võtta, pakuvad talle palju rikkalikumalt ja mitmekesisemaid kaemusi kui linnalapse omad. Ta näeb enamiku tarbeasjade tekkimist algusest kuni lõpuni. Ilusa pildi endisaegse patriarhaalse talumajapidamise kasvatuslikust väärtusest annab prof. Fr. Paulsen (1846—1908) oma autobiograafias ¹⁾.

„Leib ja õlu, särk ja jakk, ei miski sattunud me silma-piiri, mille valmistamise kohta meil poleks olnud kaemuslikke teadmusi. Isegi nende asjade tekkimist, mida meie ise ei tootnud, võisime näha: rätsep tuli ja lõikas suurel üles-seatud klapplaual suurte paberist mustrite järgi riide ülikonna jaoks lahti, siis istus ta, otse ime näha, kokkukeeratud jalgadega samale lauale ja õmbles riidetükid kokku. Kevaditi ja sügiseti tuli puusepp mõneks päevaks majja, parandas ja meisterdas uut, hõoveldas ja saagis, meie muidugi alati pealt vaatamas ja mõnikord isegi käsi külge panemas. Ja

¹⁾ *Aus meinem Leben*. 1909.

mis majja ei tulnud, selle otsisime ise üles; vana kingsepa juures olime sagedased külalised: ootasime tunni, et kaasa toodud jalanõusid pärast parandamist jälle kaasa võtta, ja vaatlesime vahepeal, kuidas ta naha ja liistudega askeldas, naasklit ja piginiiti, haamrit ja nuga käsitses või õhtul täidetud veeklaasi abil viletsa õlilambi valgust ühele punktile keskendas.“

Umbes samalaadilise patriarhaalse majapidamise kirjelduse leiame S. Lagerlöfi raamatus „Nils Holgerssoni imelik teekond läbi Rootsi“ („Väike mõis“). Küll on uus aeg siingi palju muutnud; mõnegi kodusvalmistatud eseme asemele on astunud linnakaup. Talust tallu käiva rätsepa ja kingsepa tüüp on muutumas haruldasemaks, sest riided ostetakse linnast valmisriieteärist, saapad samuti ärist. Siiski on siin mõndagi veel säilinud, mille nägemist ja kaasategemist ei suuda asendada kõige paremgi vaateõpetus ega muuseum, ka mäng mitte, nii tähtis kui viimane ongi.

Kui palju abstraktsemaks, pealiskaudsemaks ja puudulikumaks jääb seevastu linnalapse kujutluste tagavara! Loodust näeb ta harva ja ühekülgselt, mõnel suvisel pealeõunakul vanematega jalutama minnes; suur osa taimi ja loomi on talle täiesti tundmatu, pildi- ja lugemisraamatud vahendavad neist paljalt sõnalisi teadmisi ja ebamääraseid pilte. Tarbeasjad ostetakse turult või kauplustest valmis kujul. Tal pole aimugi nende saamisprotsessist, veel vähem võimalusi ise sellest osa võtta, sest kodu hooleks on jäänud vaid nende äratarvitamine. Seega on linnalaps kaotanud ühe kõige olulisemaid tunnetuse allikaid ja üldise kasvatuses tegureid. „Südame üldise õilistuse ja koduste ning kodanlike vooruste rajamise suhtes on sõnakuulmist, vanemate, sugulaste ja teiste perekonnaliikmete meele järgi olemist kõige kergem saavutada sel teel, et lastakse last varakult

end harjutada kodustes toiminguis ja neist osa võtta. Sellise harjutuse puudumist ei saa asendada ühegi teise tunnetusviisiga," kirjutas J. H. Pestalozzi (1746—1827) juba 1782. a. Samuti kirjutab Ellen Key (sünd. 1849): „Mida lapsed enne kõike vajavad, on kodune tegevus, ülesanded, mida nad peavad ustavalt täitma, tööharjumused argi- ja pühapäevadel, ei mingit järelevalvet seal, kus nad ise end võivad aidata.“

Sellest kasvatustegurist tuleb ka linnalapsele päästa niipalju kui võimalik. Kui ema turule, kaupluse või pagari juurde minnes lapse kaasa võtab ja tal seal vabalt ringi vaadata lubab, kingsepa ja rätsepa juures võib-olla koguni luba palub pisut teise tuppvaadata, et näha, kuidas haamrid saapale taldu alla taovad, kuidas rätsep riide lahti lõikab jne., siis on see emale mõnikord küll ebamugav, kuid lapsele väga õpetlik. Siiski ka linnaperekonna kodune majapidamine võimaldab lastki teatud määral tööle panna, nii näit. herneid puhastama, lusikaid kuivatama, tuld kohendama jne. Ema õmbluse juures aidates on parim võimalus õmblusmasina keerukat ehitust tundma õppida. Peale selle on linnas mõndagi, mis puudub maalapsel: siin on suuri kauplusi huvitavate vaateakendega, siin peetakse sõjaväeparaade ja korraldatakse rongkäike, siin on muuseume ja muinsuseseimeid jms. Neid kõiki näeb kahjuks ainult eemalt, seepärast köidavad nad last vähem, kuid kasutamata jätta ei tohiks neid siiski.

Erilist hoolt nõuab linnalapse ühendusse viimine loodusega ja looduse tundmaõppimise eest hoolitsemine. Tõeline loodusetunne, arusaamine selle ilust ja suurusel omandatakse juba väikelapse-eas; seda ainult kooli koduloo ja looduseõpetuse hooleks jätta on ekslik: viimased peajasjalikult vaid täiendavad

lapsel juba olemasolevaid kaemusi ja viivad neid süsteemi. Jalutuskäikudel tuleb lapse tähelepanu juhtida lilledele ja põõsastele; väikese kimbu neist saab koju vaasi kaasa võtta. Juba varakevadel võib laps imestusega jälgida pajuurbade paisumist toas. Kus perekonnal on väikegi aiake, seal on soovitatav lapsele anda oma peenar. Ta ei suuda seda küll veel üksi täiesti korras hoida, aga see peab siiski olema tema peenar, mille eest vastutus lasub esmajoonel temal: ta külvab sinna, mis ta tahab, kastab ja kitkub ise ja „lõikuski“ on tema. Nii õpib ta tundma rea taimi, nende kasvatamist seemneist, nende mitmesuguseid arengujärke jms. See kõik peab jääma aga mängu- taoliseks ega tohi kujuneda nimede ja liigituste pähetuupimiseks.

Jalutuskäikudel on võimalik tutvuda ka loomadega. Last näikse eriti väikesed loomad huvitavat, sest neist ta on üle. Teod, konnad ja sitikad võivad muutuda talle otse mängukaaslasiks. Ta võib viia neid koju ja seal suure tähelepanuga vaadelda. Tuleb vaid valvata, et see ei muutuks loomade piinamiseks. Lapsed tahavad, et neile loomadest, keda nad tunnevad, jutustataks, s. o. inimlike omadustega varustatult inimeste tegusid sooritamas kujutataks, nagu see enamikus rahvapärastes loomajuttudes ja valmides aset leiab. Palju lõbu pakub lastele liblikaile järele joosta ja neid püüda. Paremini, kui see toimiks ilma võrguta, — siis on liblikate elu vähem hädaohus. Võrk kuulub vanemasse ikka, kus on ärganud huvi süstemaatilise kogumise, kollektsioonide vastu. Last tuleb niikaua kui võimalik hoida teadmatuses, et liha, mida süüakse, tuleb loomadelt, kes kunagi on elanud ja keda eriti inimese toiduks tapetakse. Tapmist ennast ei tule tal kunagi lasta pealt vaadata. Kui

lapses algusest peale on kasvatatud põlgust ja häbi kahjutute kaasolendite hävitamise vastu, siis on hiljem inimelu pühadus talle seda suurem. Austust elu vastu tuleb laiendada ka taimedele ja last hoida nende mõttetust hävitamisest.

Loomade arv, mida linnalapsel võimalik on kodus hoida, on kahjuks väga piiratud. Palju huvi pakub lastele akvaarium (võib olla ka lihtsalt suurem klaaspurk) kalakeste ja teiste pisemate veeloomakestega; nende toitmist kaasa teha on lastele tõeline rõõm. Tuleb vaid vaadata ette, et loomad ebasoodsate elutingimuste tõttu ei sureks või laps neid veest välja ei võtaks. Rõdul või aiakeses, kus see olemas, võib pidada mõne kodujänese. Laste liigse sõbrutsemise eest koertega tuleb tervishoidlikel põhjusil hoiatada: koer, kippudes kõiki ja kõike lakkuma, võib muutuda nakkushaiguste edasikandjaks. Ka pole ta igakord söödikuist puhas. Talvel pakub lapsele palju huvi ja rõõmu lindude toitmine: kui ta akna alla teri puistab, siis võib ta varsti toast läbi akna näha lindude lõbusat askeldust ja tõuklemist.

Kes lapsepõlve esimestel aastatel õieti juhitud loodusega ja loomadega kokku on puutunud, see ei kaota kunagi armastust looduse vastu; temale avaneb ka hiljem looduse intiimne ilu kõigis oma avaldustes palju kergemini, tal on alati püsiv toetuspunkt elus. Mõnele võib seesugune esimene tutvumine saada mõõduandvaks kutsevalikulgi: mängu juures võib sündida pärasine looduseuurija.

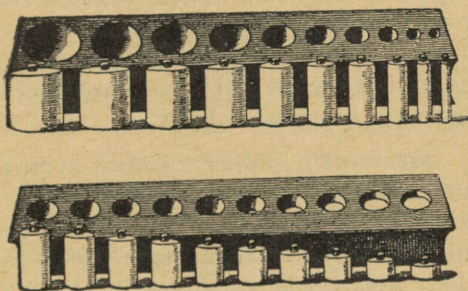
c) Meelte harjutamine.

Seda, mis tõeline ümbrus ja elu linnalapsele puudu jätab, on püütud korvata (asendada) ms. kunstlike kude meelteharjutamise ülesannetega. Viimased rõhutavad

kaemuste täpsust küll palju enam kui vaba vaatlus, kuid nad on palju piiratumad, üksluisemad ja tüütavad ruttu ära.

Erilist tähelepanu on meelte arendamine leidnud M. Montessori (sünd. 1870) kasvatusüsteemis¹⁾. Ta on tähtsamate meelte arendamiseks koostanud õppevahendid, mis peavad last juhtima ise oma vigade parandamisele, kuna need vead otsekohe silma paistavad. Kasvatus iseseisvusele, mis Montessori süsteemis on ülimalt põhimõtteks, kajastub ka meelte kasvatuses.

Joon. 1 ja 2.
Montessori-
mänguasju
kompimismeele
harjutamiseks.

Et selgitada, kuidas see põhimõte on läbi viidud, toome järgmise näite. Kümme väikest puusilindrit, mille läbimõõt järk-järgult mõne millimeetri võrra väheneb, mahuvad parajasti aluse vastavasse avausse (joon. 1). Mäng seisneb selles, et need silindrid võetakse välja, aetakse segamini ja lastakse lapsel jälle sisse panna. Sihiks on kätt ja silma harjutada kehalise übermõõdu vahesid tähele panema. Lapsel on otsekohe ilma pikemate seletusteta selge, mis ta peab tegema. Silindrite asetamine liiga väikesse

¹⁾ Käesolevas lõikes on eriti jälgitud R. ja D. K a t z'i teost: *Die Erziehung im vorschulpflichtigen Alter.*

avausse osutub igakord võimatuks. Võib küll juhtuda, et mõni silinder asetatakse liiga suurde avausse, ent siis jääb lõpuks mõni silinder üle, mis vabaks jäänud avausse ei mahu. Laps saab aru, et kuski on juhtunud viga, ja ei kesta kaua, kuni ta ise selle vea üles leiab ja iseseisvalt ära parandab. Teine analoogiline ülesanne (joon. 2) seisneb vastavate silindrite järjestamises avausse kõrguse järgi. Selline omade vigade parandamine on endakasvatuse algus. Kui katset veel mõni kord korratakse, siis ei juhtu lõpuks enam ühtki viga. Laps on ise, ilma et täiskasvanuil kogu aeg tarvitseks vahele segada, sihile, s. o. lahenduseni jõudnud. Igasuguse kasvatuse siht, kasvataja ülearusekstegemine, saavutatakse siin juba nii varases eas, milles varem kuidagi võimalikuks ei peetud last kasvataja käest lahti lasta.

Iseäranis hooletusse jäetud kompimismeele koolitamiseks laseb Montessori ette võtta terve rea harjutusi suletud silmadega, kusjuures laps peab nii palju kui võimalik koondama tähelepanu kompimisliigutustele. Ülesandeks on kombitavat eset tunnetada niihästi vormi, pinnaehituse (kas sile või kare jne.) kui ka ainese (materjali) suhtes. Viimasel juhul esitatakse lapsele mitmesuguseid riidesorte, nagu samet, siid, villane ja linane riie jne., ning laps peab kompimise teel riide sordi ära tundma. Sedasama võib laiendada teistelegi ainetele. Kogemus näitab, et säärased harjutused lastega on teostatavad neljandast eluaastast alates. Laste sõrmed on ju üldse erakordselt kompimisnäljased. Nende jaoks on n. ö. tõesti olemas vaid see, mida nad sõrmedega puudutada on saanud. Montessori kompimisharjutused tulevad sellele lapse algele vastu enam kui ükski teine senistest meeltekasvatuse vahenditest.

Ainete äratundmisel tegelikus elus etendab osa ka temperatuurimeel. Tarvitseb vaid näit. seda meenutada, et perenaine, ilma et ta ise sellest igakord teadlik olla tarvitseks, villasesse riidesse segatud puuvilla ära tunneb külmema mulje järgi, mille segatud riie jätab puhta villaga võrreldes. Kui korraldada lastega katseid riidesortide äratundmiseks, nagu Montessori soovib, siis harjutatakse järelikult kompimismeele kõrval ühtlasi ka temperatuurimeelt. Viimati mainitud otstarbeks on Montessori koostanud veel erikatsed metallsilindritega, kuhu võib valada erineva temperatuuriga vett.

Samuti on ta koostanud eriülesanded värvi- ja vormimeele kasvatamiseks. Värvimeele harjutusi tuleb teostada hea valguse juures. 4-aastane laps peab võima nimetada tähtsamaid värve (punast, kollast, rohelist, sinist ja mõningaid vahevärve) ja omama hea vahetegemisvõime ning hea mälu kõigi värvide jaoks. See on soovitatav peamiselt praktilistel põhjustel. Montessori nõudega, et laps peab õppima eritlema sirgete ja kõverate äärjoontega kujusid ja samalaadiliste kujude suurusvahesid, võib olla täiesti päri.

Hoopis uus on, mis me tema juures leiame maitsemis- ja haistmismeele kasvatamise kohta. Laps peab õppima leiva, või, õli, äädika, vürtside jms. maitse erinevusi tähele panema. Kui mõelda, milline määratu tähtsus on maitsemismeelel toitumisel ja seega keha tervena säilitamisel, siis peab tõesti imestama, kui vähe tähelepanu ta siiaamaani teiste meelte arendamise kõrval on leidnud. Võhikuil on vähe teada, et tegelikus elus peaaegu kõigil juhtudel, kus arvatakse tegemist olevat maitseaistingutega, etendavad väga suurt, kui mitte otsustavat osa haistmiskomponendid.

Enamik toite omavad erilise „maitse“ just lõhnalisandite kaudu, mida võib kergesti tõdeda sel teel, et vahetegemisvõime paljude toitude vahel kaob, kui söögi aegu nina (veel parem ka silmad) kinni hoida. Nii tähendab maitsmismeele arendamine peaaegu alati ka haistmismeele arendamist. Muidugi võib ka paljalt nina harjutada, kui kasutada lõhnasid, näit. lõhnavaid lilli, nagu soovitab Montessori. Haistmismeele koolitamine tuleks kasuks mitte ainult keetjaile või töölis-tele toiduainete- ja lõhnaõlidetööstustes, mitte ainult arstidele, kes mõnegi haiguse võiksid lõhna järgi ära tunda, vaid pole ainustki inimest, kes ei saaks head haistmisvõimet igapäevases elus eduga tarvitada, kui mitte muuks, siis oma elutaju rikastamiseks eri õite, rohtude, toitude jms. pakutavate rõõmude nautimisel. Ka ving- ja gaasmürgistuste vältimiseks on haistmis- meel suur tähtsus.

Suurepärane kuulmismeele kasvatamise eel- harjutus on, et lapsed õpivad vahetevahel täiesti vait olema. Sel teel võib neid õpetada isegi kõige tasase- maid hääli tähele panema ja nende tekkimise põh- jusi õieti tõlgitsema. Mürade riik on tegelikus elus palju tähtsam kui helide riik. Kui korra on hakatud sellele tähelepanu pöörama, võidakse mürade ääretut rikkust tõdeda ja neid välismaailmas orienteerumiseks kasutada. Mis nende abil saavutada võib, tõendavad erilise selgusega pimedad, kes müradele ja nende tõl- gitsusele on palju tundlikumad kui nägijad. Ent Mon- tessori ei piirdu kuulmisharjutustes ainult müradega; veel enam annab ta ruumi heliharjutustele. Lapsele antakse teatud arv kellakesi kätte, mis kokku moo- dustavad heliredeli, ja nende kellakeste abil peab ta, taas võimalikult iseseisvalt, oma muusikalisi võimeid harjutama. Nende kellakeste abil võib laps edasi anda

ka väikese viise, mis ta on kuulnud, ja pisut vanemas eas neid viise nootide abil üles kirjutada. Neil muusikalistel harjutustel on suur väärtus lapse esimeses muusikalises kasvatuses.

Montessori-lasteaedades tarvitavad õppevahendid on suurte valmistuskulude tõttu paljudele perekondadele kättesaamatud ¹⁾, aga seda vähem tohiks nad lasteaedades puududa. Lihtsamal kujul võib neid ka ise kodus valmistada. Igas majapidamises leidub riidetükke, mis võib loovutada lastele kimpimismeele harjutamiseks. Pole ka raske ise kartongist välja lõigata mitmesuguses suuruses rattakesi, mis parajasti mahuksid paksu papi sisse lõigatud avaustesse, või esemeid, mis kujult on ühesugused, suuruselt aga lahkuminevad, et laps kinnisilmi kombeldes õpiks nende vahel vahet tegema. Värvilisi pabereid värvimeele kasvatamiseks leidub igas kodus või võib üsna väikese raha eest osta. Maitsmis- ja haistmismeele kasvatamiseks pole mingeid erilisi katsevahendeid vaja, sama on maksev ka mürade esilekutsumise kohta. Mis puutub muusikalise kuulmise kasvatamisse, siis ei tule seal ilma heliallikateta küll mitte toime. Kus klaver on majas, seal saab sellest võrdlemisi kergesti üle. Üsna hästi sobivad ka puuvasaratega löödavad lasteklaverid, mida kohati leidub müügil. Temperatuurimeele koolitamiseks võib tarvitada mitmesuguse soojuse edasijuhtimise võimega aineid — metallid omavad parimat soojuse edasijuhtimise võimet ning tunduvad seetõttu külmadena,

¹⁾ Lasteaia juhat. pr. M. Haas on enamiku Montessori-materjali eesti olude ja meie laste vajaduste kohaselt ümber töötanud. Nn. Haas-Montessori mängumaterjal on hinnalt palju kättesaadavam. Turustajaks on „Kooli-Kooperatiiv“, Tallinn.

villane riie kõige halvemat, mispärast ta tundub kõige soojemana. Võib tarvitada ka plekist nõusid, mida igas majapidamises leidub, mis mitmesuguse temperatuuriga veega täidetakse ja lastele katsuda antakse.

3. Lapse harrastused ja nende juhtimine.

a) Mäng ja mänguasjad.

Mängu olemus ja otstarve.

Mängu all mõeldakse tavaliselt tegevust ilma kindla, teadliku sihita, tegevust tegevuse enda, tegevusrõõmu pärast; selline tegevus on vaba, s. t. tal puuduvad ettemääratud plaan ja reeglid. Kui kas või täpselt samasugune tegevus omab kindla sihi, on suunatud mingile ülesandele, siis asetab see ülesanne talle ka nõudeid, määrab meetodid, tempo jms., ühe sõnaga, see tegevus muutub tööks. Võib tulla kõnesse veel kolmaski liik tegevust; see ei oma küll objektiivset sihti ja sarnaneb ses suhtes mänguga, ent taotleb palja tegevusrõõmu kõrval inimese mõne võime, näit. meelte, lihaste, mõistuse teadlikku ja süstemaatilist harjutamist. Seda liiki tegevust esindavad laste juures näit. Montessori meeltearendamise mängud, noorsoo ja täiskasvanute juures sport.

Tegevusrõõmu kõrval näib veel teinegi mootor inimest mängule kihutavat: üleolekurõõm, üks enda maksmapaneku tungiga kaasas käivaid avaldusi. Mänguasjade näol on lapsel vähemalt midagi, millest ta on üle, mis ta sõna kuuleb; muidu on tema see, kes kõigile alati allub. Eriti paistab see silma ühis- mängude juures, mille peatõukejõuks juba H. Spencer

pidas võidutahet ja -rõõmu. Tõsiste võistluste ja võitude asemele astub mängus illusoorne, kujuteldav; see illusioon on nii tugev, et isegi täiskasvanud seda nagu tõelist võitu naudivad. Seepärast lõpevadki peaaegu kõik ühismängud ikka kas võidu või kaotusega ja seepärast ongi füüsiline jõukatsumine poiste juures nii hoogus. Täiskasvanud naudivad sellist võidurõõmu kas kaardi- või malelauas, ratsa-, poksi- või spordivõistlustel (viimatimainitud juhtudel on võitlusillusioon nii täielik, et isegi elu kaalule pannakse). Kes mängu juures vajab mingit tõelist võitluse põhjust, näit. raha, tõendab, et ta kujutlusvõime on liiga nõrk puhtillusoorse võitluse nautimiseks. Lapsed ja noorus sellist lisa-ergutust igatahes ei vaja.

Asjaolu, et mängul puudub teadlikult asetatud siht, ei ütle veel, et ta oleks otstarbetu kogu isiksuse arenemise seisukohalt. Kõnelema- või kõndimahakkamise eel käib nende võimete mänglev eelharjutamine; võime öelda, et kõik see, mida me mänguks nimetame, kõiges oma mitmekesisuses on kõigi inimlike elu- ja tegevusalade ebateadlik eelharjutus. See on maksev mitte ainult inimeste, vaid ka loomade kohta. Noored linnud juba verisulis lehitavad pesas tiibu, kaelkirjak harjutab juba kolmandal päeval hüppeid, kassipoja mängu lõngakera või niidirulliga tunnevad vist kõik, jne. See ei ole täiskasvanute tegevuse järeleaimamine, nagu arvati kunagi (sest mängivad ka need, kel kedagi järeleaimata pole — pimedad ja isoleeritud), vaid päritud algete loomusunniline väljaarendamine.

Pedagoogiliselt seisukohalt tuleb mängu hinnata ka kui ajaviidet. „Tegevusetus on kõigi pattude algus,“ ütleb kõnekäänd. Ja tõesti, lapsed, kel midagi pole teha, muutuvad üleannetuks. Kui laps tegevu-

setult tuppa sulgeda, siis muutub ta kergesti kardeta-
vaks mööblile, tapetile ja iseendalegi. Kui tal on
enam aastaid, siis võib ta muutuda nuhtluseks kogu
ümbrusele. Seepärast langebki õige kasvatus esime-
sil eluaastail peaaegu täiesti ühte mõistega õige
tegevuse andmine. See on nõiavits, mis lahendab
kõik sõnakuulmise, jonni ja muud probleemid
palju kergemini kui karistuste ja tasude süsteemi-
rägastikud.

Kõikjal, kus välised olud last takistavad õieti
mängimast, on vaimse arenemise edu tõsiselt häda-
ohus. Seda võib märgata kehvadesse perekondadesse
kuuluvate laste ja osalt ka maalaste juures. Viimaste
juures aitavad küll elu ja ümbruse vaheldusrikkus
mängu ärajäämisega esinevaid puudusi korvata, kuid
mitte täielikult. Eriti halb on seisukord seal, kus
last sunnitaakse täiskasvanute tööst enneaegu osa
võtma. Niipalju kui laps seda vabatahtlikult, omal
algatusel teeb, on see kõigiti tervitatav, sest siis on
see õieti vaid üks mängu vorme. Kui varem oldi arva-
misel, et last tööle panna pole kunagi liiga vara, ja
XIX sajandi „töökoolides“ seda juba 2—4 a. vanus-
tega tehti, siis on tänapäeval küll jõutud veendumu-
sele, et „elus ei saavuta kõige enam mitte need lap-
sed, kes kõige varem on pandud süstemaatilist tööd
tegem, vaid need, kes kõige kauem ja põhjalikumalt
on võinud mängida.“ (H. Hetzer.) Kuna mäng on
algete väljaarendamine, nende igakülgne harjutamine,
siis mida kauem ja intensiivsemalt ta kestab, seda rik-
kalikumaid võimalusi on algetel tõesti igakülgset
välja kujuneda. Töö on alati ühekülgne, arendab ini-
mesest ainult mõnda üksikosa, mäng aga kogu isik-
sust. Tuleb aeg, kus laps iseendast lakkab mängu
vastu huvi tundmast ja hakkab otsima tööd. Sel juhul

teda mängu juurde edasi sundida oleks muidugi sama-
sugune eksitus kui enneaegu tööle rakendada.

Sageli põrkab lapse mängusoov täiskasvanute
soovidega kokku. On tavaline, et lapsed armastavad
lärmi, liikumist, täiskasvanud aga näeksid muidugi
meelsamini, et laps päevad otsa istuks vaikselt nur-
gas ega käiks oma põrgumüra ja alalise jalusolekuga
neile „närvidele“; kuid pole midagi parata, siin tuleb
last siiski arvestada ja temale jätta mänguvabadust
nii palju kui iganes võimalik.

Kui tähtis tegur mäng lapsele on, näitab seegi,
kui palju aega ta sellele kulutab. 0;2 vanune laps
mängib keskmiselt 9 minutit päevas, 0;3 vanune 46
min., üheaastane aga juba 7 tundi 40 min., niisiis pea-
aegu kolmandiku kogu päevast. 8—9 tundi päevas
jääbki lapse normaalseks mänguajaks 2.—6. elu-
aastani¹⁾. Seda aega ei tohi lühendada mitme-
suguste ebalapsepäraste toimingute arvel nagu külas-
käigud, liiga pikad söögiajad jne. Ühes välismaa
lastekodus kulus lastel tervelt 6—7 tundi päevas pese-
miseks, riietumiseks, söömiseks ja muiks seesuguseiks
toiminguiks; arusaadav, et mänguaeg niisugusel kor-
ral jääb liiga lühikeseks.

Kuidas lapse mängu juhtida? Sellele
küsimusele on kõige õigem vastata: üldse mitte juh-
tida (ehk siis ainult algatada)! Lapsele tuleb jätta
ta mängu juures vabadus. Peasi, et tingimused
oleksid seesugused, et laps endale ega ümbritsevaile
asjadele kahju teha ei saaks. Sellepärast vajab laps

¹⁾ See ei tähenda, et kõik see aeg kuluks ühtesoodu
mänguks. Laps katkestab oma mängu vägagi tihti ja kulutab
palju aega ettevalmistusteks. 2-aastane laps kulutab kes-
kmiselt 80% oma mänguajast ettevalmistusele ja kõrval-
toiminguile, 5-aastane ainult 10%.

tingimata oma tuba (ehk siis vähemalt oma toanurka), kus kõik oleks tema kohaselt sisse seatud. Siis ei tarvitse ema alati mures olla, kas laps mõnd vaasi katki ei aja, mõnd kipskuju endale kaela ei tõmba, kõrge tooli otsa ronides maha ei kuku või kuidagi teisiti end ei vigasta, sest lastetoas ei tohi olla midagi, mis lapsele või millele laps võiks kardetavaks saada. Siis on pahandusi palju vähem ja lapski tunneb end vabamana. Tuleb kindlasti hoiduda lapse mängu alatasa katkestamast ja last õpetamast. Kui lapse mänguasjade eest tarvilikult on hoolitsetud, leiab laps enamasti ise, mis teha. Ka siis, kui ta neid asju kasutab teisiti, kui meie arvasime, kui ta ehitusklotsidega järsku „kooli“ mängima hakkab või oma raudteevagunitest maja ehitab, ei maksa teda segada. Ainult seal, kus mõni mänguasi talle ilmselt raskeks või liiga kergeks osutub, tuleb see talt ära võtta, kuna muidu tuleb arvestada selle purustamise hädaohtu (mänguasju, millega laps midagi peale hakata ei oska, kaldub ta purustama). Ka ettenäitamisega tuleb olla kokkuhoidlik; kui laps on juba paar korda näinud, kuidas uue mänguasjaga ümber käia, tuleb ta jätta iseenda jõu ja leidlikkuse hoolde. Pole ime, kui laps, keda vabalt mängida pole lastud, keda alati on segatud, juhitud ja õpetatud, kaotab huvi ja jõu enda väljaarendamiseks; iseseisvat, vaba inimest, algatusvõimelist ja iseloomukindlat isiksust ei saa see sugusest lapsest palju kunagi. Miks just jõukate vanemate lapsed koolis ja veel enam elus nii halvasti edasi saavad ja raskustesse satuvad? Kas mitte just seepärast, et neid on liiga palju kasvatatud, et nad alati on ümbritsetud täiskasvanuist, kes nende mängu „juhivad“, neil vabalt välja areneda ei lase?

Kui lapsele enam ei meeldi mängida ja ta mängu

katkestab, siis on mänguasjade kokkupakkimine ja kohaleasetamine ta enda ülesanne. Last tuleb tingimata kasvatada ise oma mänguasju ära koristama ja korras hoidma; kunagi ei tohi ta mänguplatsi nagu lahingutallermaad emale või teenijale nuhtluseks maha jätta. Ka muud asjad, näit. mööblitükid, mida laps mängu juures tarvitanud, peab ta nende endisse asukohta tagasi viima. Nii muutub kord ja korraloomine lapsele loomulikuks, otsekui mänguga iseendast kaasas käivaks ülesandeks. Laps märkab ka ise varsti, et ta järgmisel päeval ainult siis täie mõnuga mängima saab hakata, kui ta korras mänguasjad eest leiab.

Mänguasjad, mis lapse arenemisastmele sobivad, peavad talle kõik alati olema kättesaadaval, et ta nende hulgast võiks oma soovi kohaselt valida. Nad peavad olema kõik ühes kohas; alguses sobib selleks pealt lahtine korvike või kast, pärastpoole peaks lapsel olema oma kapike mänguasjade ja kõige muu „oma“ varanduse jaoks. Selle kapi korrashoidmine olgu ta enda mure.

Neile lastele, kellele vanemad ei saa võimaldada oma tuba, tuleks kindlustada vähemalt oma nurk, et nad oma asjadega mitte alati ei tarvitseks kohast teise rännata. Esimesel eluaastal on lapse loomulikuks nurgaks ta voodi, lõpu poole võimalikult „tara“ (käimislatrike).

M ä n g u a s j a d .

Et mäng oleks küllalt intensiivne, huvitav ja arendav, vajab laps mänguasju, esemeid, millega mängida. Tõsi küll, laps leiab ise endale terve rea mänguasju kas täiskasvanute tarbeasjade või kõrvale-

heidetud prahi hulgest. Kuid sellest järeldada, et laps süstemaatilisel valmistas, eriti tema jaoks määratud mänguasju üldse ei vaja, on eksitus. On mänguasju, mida laps ise iialgi ei suudaks leiutada ja mille puudumine võtaks mängult osa ta kasvatuslikust väärtusest. Tähelepanekud 100 kehva lapse juures näitasid, et 85% neist oli ise leidnud endale ehitusainese (kive, puuklotse, kausitükke jms.), 77%-l oli midagi nukutaolist (mõni rätitükk, tükk puud, mida nad süles kandsid nagu nukku kunagi, jne.). Ükski laps ei leia aga midagi, mis talle asendaks pildiraamatu, palli, või mis samal määral arendaks ta värvimeelt, täpsust ja käeosavust kui rida moodsaid ehitusmänguasju. Kahest kaheaastasest lapsest mängis üks päeva jooksul 71, teine ainult 14 asjaga (suur osa neist polnud mänguasjad); arusaadav, et esimese kogemuste ring oli võrratult suurem. Siiski pole mänguasjade üliküllus soovitatav: laps muutub püsimatuks, ei läbe ühegagi kauem mängida. Mänguasjade ostmist on soovitatav toimetada plaanikindlalt: aasta algul juba ette kindlaks teha, mis lapsele näit. üheks või teiseks tähtpäevaks kinkida (tähtpäevad ju harilikult ongi, millal lastele mänguasju ostetakse). Kõige pahem lugu on mõnikord perekonnatuttavate poolt kingitavate mänguasjadega. Perekondades, kus tihti külalisi käib, voolab sagedasti nii palju ja seesuguseid mänguasju kokku, et vanemate kõige paremadki kasvatusplaanid segi lüüakse. Seepärast ärge kinkige ühelegi lapsele midagi, ei mänguasju ega maiustusi, enne kui te ta vanematega pole läbi rääkinud; vähemalt ärge andke kingitust lapsele kätte enne, kui te seda vanemaile pole näidanud.

Milliseid mänguasju eelistavad lapsed ise? Üks belgia õpetlane (Ootmaar) ase-

tas 770 tütarlapsele ja 678 poisile 7. ja 16. eluaasta vahel küsimuse, milline oli lapsepõlves nende meeldivaim mänguasi. Saadud vastustest selgus, et 51% tütarlapsi ja 0,3% poisse eelistasid nukku, nukumööblit jms., 30% tütarlapsi ja 0,5% poisse mängukööke ja majapidamistarbeid. Poisid eelistavad enam kärarikkaid ja liikumist nõudvaid mänguasju: 9% poisse ja 2% tütarlapsi mainivad trumme ja pasunaid, 53% poisse ja 11% tütarlapsi palle, 35% poisse ja 4% tütarlapsi riidest ja vildist loomi, 35% poisse ja 4% tütarlapsi ehitusklotse; vanemaile lastele hakkavad enam meeldima mehaanilised sõiduriistad (autod, raudteerongid), ja kõige viimati tulevad mõtlemismängud (29% poistel ja 11% tütarlastel).

Üldisi nõudeid mänguasjade kohta. Mänguasjade valik ostmisel ei ole mitte just kerge asi, eriti praegu, kus selle ala turg on üle ujutatud väärtusetu ja otstarbetu prahiga. Mänguasjadetööstus on alles kaugel sellest, et tõsiselt arvestada uuemaid psühholoogilis-pedagoogilisi uurimusi väikelapse ja ta mängu kohta; ta võib seda olla senikaua, kui meie emad ja isad edasi elavad selles ekslikus usus, et lapsele on kõik hea, kui tal vaid oleks midagi kätte võtta. Leipzigi, Viini ja Hamburgi psühholoogilistes instituutides on viimaseil aastail ette võetud hulk uurimisi ms. laste mänguasjade kohta, kindlaks määratud mõned üldised nõuded, millele iga mänguasi peab vastama, vaadeldud, millised mänguasjad köidavad laste tähelepanu kõige enam, ja isegi mõned uued mänguasjade kavandid välja töötatud.

1. Mänguasi peab vastama lapse arenemisastmele. Igal arenemisastmel lahendab laps oma mängus peale üldiste veel erilisi, ainult sellele arenemisastmele omaseid ülesandeid. Mängu-

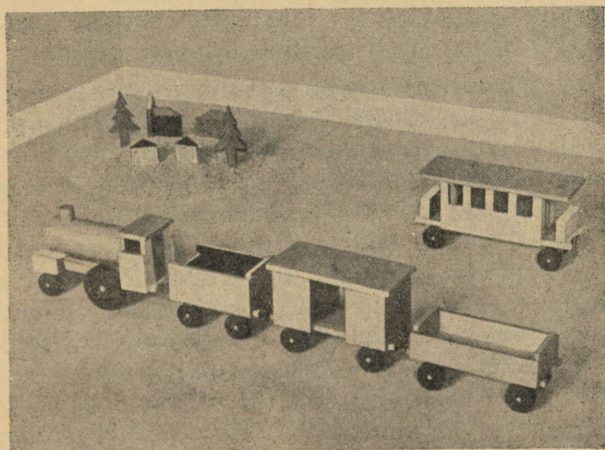
asi peab seda võimaldama ja virgutama. Ülesanded, mis mänguasi lapsele asetab, ei tohi olla liiga kerged ega liiga rasked. Nii mõnigi laps on mänguasja saades naeratades mõelnud: selle jaoks olen ma juba liiga suur! Tegevus liiga kerge asjaga muutub lapsele igavaks, liiga raskega ei oska laps aga midagi peale hakata. Poolteiseaastane poiss sai isalt jõuluks uhke raudrööbastega raudtee, mis isale vaateaknal üpris väga meeldis. Poiss ei mõistnud selle keeruka värgiga aga muud peale hakata, kui kohast teise pilduda, ületsi seada jms., nagu ta oli harjunud tegema palli ja ehitusklotsidega. Isa nõudis kalli asja õietarvitamist — see pidi rööbastel liikuma ja poiss pidi pealt vaatama. Võitlus isa ja poja vahel lõppes seega, et isa toas põrandal raudteed sõidutas, poiss aga köögis end ema pottidega lõbustas ega julgenud üldse tuppä tulla, kuna ta seal isa vaid segaks! Üliraske mänguasja puhul peab täiskasvanu andma liiga palju juhatusi, mis piirab lapse isetegevust.

2. Mänguasi peab last huvitama ja mitmekülgsest haarama. Ta ei tohi liiga kitsalt taotleda mõne üksiktegevuse või -toimluse harjutamist, vaid peab pakkuma mitmekülgeid tarvitamisvõimalusi. Mida enam mänguasi sellele nõudele vastu tuleb, seda suurem on ta pedagoogiline väärtus. Selle poolest on lihtsad, jämedajoonelised mänguasjad eelistatavamad: neisse võib laps vabamalt kord üht, kord teist sisse fantaseerida. Samuti vastavad neile nõudeile ainesed, millest laps võib vabalt teha, mida ta kunagi kord tahab: savi, kitt, plastiin jms.

3. Mänguasi peab olema ilus. Seda ilu ei tohi siiski otsustada ega mõõta täiskasvanu seisukohalt. Kui sageli meeldivad lastele pildid, mida

meie kunstiliselt täiesti ebaõnnestunuks peaksime. Lapsele meeldivad esmajoones tugevad, läikivad värvid. Seepärast vaimustub ta ka kirjadest mänguasjadest kergemini. Vormi-ilu suhtes kujuneb lapse maitse alles hiljem.

4. Mänguasi ei tohi kahjustada lapse kõlblat ega sotsiaalset areenmist. Me mõtleme põlgusega tagasi giljotiinile,

Joon. 3. Puust mänguraudtee.

mida Prantsuse revolutsiooni aegu ja selle järel mänguasjana tarvitati, varustatuna mõne tosina nukudega, mille peade mahanottimisega laps pidi aega viitma. Loodetavasti mõtlevad tulevased põlvned mitte vähema põlastusega kahuritele ja sõduritekolonnidele, millega meie lapsed tänapäeval veel nii rohkel määral aega viidavad. Mõistlik ema muidugi seesugust kraami üle lastetoa läve ei lase.

5. Mänguasi peab olema vastupidav. See on vanemate huvides juba majanduslikel põhjusil, väärib tähelepanu aga ka pedagoogiliselt seisukohalt. Mänguasi, millega laps n. ö. kinnastatud kätega peab ümber käima, pole kellegi mänguasi. Kahjuks meie mänguasjadeturg otse kubiseb seesugustest (igasugused raudteed, lennukid, laevad jms.) Kergesti purunev mänguasi aina avatleb last lõhkumisele, annab materjali temas niigi teatud määral pesitsevale lõhkumiskirele. Alles vanemale lapsele võib ettevaatust nõudvaid mänguasju usaldada.

6. Mänguasi peab vastama tervishoiu nõuetele. Esimestel eluaastatel püüab laps teatavasti kõike suhu panna. Järelikult peab kõik, mis me talle kätte anname, peetav olema. Ka vanemate laste mänguasjad peavad olema hõlpsasti puhastatavad. Teravaid otsi ja kante tuleb väikeste laste mänguasjade juures tingimata vältida. Puust mänguasjad peavad olema seevõrra massiivsed, et nad ei annaks pindusid; samuti ei tohi nende küljes olla naelu, mis kergesti välja tulevad ja lapsele kas suhu, ninna või kõrva rändavad. Eriti tuleb silmas pidada, et mänguasjade juures tarvitatud värvid ei sisaldaks mürkaineid. On olemas erilised nüride otstega lastekäädid; õmblusnõela asemel, kui seda tarvis, tarvitaakse nõöri külge kinnitatavaid teravaid metallotsi (umbes nagu kingapaelte juures); kui lapse kätte antakse nuga, siis ei tohi sel olla teravat otsa — need on nõuded, mida mänguasjadetööstuski silmas peab, mida vanemad aga igal juhul peavad hoolikalt kontrollima.

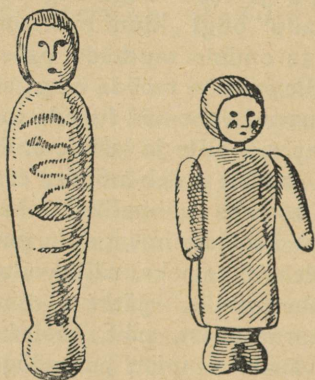
Tavalisemad mängud ja mänguasjad.

Üks kõige levinumaid ja läbi kogu väikelapse-aa kestvaid mänguliike on illusioonimäng. Siin avaldub puhtaimal kujul lapse omapärane võime kõiges kõike näha. Juba 2. eluaastal algab see ja ulatub nukumängu näol mõningail tütarlastel koguni nooruse rajamaile. Selle mängu juures kõlbavad kõik asjad mänguasjadeks; isegi paljad liigutused võivad neid asendada: laps läheb nurka, „poodi“, ostab sealt kaupa ja teeb käega liigutuse, nagu annaks raha, ning „kaup“ ongi „kinni makstud“. Toole ritta seades ehitab ta endale raudtee; paberikorv võib olla laevaks, millega tuba mööda ringi sõidetakse, jne. Kõike seda saavad vanemad lubada muidugi ainult niipalju, kui see mööblile ja lastele endile hädaohlikuks ei muutu; lapselt tuleb nõuda, et ta mängu lõpul asjad tagasi asetaks võimalikult sinna, kust ta nad võttis. Eri liik illusioonimänge on need, kus laps ise end peab kellekski teiseks, näit. vedurijuhiks, kirjakandjaks, ohvitseriks. Jätkub ainult mõnest üsna juhuslikust sarnasusest, näit. toolraudteel istumisest, mingist vanast mapist, puumõõgast jms., et end täielikult vastavasse ossa sisse tunda. Illusioonimängu haripunkt on 3.—6. eluaasta. Hiljem ärkab huvi juba realistlikumate mänguasjade vastu.

Kõige levinum illusioonimängu vahend on nukk, eriti tütarlastel. Väga palju mõjub selle levikule kaasa traditsioon ja eeskuju, osalt vist siiski ka tütarlapse instinktiivne kalduvus nukumängus end tulevasele emakutsele ette valmistada. Esimestel eluaastatel on parem, kui nukk mitte liiga inimlik välja ei näeks, vaid lapse fantaasiale enam tegevusvabadust jätaks. Antroposoofide Waldorf-kooli lasteaias Saksa maal on tarvitusel üsna lihtsad, last ainult vähe mee-

nutavad puunukud (vt. joon. 4—5). Alles hiljem, 5.—6. eluaastal, hakkab laps eelistama nukku, mida ta saaks riietada, kammida, magama panna ja koguni kooli saata. Selleks on vaja nukumööblit. 7.—8. eluaastal hakkab ta ise nukule riideid õmblema, mis on õieti käsitöö alguseks.

Teine liik mänge, mis last teisest eluaastast kuni 14.—15. aluaastani huvitavad, on e h i t u s m ä n g u d. Need arendavad last kõige enam ja väärivad seepärast eriti soovitamist. Alguses võib lapsele selleks anda

Joon. 4 ja 5.
Waldorf-kooli nukud.

hulga tavalisi kodus valmistatud puuklotse. Laps laob neid üksteise kõrvale ja peale, alguses täiesti plaanitult; pärastpoole hakkab ta neist juba „maju“ ja muid esemeid ehitama; 5. a. peale võib teda lasta ka ettejoonistatud plaani järgi ehitada, kuid mitte kunagi plaanist pedantselt kinni pidades: plaan olgu lapsele ainult ergutuseks, eeskujuks, kuidas ka võib ehitada. Koduvalmistatud klotsid täidavad oma ülesannet siiski vaid üsna puudulikult: nad on kujult monotoonised (ühetoonilised) ja võimaldavad vähe kombinatsioone, nurgad ja servad pole täpsed ega sünni

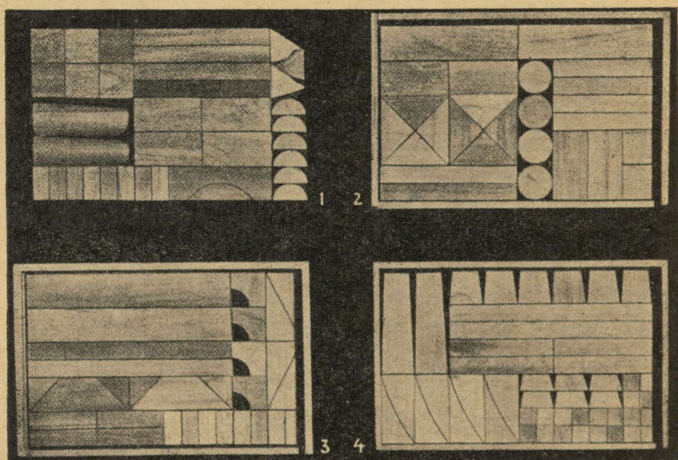
hästi kokku jne. Leipzigi ülik. prof. H. Volkelt on alles hiljuti kauaste uurimiste ja katsete põhjal koostanud 4 kasti mitmekujulise ehitusmaterjaliga¹⁾), mis kõige paremini laste ehitussoovidele vastu tulevad ja üheski vähegi jõukamas kodus ei tohiks puududa. Neis kastides sisalduvad klotsid on vormilt lihtsad, kuid pakuvad arvutu hulga kombinatsiooni-võimalusi. (Vt. joon 6.) Põhivormiks on 4 cm läbimõõduga täring. Vormid lähevad kastide järjekorras lihtsamast keerulisemaks. Kaduma minevaid osi on kerge asendada, samuti võib nende arvu soovi korral suurendada. Üks ja sama aines võimaldab ehitada kord maju, kord vabrikuid, kord losse ja kirikuid, pilvelõhkujaid ja õhulaevu — kõike, mida laps vaid tahab. Ühtede kastide sisu täiendab otstarbekohaselt teisi. Neid kaste ei maksa milgi juhul kõiki korraga lapsele kätte anda, sest siis tüdineks ta neist ruttu. Esimene kast on paras anda 2. või 3., järgmine 4.—5. eluaastal jne. Juuresolevad pildid näitavad, mida kõike lapsed vabalt (ilma plaanita) seesugustest klotsidest võivad ehitada. Teine H. Volkelti poolt koostatud ehitusmäng (Fa-fog, vt. kaanepilt) koosneb kolme värvi kuupidest ja rattaist. Neist võib laps nagu klotsidestki ehitada kõiksugu huvitavaid asju.

1) Neue Leipziger Holzbaukästen. Pestalozzi-Fröbel-verlag, Leipzig.

Olen isiklikult korraldanud rea katseid prof. H. Volkelti ehitusklotsidega eelkoolialiste laste juures ja leidnud, et need küll huvitavad lapsi enam kui tavalised nn. Fröbeli ehituskastid, kuid mõnes suhtes siiski vajavad täiendamist; ms. tundub prof. H. Volkelti kastides suure puudusena värviliste klotside puudumine. Need puudused on kõrvaldatud minu poolt koostatud ehituskastides (1—3, igäühes 28—36 klotsi). Viimaseid turustab „Kooli-Kooperatiiv“ Tallinnas (3 seeriat à kr. 3.—).

Eri liik ehitusainest on nn. matadoor-materjal: aukudega puuplokid ja hulk pulki; viimaste otsad mahuvad parajasti aukudesse. (Vt. joon. 9.) Selle ainesega ümberkäimine on keerukam ja kogemused näitavad, et matadoor-materjal lastele vähem meeldib kui ehitusklotsid.

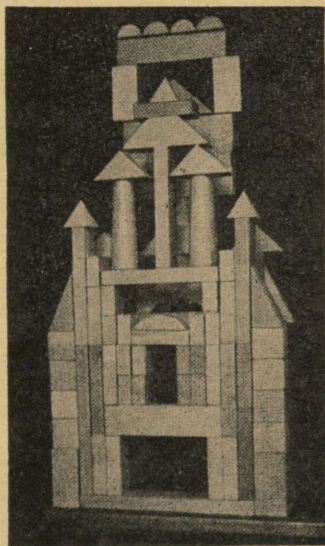
Ehitusmängudega ligidalt sarnased on m o s a i i k m ä n g u d, kus väikestest värvilistest osadest tuleb

Joon. 6. Prof. H. Volkelti ehituskastid.

kokku seada pilte või kujusid. Mosaiikmänge on kahesuguseid: ühed on papist või vineerist välja lõigatud, teised koosnevad täringuist; täringute küljed on joonistatud nii, et kõigi täringute teatud küljed kokku annavad ühe tervikliku pildi; nii võib laps neist koostada 6 erinevat pilti. Mosaiikmängud pakuvad huvi alates 3. või 4. eluaastast. Ka mosaiikmängude alal on prof. Volkelt koostanud ühe uue

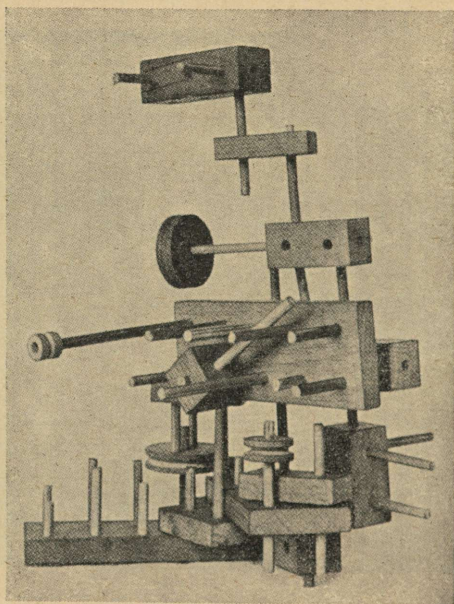
(„Bald so — bald so“ „Kord nii — kord nõnda“; vt. kaanepilt). See mäng koosneb hulgast kahe-
sugustest figuuridest (nurk ja ringi osa), millest võib
koostada vägagi keerukaid vorme. Väiksem välja-
anne sisaldab ühe, suurem 3 kasti. Mitmesuguseid
teisi mosaiikmänge produtseerib ka meie mängu-
asjadetööstus.

Joon. 7 ja 8. Ehitusmängud prof. H. Volkelti klotsidega.

Paberilõiked ja paberi voltimine on
lapsel kaua aega meeldivaks mänguks. Juba teisel
eluaastal pakub talle paberi puruksrebimine suurt
lõbu. 3-ndal aastal võib talle anda nüride otstega käärid
ja paberit lõikumiseks. Seejuures tuleb järele vaadata,
et laps kääride teravust paberi asemel ei prooviks oma

riiete, suka või koguni sõrme kallal, mida juhtub ise-
 äranis siis, kui paber otsa lõpeb. D. Katz kirjutab, et
 ta alguses käärid lapse kätte usaldas suure ettevaatu-
 sega, kuid pärast oli see hirm osutunud asjatuks.
 Alguses ei oska laps kääridega muud peale hakata
 kui paberit sihitult tükeldada; ta naudib paljast tege-

Joon. 9.
 Matador-
 -ehituspulgad.
 („Tip-top“
 nime all müü-
 gil hinnaga
 3—5 kr.)

vusrõõmu nagu kritseldava joonistamisegi juures.
 Järsku satub laps päris juhuslikult mingile vormile
 ja tuleb seda emale näitama: näe, vorst, mees! jne.
 Nüüd võib lapsele anda ülesandeidki, öelda, et ta teeks
 koera, mehe, maja; juhtida ega parandada ei maksa.
 Harva sekka võib tal lasta lõigata ettejoonistatud
 pildi järgi ja mõne pildi ajalehest, kuid selle kõrval

ikkagi ta enda fantaasiategevusele ruumi jättes. Väljalõigatud asju ja pilte võib hiljem kokku kleepida kogupiltideks. Nii võib laps endale teha terve albumi ¹⁾).

Raskem on lapsel ära õppida paberi voltimist. Selleks vajab ta täiskasvanute juhatast enam. Kõige populaarsemad voltimisesemed on laev, kübar ja nool. Paberilõiked ja paberi voltimine on eriti huvitavad värvilise paberiga. Need on lapse odava- maid lõbustusi, mida talle keelata kellelgi ei peaks olema põhjust.

Niipea kui laps omal jalal paigast teise liikuma hakkab, tuleb teda soojematel aastaegadel tingimata õue lubada. Seal on liivahunnik talle kõige loomulikumaks mängukohaks. Perekonnad, kel pole tarvitada lapikestki õue või aeda, on väga tähtsast kasvatusvahendist ilma. Kõige ideaalsemaks tegevuseks lastele on mäng mereäärses liivas, kus ka vesi käepärast. Isegi paljudele täiskasvanuile pakub suurt lõbu liivas väherdada ja ehitada. Kahjuks on see lõbu ainult vähestele lastele kättesaadav. Oleks hea, kui me linnades küllalt avalikke mänguplatsegi saaksime, kus lapsed, kellel kodus peale nelja seina palju midagi pole, tarvilikul määral liiva eest leiaksid. Siin on liiv küll mustem ja tolmap, tavaliselt puudub ka vesi, mis mängu liivaga teeb eriti huvitavaks, kuid igaüks võib näha, millist rõõmu valmistab lastele mäng liivaga. Kus perekonnal on tarvitada õu või aed, seal muretsetagu laste jaoks tingimata kuhugi nurka

¹⁾ Emadel maksaks tõsiselt õhutada ja ise kaasa aidata, et laps oma joonistused ja paberilõiked albumi või mapi näol alal hoiaks. Need pakuksid huvitavat materjali teadusliku uurimistöökski. Igale lõikele või joonistusele märgitagu kindlasti juurde, kui vana oli laps siis, kui ta seda tegi.

hunnik või kastitais liiva, sest õuest ilma liivata on vähe kasu. Liivahunniku ligidal peaks leiduma ka veenõu.

Millest johtub õieti too liivaga mängimise võlu, mis isegi kõigest tüdinenuimat linnalast kaasa kisub? Asjaolust, et liiv on kõige kergemini vormitav aines, mis lapse fantaasiale pakub piirituid võimalusi. Ei ole ühtki teist ainet, mille vastupanu lapse kujundamistungile oleks nii väike kui liiva oma. Siin tõestub taas kord, et lapsele enim meeldivad säärased mängutingimused, mis ta fantaasiale jätavad suurima tegevusvabaduse.

Mõningates välismaa lasteaedades pannakse suurt rõhku sellele, et lapsed ise oma mänguasjad valmistaksid. Neile antakse kätte lastekohased tööriistad, väikesed hõövlid, haamrid, saed, tangid jms. ning lastakse vabalt töötada. Muidugi ka see „töö“ on ja jääb ikkagi ainult mänguks. Alles noorusele liginedes hakkavad lapsed ise juba asju valmistama. Tööriistu laste kätte andes tuleb neid enne hoolikalt õpetada igäuhega neist ümber käima, et ei juhtuks õnnetusi.

b) Muinasjutt.

Seesama XIX sajandi eksperimentaalsete loodusteaduste vaim, mille mõjul M. Montessori asus eitavaale seisukohale lapse vaba mängu suhtes, on paljusid viinud ka muinasjutu kui kasvatusvahendi eitamisele. Laps fantaseerivat niigi palju, ilma et muinasjuttudega teda tarvitseks veel enam selleks avatleda. Kardetakse, et muinasjutud saavad takistuseks lapse reaalsustunde kujunemisele. Muinasjuttude asemel soovitatakse lastele jutustada lookesi, milles käsitellakse laste vahekordi omavahel, suhet vanemate ja

heategijatega, pildikesi loomade ja looduse elust, sündmusi suurmeeste tööst jne. Muinasjutud, kujutades võõrasema alati kurjana, liialdades ilu tähtsust, tegeldes printside ja printsessidega, kujutavat elu lapsele vääras valguses. Eriti protestitakse muinasjuttudes leiduvate tooruste ja metsikuste vastu.

Muinasjutu (nagu mängugi) vastased ignoreerivad väikelapse omapära, ta paljast tegevusrõõmu, millele sisu üldse pole tähtis. Püüdes lapse tegevusele anda liiga „arendava“, liiga „kasuliku“ sisu, nad surmavad tegevusrõõmu ega saavuta ei üht ega teist. Nagu näitab Ch. Bühleri¹⁾ teravmeelne analüüs, vastab muinasjutt enam kui ükski teine jutustuste või kirjan-duse liik lapse fantaasiale. Muinasjutu s ü n d m u s - t i k koosneb peamiselt imelikkude juhtumuste — nõi-dumiste, moondumiste ja seikluste ahelikust. Siin on imed niisama loomulikud kui lapse arusaamises. Sünd-mustiku selgrooks ei ole mingi idee, vaid isik. Isi-kuid käsitellakse kui tüüpe, ainult ühe-kahe äärmu-seni liialdatud omadustega varustatuna: päkapiku-mehed ja hiiglased, üli-ilusad ja kole-inetud, puru-vaesed ja kole-rikkad — vahepealseid muinasjutt ei tunne. Õnn ja äpardused on jagatud ikka nii, et voo-rus võidab ja pahe saab karistada. Muinasjutu mil-jööks on laste maailm või kuningaloss, millest lapsel jutustuste järgi on väga fantastiline ettekujutus. Tegelasteks on enamasti kas päris lapsed või „suured lapsed“, s. t. täiskasvanud, kelle hingeelu on lapseli-kult lihtne ja primitiivne. Siin on kõik võimalik: ker-jusest saab kuningas, tuhkatriinust kuninganna, tige kuningas aga moondatakse vastikuks loomaks. Tege-vuse motiivid on puht-tundepärased; loodusseadused

1) Charlotte Bühler: *Das Märchen und die Phantasie des Kindes*. Leipzig 1918.

ei takista midagi. Põhjuse ja tagajärje paratamatut sidet tunneb muinasjutt niisama vähe kui lapski.

Muinasjutu jutustusviis on lihtne; keel on lapsepärane; tegevus jaguneb sageda kordumisega väikesesse üksikpiltidesse; igasugused detailid, üksikasjad, puuduvad niihästi isikute kui sündmuste kirjeldusis. Koguni selle poolest, mis muinasjutus puudub, tuleb ta lapsele vastu: puudub side aja ja ruumiga. Peaaegu kõik muinasjutud algavad „Oli kunagi...“ ja kohanimetuste aset täidab enamasti „kuski“. Seega jäetakse lapsele vabadus mõelda sündmustik sinna, kuhu ta fantaasia seda kunagi kord kõige meelsamini asetaks. Ses suhtes on muinasjutul palju sarnasust unelmatega ja osalt ka filmiga.

Need on lühidalt kokku võttes omadused, mis muinasjutu teevad lapsele nii meelepäraseks. Nende meeldivuse esimene haripunkt on 3.—5. eluaasta paiku, millal laps veel vahet ei tee realselt olemasoleva ja kujuteldu vahel ning seepärast ka muinasjuttu tõena võtab, selle tegelastele kuni pisarateni kaasa tunneb. Hiljem, 6.—7. eluaasta paiku, tekib lapses juba kahtlus muinasjutu sisu tõepärasuses ja hakatakse eelistama reaalsema sisuga jutustusi. Teise tõusuperioodi elab muinasjuttude meeldivus üle 9.—10. eluaasta ümber kunstmuinasjuttude näol, mida laps juba ise raamatust loeb.

Niikaua kui lapsel endal pole tekkinud kahtlusi muinasjutu reaalsuses, ei maksa vanematelgi ta illusioone purustada; suur viga oleks aga seal, kus see kahtlus juba on tekkinud ja laps hakkab küsima, „kas see ka tõesti tõsi on“, püüda teda edasi selles illusiooni-usus hoida. Siin kordub sama probleem, mis laste küsimuste vastamiselgi: laste ei tohi enne aegu tema enese maailmast välja tõu-

gata, kuid ka mitte jõuga seal kinni hoida. Teadmine, et muinasjutt on paljas jutt ja ei vasta tõele, ei vähenda palju ta meeldivust; on ju küllalt täiskasvanuidki, kes ikka ja jälle ajuti tagasi pöörduvad sesse naiivsesse imede maailma.

Eriti toored ja mõned kõlblusvastased muinasjutud tuleb laste eeskavast välja jätta. Laste praadimise lood, metsikud piinamised ja tapmised ärritaksid laste fantaasiat üleliia ja kutsuksid esile rahutuid unelmaid ja hirmu. Eriti tuleb olla tagasihoidlik muinasjuttude jutustamisega ülifantaasiarikkaile ja liiga tundelisile lastele.

Rahvapärased naljajutud (Hansu ja vanapagana lood, kilplaste lood) liginevad mõnikord muinasjutule, kuid erinevad neist siiski oma palju mõistustlikumalt ja kuivemalt ehituselt. L. F. Weber arvab muinasjutud olevat naiste, naljajutud meeste loomingu; viimased sobivad pigemini kõrtsilauda või sulastetuppa kui lapsevoodi äärde. (Poistele ei tohiks nad oma mehelikkusega siiski just kardetavad olla.) Ka kunstmuinasjutud sobivad eelkooliealisele lapsele vähem kui tõelised rahvamuinasjutud.

Muinasjutte tuleb lapsele esialgu jutustada, mitte lugeda. Kõige vastuvõtlikum ollakse õhtustel hämarustundidel, mil kergem on ümbritsevat reaalsust unustada ¹⁾). Lapsed võivad üht ja sama juttu kümneid kordi kuulda, ilma et see neid tüütaks; kuid nad tahavad, et seda neile alati samade sõnadega jutustataks. Prof. D. Katz tegi katseid oma 3^{1/2}-aastase pojaga; sellele jutustati üht ja sama muinasjuttu paari päeva jooksul 50 korda, kuid ta kuulamishimu

¹⁾ Võib-olla mõjuvad jutud siis lapsele üleliia erutavalt. Kindlasti tuleb aga hoiduda väikelapsele põnevate lugude jutustamisest õhtul otsekohe enne magamaheitmist.

ei lõppenud ikkagi! Laps elas igakord kõik üllatavad pöördekohad niisuguse põnevusega läbi, nagu kuuleks ta seda esimest korda. Nii ei tarvitse vanemate muinasjututagavara olla kuigi suur ¹⁾).

Kui lapse esimene vaimustushoog muinasjuttude vastu on möödas, võib nende asemel jutustada realistlikuma sisuga muistendeid (*Sage*), et lapses äratada huvi koduümbruse ja kodumaa mineviku vastu. Sesse liiki kuuluvad ka lood loomade elust, loodus-sündmustest, ajaloolistest sündmustest jne. Ka lapse huumori- ja naljatunnet ei tohi jätta sööti, eriti nii naljavaese rahva juures kui meie. „Pole paremat sõpra elu väikestes ja suurtes muredes ning tragöödiates kui huumor,“ ütleb prof. D. Katz ja soovitab igal õpetajal meeles pidada Jean Paul'i kuldseid sõnu: „Lõbus meel on taevas, mille all kõik kosub, välja arvatud mürk.“

4. Tahte kasvatamine.

a) Sõnakuulmine ja vabadus.

Tahte kasvatamise vahendid — eeskuju ja suggestion, käsk ja keeld, tasu ja karistus — on pärimusliku kasvatustarkuse A ja O. Valdava enamiku kutseliste ja sünnipäraste kasvatajate repertuaar (varukava) piirdub veel tänapäevalgi nendega. Selle lipu all purjetavad teele niihästi kasvatusel meriröövlid kui ka sangarid ja suured avastajad. Vähe on pedagoogikas mõisteid, millest nii erinevalt aru saadakse kui neist.

Nende ridade kirjutaja tähelepanuavaldus neile

¹⁾ Eestikeelsetest muinasjutukogudest võiks soovitada: Fr. R. Kreutzwald: *Eesti rahva ennemuistsed jutud*, J. Kunder: *Eesti muinasjutud*, J. Parijõgi: *Külaliste leib*.

kasvatuse vahendeile on paljude arvates võib-olla ülekohtuselt väike. Aga ma olen veendunud, et need probleemid täie teravusega päevakorra lekerkivad vaid seal, kus midagi juba on rikkis. Ema ja kasvataja, kes lapse teotsemistungi algusest peale on õieti juhtinud, lapsel ta tahtmise järgi mängida laseb, ise teda mitte kiusatustesse ei vii, pääseb neist küsimustest võrdlemisi kergesti üle. „Elu vaid kujundab meest, sõnadel väike on väärtus“ — neis Goethe sõnus ilusa väljenduse leidnud veendumus on kooli-, eriti algkoolipedagoogikasse juba paar aastakümnet tagasi sisse murdnud ja seal tubli tuulutustöö teinud; õpilaste meelsuse ja iseloomu kasvatamisel ei panda enam kuigi suuri lootusi sõnalisele targutamisele ning moraliseerimisele, veel vähem kunstlike karistuste ja tasude rägastikule, vaid luuakse õpilastele võimalus töö ja ühiskondliku elu loomulikke vahetõid võimalikult suures mitmekesisuses läbi elada, elades elu põhiseadusi tundma õppida ja nende vastu eksimiste tagajärgi omal nahal tundes neid oma tahtesse üle võtta ¹⁾. Kodune kasvatus kahjuks on kuni

¹⁾ Vahe endise ja praeguse kooli vahel paistab enam silma, kui meenutada paar näidet endisaegsest koolist. XVIII sajandi saksa koolmeister Häuberle on oma koolmeisterliku täpsusega registreerinud kõik karistused, mis ta oma 52-aastase ametiaja jooksul on tarvitanud. Arvud on tõesti aukartustäratavad: 911 527 kepihoopi, 124 010 vitsalööki, 20 989 hoopi joonlauaga, 136 715 käelööki, 10 235 lööki näkku, 7905 kõrvakiilu, 1 115 800 „peapähklit“ ja 22 763 nota bene't piibli, katekismuse, lauluraamatu või grammatikaga; 777 korda laskis ta õpilastel põlvitada hernel ja 617 korda kolmekandilisel puul. Kuid ka tasudega polnud lugu palju parem. Oma aja kohta üsna moodsatest filantropiinidest (valgustusaja vaimus juhitud kasvatusasutised XVIII saj. lõpul) näiteks on säilinud pilte, kus õpilasel koolis on nõripidi kaelas tahvlike pealkirjaga: „Õilis tegu: see tütarlaps kinkis teisele nööpnõela!“

viimaste aastateni segamatult isaisadeaegses vaimus edasi elanud. Töö, mis G. Kerschensteiner ja J. Dewey on teinud koolipedagoogika alal, ootab väikelapsepedagoogikas alles tegijat, sest Fr. Froebel näikse seal kuni viimase ajani olevat sama unustatud kui J. H. Pestalozzi mõnikümmend aastat tagasi koolipedagoogikas.

Sõnakuulmine oli endisaegses kasvatuskunstis jumalakartlikkuse kõrval kõige rõhutatud voores ning esineb kodukasvatuslikus kirjanduses veel praegugi väga tihti. Siiski leidub tänapäeval juba ka neid, kes selle täiesti tahaksid asendada vabadusega. Ma ei saa kahjuks nõus olla ei ühe ega teise seisukohaga, sest mulle näib sõnakuulmise mõiste olevat nii segane, et enne seisukohavõtmist on vaja jõuda selgusele selle sisus. Kui sõnakuulmise all mõista lapse tõrkumatut alistumist täiskasvanute soovidele paljalt seepärast, et üks on laps ja teised täiskasvanud, siis pole sellega moodsas väikelapsepedagoogikas midagi peale hakata. Võib-olla sobib see kuidagimoodi koolipedagoogikasse, sest koolis on kord ja sõnakuulmine mitte niivõrd väärtused omaette, kuivõrd eeldused paljude laste koostöök, kuid sealgi näikse seesugune sõnakuulmise mõiste olevat lõõnud kõikuma. Ainus koht, kus ta veel kõikumatult püsib, on sõjaline kasvatus, kuid väikelapsepedagoogikal on sealt vist küll kõige vähem õppida. Täiskasvanuil, kui nad pole teenistuslikus alluvusvahekorras, ei ole mingit alust üksteiselt sõnakuulmist nõuda. Järelikult pole sõnakuulmine mingi üldine voores nagu ausus, tõearmastus jne. Lastetoas teissuguste ühiskondlikkude vahekordade loomisega kui need, mis üldises avalikus elus maksavad, tuleb olla võimalikult tagasihoidlik ja ettevaatlik.

Sõnakuulmisel on aga veel teinegi mõte; ma nimetaksin seda meelsamini mitte sõnakuulmiseks, sest see sõna ei taba küllalt asja tuuma, vaid k o h a n e m i s e k s, mугanemiseks ühiskonnas maksva kõlbuse normidega. Ühiskonda ei võeta täieõiguslikuks liikmeks kedagi vastu enne, kui ta pole tundma õppinud ja omaks tunnustanud seal maksvad normid ¹⁾. Kes hiljem nende vastu patustab, heidetakse sealt uuesti välja või sunnitakse neile alluma. Need normid (kombed ja seadused) on aastatuhandeid kestnud ühiskondliku elu ja arenemise saadus, nad on n. ö. ajalooliselt tingitud. Nad muutuvad järjest ja on iga rahva juures erisugused. Vastsündinud lapsel aga ei ole ajalugu. Ta on läbi teinud küll rea bioloogilisi arenemisastmeid, kuid need on kõigil elusolenditel ühesugused ja muutumatud igiaegadest igiaegadeni. Lapsed sündisid 5000 aastat tagasi samasugustena kui praegu, sünnivad hiinlaste juures vaimselt ja kõlblalt samasugustena kui neegrite, inglaste või eestlaste juures. Alles järk-järgult nad kohanevad selle ühiskonna eluvormidega, mille liikmeina nad sünnivad ja kasvavad. See kohanemine kestab meie kultuuritasemel enam kui paarkümmend aastat ega toimu tõenäoliktult mitte päris vabatahtlikult, ilma välise sunnita, nagu oletavad äärmise vabaduse prohvetid pedagoogikas. Vastsündinud laps on eetilistelt umbloomaga samal arenemisastmel. Tema tegevuse määraks on peajasjaliktult tungid. Täiskasvanu on need

1) Omal ajal toimus see ühiskonnas valitsevate normide tundmaõppimine leeriõpetuse näol, mis lõppes kehtiva usutunnistuse pühaliku omaksvõtmisega armulaual. Praegu, kus ühiskondlikud normid on palju mitmekesisemad kui need, millega tegeleb leeriõpetus, on sel alal teatud tühik, mida koolis antav kodanikuõpetus ainult väga puudulikult täidab.

aja jooksul alistanud kõrgemaile hingefunktsioonidele — mõistusele ¹⁾ ja järk-järgult peab seda tegema ka laps. Psühhoanalüütiline vool on väga veenvalt näidanud, kui palju vaeva maksab lapsel nende tungide oheldamine, kuna nende rahuldamine talle pakub lõbu. Teisalt näitavad aga seesama psühhoanalüüs ja individuaalpsühholoogia, et lapses endaski on tööl üsna tugevad distsiplineerivad sisejõud, et laps ise tahab heaks ja tubliks saada. Seepärast oleks liialdus kasvatuses kõik häid tulemusi kirjutada sunni arvele. Kasvatuse ülesanne on hoolitseda, et ühiskonnas maksvate normide tunnustamine ei jääks ainult väliseks alistumiseks, vaid kujuneks nendega tõeliseks ühtekasvamiseks, nende ülevõtmiseks iseenda tahtesse. Kasvatuslikus toimes esindab kasvataja ühiskonda ja ta norme. Selles mõttes on kasvatajal õigus lapselt sõnakuulmist nõuda, kuid ainult niipalju, kui on tarvis lapse ühtekasvamiseks ühiskonnas maksva kõlbuse normidega, mille esindamist kasvatajalt nõutakse mitte ainult sõnades, vaid ka käitumises.

b) Eeskuju ja sugestioon.

Vahendeist lapse ühiskonda kasvatamisel on kõige tähtsam eeskuj, kuid eeskuj mitte niikiatsas mõttes, nagu seda tavaliselt käsitleb endisaegne pedagoogika. Eeskuj ei piirdu ainult vanemate (kasvatajate) isikliku käitumisega lapse silmade all, nn. teadliku eeskujuga, vaid haarab kogu ümbritsevat elu. Et laps võiks ühiskonnas maksvate normidega takistamatult ühte kasvada, selleks peab ta neid

¹⁾ Kui nende kõrgemate funktsioonide tegevus aga lakab või neist n. ö. läbi murtakse, näit. joovastuse või mõningate vaimuhaiguste korral, siis võib ka täiskasvanud inimene käituda just samuti nagu laps või sellega võrdne loom.

kõikjal enda ümber teostatuina nägema, neid elus tundma õppima. Mis elus puudub või millele elu koguni vastu käib, seda sõnadega asendada või püsti hoida tahta on tühi töö, mis parimalgi juhul annab vaid näilikke tagajärgi. Kuulus kirurg Th. Billroth (1829—94) kirjutab ühes oma kirjas: „Üldiselt muutub minus järjest tugevamaks arvamus, et olulisim kasvatuses on ümbruse eeskuju, kodune toon. Selle kaudu tuleb paljugi lastesse ja neist välja, mis teadliku eeskuju ja õpetusega kunagi poleks saavutatav. Kel on võimalusi jälgida tooreste inimeste minevikku, see leiab allika enamasti koduses toonis ja eriti ema mõju puudumises.“

Laps on ahne välismuljetele, järelikult väga tähelepanelik oma ümbrusele. Ta tahab saada suureka, peab teraselt silmas, kuidas suured toimivad, ja aimab neid järele. See kajastub kõigepealt ta mängudes, kus ta nukusse ja teisisse mänguasjusse suhtub ligikaudu samuti, nagu suhtuvad teised temasse. Seejärel on ka vanemate otsekohesel, teadlikul eeskujul suur tähtsus. Veel tähtsam on aga üldine kodus valitsev vaim. Lastele, kes algusest peale on harjunud järjekindluse, rahu ja korraga, kelle ümbruses valitsevad kõik need normid, millega ta kohanema peab, on see kohanemine kerge ja endastmõistetav. Sellele pannakse alus kindlate harjumuste loomisega esimesest elupäevast alates. (Vt. ptk. Harjumuste loomine.) Need harjumused kujunevad üleisikulisteks seadusteks, mis on maksvad kõigi — isa ja ema, venna ja õe kohta, vabana isiklikest ja sihilikest kõrvalmõjudest. Kogu perekonna elukorralduses peab valitsema korra, vastastikuse austuse ja rõõmsa töö vaim. Laps paneb peagi tähele, kuidas harjumuspärane suhtumine asjusse teeb ta iseseisvaks, vabaks, järje-

kindlusetus ja korra puudumine aga viib segadusse ja kokkupõrgetele. Seesuguse eeskuju hulka kuulub, et vanemad suhtuvad lastesse nii, nagu nad tahaksid, et lapsed neisse suhtuksid. Palumine ja tänamine ei pea olema ainult väikeste päralt. Kust peab laps seda õppima, kui ta vanemate vastastikusel läbikäimises ning temasse suhtumises ainult käske ja nohisemist kuuleb? Kust peaks laps ausust õppima, kui ta näeb, kuidas teenija ema, ema isa, kõik ühiselt aga naabreid ja võõraid petavad? Mispärast peab laps vanemate tahtele tõrkumatult alistuma, kui ta näeb ja kuuleb, kuidas vanemad isekeskis iga tühise asja pärast tülitsevad? Seesuguseid küsimusi võiks jätkata lõpmatuseni; senine kodukasvatulik kirjandus on neid nii rohkesti käsitletud, et siinkohal selle järele vaevalt enam on tarvet. Ainult üht tahaksin veel rõhutada: see ei käi mitte ainult vanemate ja kodu kohta, vaid kogu selle keskkonna kohta, kus laps liigub. Teenijate valikul, naaberperekondadega läbikäimisel, lapsele mängukaaslasli valides tuleb ikka pidada silmas, et nad kodus valitsevate kasvatuspõhimõtete ühtsust ei rikuks. See on raske ja nõudlik ülesanne, kuid ilma selleta on tagajärjekas tahtekasvatus vägagi küsitav.

Eeskujuga ligidalt sarnane on *sugestioon*. Kui sugestiooni võtta laiemas mõttes, siis on eeskuju sellest õieti vaid üks osa. Antud korral ma mõtlen sugestiooni all teise inimese tahte suuna muutmist kas eeskuju või sõnadega, ilma et ta ise seda märkaks. Mida noorem laps, seda kergemini allub ta sugestioonile. Kui arvata on, et mõni toit lõunalauas lapsele ei maitse, siis võivad vanemad palja miimikaga talle sugereerida, et see toit eriti hea maitseb; kuid samuti võivad nad hoolimatu arvustamisega ja teenija

üle nurisemisega mõnegi toidu lapsele vastumeelseks muuta. Kui laps maha kukub ja haiget saab, siis mõjub ema hädaldamine ja kahetsemine ainult valu suurendavalt, julgustamine ja üleolek aga annavad lapselegi jõudu valu talumiseks. Tahaksin eriti rõhutada julgustava sugestiooni tähtsust. „Sinutaolisele poisile on see väike asi“ mõjub lapsesse, kes on kahevahel ega usalda kuidagi ülesande teostamisele asuda, mõnikord nagu ime. Seda enam tuleb hoiduda negatiivsest sugestioonist. Kui laps näiteks täie hingega püüab ise saapapaelu kinni saada, ei maksa öelda: „Mis sa ilmaaegu pusid, sa ju niikuinii ei saa, las ma aitan.“ Pigem juba julgustada: „Vaata kus tubli poiss, paneb saapapaeladki ise kinni.“ Kuna laps oma nõrkust ja puudulikkust küllaltki hästi tunneb, on ta eriti tundlik kiitusele. Kes nii paljut veel ei saa, see tahab, et seda, mida ta saab, tähele pandaks, tunnustataks, mitte aga maha ei laidetaks. Hirm alanduse ees, soov tunnustust leida ja tõeline auahnus on ühe ja sama püüdluse eri avaldused. Kui teised lapse eest ära teevad, mis ta ise võiks teha, siis ta mõnikord purustab tehtu, et ise sedasama uuesti teha ja oma võimeid näidata. Paljud vanemad kardavad lapsi kiita, nende võimeid tunnustada, arvates, et nad lähenevad „uhkeks“, hakkavad endist liiga palju pidama. See on eksitus. Palju halvem kui enamvähem õiglasel ja mõõdukal tunnustusel põhjenev uhkus on alati maharõhutud enesetunde vastureaktsioon taltsutamatu võimuiha ja iseka upsakuse näol.

c) Käsk ja keeld.

Eeskuju ja sugestioon on kaudsed lapse tahte mõjutamise viisid. Sõnakuulmisprobleem kitsamas mõttes ei kerki nende puhul üldse veel esile. Teisiti

on käsu ja keeluga. Nende abil paneb kasvataja oma tahte aktiivselt maksma. Käsu abil pannakse laps tegema, mida ta ise ei teeks, keelu abil takistatakse teda oma tahtmise järgi tegemast; mõlemad kuuluvad sunnivahendite hulka, on õieti ühe ja sama nähtuse eri pooled (sest keeld pole ju lõpuks muud kui käsk negatiivses vormis). Käsk ja keeld nõuavad täitmist või, kui neid ei täideta, — karistust.

Käsk ja keeld on õigustatud ainult seal, kus lapse tahte mõjutamiseks eeskujust ei jätku. Pessimistid arvavad seda igal sammul vaja olevat. Ent nende viga on selles, et nad oma nõuded liiga kõrgele seavad, lapselt ülejõukäivat, isegi võimatut nõuavad. Nad tahavad, et väike laps juba paari aastaga kõigest oma loomalikust pärandist, tungidest, üle saaks ja oleks nagu täiskasvanu. Nad unustavad, kui palju aastakümnete-pikkusi pingutusi ja võitlusi neil endil oli tarvis, enne kui nad nii kaugele jõudsid, kui nad on (ja päris siirad olles nad peavad mõnigi kord möönma, et nad veel kuigi kaugel pole); lapselt nõuavad nad aga sedasama juba mõne aastaga. „Liiga vara“ pole kõlblas kasvatuses mitte sugugi vähem hädaohtlik kui mõistuse arenemises lapse mängumaailma enneaegne purustamine. „Eelkooliealises kasvatuses tuleb enam kõnelda sellest, kuidas täiskasvanuid õpetada sugestiivselt mõjuma, kui sõnakuulmisele sundimise vahendeist. Viimaste taga sageli peitub mugavus ja, mis on veel halvem, — täiskasvanute võimutahe.“ (D. Katz.)

Kuni teise eluaastani pole käsu ja keeluga üldse paljut peale hakata, sest need eeldavad lapse enda tahte olemasolu, sellest aga saab mainimisväärselt juttu olla alles pärast imiku-iga. Enne seda tuleb mõjuda paljalt harjutamise ja dressuuriga nagu loomade taltsutamise juures. Pärastpoole aga, kui laps juba seisukorrast aru saama hakkab, tuleb mõjuda peaaesjalikult sõbraliku seletusega. Käsk ja keeld

hoitagu nende harvade juhtude jaoks, kus on vaja saavutada silmapilksed sõnakuulmist. Lapse juures, kes käsu ja keelu karmi tooni kuuleb harva, mõjub see nagu ime; sageli tarvitatuna ta „kulub aga ära“, muutub nüriks ega mõju enam. „Ära kisu laudlina! — Ära kolista tooli jalgadega! — Istu õieti! — Hoiä lusikas ilusti käes! — Vaata, et sa ei määri laudlina! — Ära võta lusikat nii täis! — No vaata nüüd, ajasid suppi laudlinale! — Aja suu korralikult lahti, et toit ei kukuks maha!“ Sääraseid ja veel palju enam käsklusi võime mõnelt emalt kuulda üheainsa lõuna aegu. Loomulikult kaotavad nad nii sageli esinedes oma mõju peaaegu täiesti. Lapse ümbrus tuleb korraldada nii, et tal ei jääkski võimalusi eksimisteks. Siis pole emal tarvis lapsel alati kannul käia hüüatustega: „Ära puutu! — Pane ära! — Mis sa nüüd tegid!“ jne.

Väga tähtis nõue on järjekindlus käsus ja keelus. Nõutagu lapselt ainult seda, milles kindel ollakse, et laps seda teeb. Kui aga midagi on kästus, siis jäädagu selle juurde; või kui selgub, et olete eksinud, taganege ausalt. Kord käskida, siis järele anda, kord keelda, siis lubada, kord midagi nõuda, siis endaga kaubelda lasta — see viib lapse segadusse, kasvatab talt protsessija. Võtame näite. Poisil läks kelk katki ja isa lubas selle homseks ära parandada. Poiss laseb vahepeal ilma kelguta, tagumikul mäest alla. Ema keelab selle ära, sest püksid ei pea seesugusele spordile vastu. Ta soovitab poisil hakata lumimeest tegema. Poissi seekord lumimees ei huvita, ta tuleb tuppa ja, olles tegevuseta, hakkab ema kiusama. Viimaks saab emal sellest villand ja ta soovitab poisil minna liugu laskma. — „Ilma kelguta?“ küsib poiss imestunult. — „Ükskõik kuidas, peasi, et saad jalust minema,“ ütleb pahane ema. Poiss lähebki ja laseb, kuni õhtu käes ja püksid katki. — Pükse saab ehk veel kuidagi parandada, raskem aga on parandada viga lapse hinges, mille ema tegi oma järeleandlikkusega. Järgmisel korral laps juba teab, kuidas emast võitu saada. Iseasi oleks olnud, kui poiss ema käsu peale tõesti oleks läinud lumimeest tegema, kuid varsti tulnud ja kurtnud, et lumi pole küllalt sula. Siis oleks ema ju võinud otsida lapse vanad katkised püksid, neile ruttu paiga tagumikule panna ja poiss oleks võinud rahulikult mäele minna.

Järjekindluse juurde kuulub ka nõue, et kui üks perekonnaliikmeist midagi on keelanud, siis ei tohi teine seda

lubada. Laps on meister seesuguseid ebajärjekindlusi ära kasutama. — Poiss tahab isalt vesivärvide jaoks raha. Isa ei anna, sest poisil on veel endistest värvidest hulk järel, ja nõuab, et poiss need enne ära tarvitaks. Kui isa on välja läinud, läheb poiss ema juurde, kes asjast midagi ei tea, ja kordab temale palvet. Ema võib-olla kahtleb küll algul, mõtleb aga siis: mis need värvid ikka ära ei maksa; säh raha, mine too! Siingi ei tarvitse olla niipalju kahju rahast kui sellest, et laps õpib vanemaid teineteise vastu välja mängima. Ta läheb võidukana isa juurde: näed, ema lubas siiski. Ses suhtes koguvad emade õrnad südamed endile palju pattu. Sel teel osetud teadmine ema „headusest“ vastandina isa „kurjusele“ on liiga väike vastutasu lapse rikutud iseloomu eest! Veel enam tuleb ses suhtes karta vanaemasid, tädisid ja onusid, kes oma naiivses heasüdamlikkuses ühtki lapse soovi ei saa täitmata jätta.

Käsk peab olema lühike ja selge. Peab ütlema lihtsalt, mida tahetakse. See peab olema midagi endastmõistetavat, seepärast ei tohi karjuda ega vihaselt paukuda. Tuleb käs-kida nii, nagu oleks vastupidine võimatu. Seepärast ärgu üldse juhitage vastupidisele võimalusele tähelepanu ega ärgu ähvardatagu sel puhul karistustega. Kõigest ei saa laps võib-olla aru, kui ta aga näeb, et vanemad talle alati head soovivad, alistub ta ka seekord. Kui laps on suurem, lisatagu lühike ja selge põhjendus juurde, et laps teaks, miks ta just nii ja mitte teisiti toimima peab. Ainult sõjaväes mak-sab põhimõte: mõtlemine on keelatud. Kui laps esitab vastu-väiteid, kuulake need rahulikult ära, mõelge järele ja öelge oma otsus. Ei mingit kauplemist, vaidlusi. Käsku ei tohi anda liiga kaua ette ega loota pikka aega keelu mõjusse, sest laps unustab kergesti; ta tahe on nõrk ning kiusatused kallutavad ta aja jooksul kõrvale.

d) Tasu ja karistus.

Käsul ja keelul on mõtet ainult seal, kus nende taga seisab üleolek, jõud (muidu muutuvad nad vaid sooviks, palveks, mida võib täita, võib ka täitmata jätta). Et vanemad füüsilise jõu poolest on lastest üle, selles pole kahtlust; kuid sellest üksi pole palju

kasu. Iseloomu ei kujundata füüsilise üleolekuga. Selleks on vaja vaimset üleolekut, autoriteeti. Kus vahekorrad päris rikutud pole, seal on vanemad eelkooliealisele lapsele veel vaidlematuks autoriteediks. Autoriteediprobleem kerkib täie teravusega päevakorrale alles hilisema lapse-ea lõppaastail.

Kui väikelaps vanemate käsu või keelu vastu eksib, siis peavad põhjused olema mujal kui autoriteedipuuduses. Ta kas ei saanud käsust õieti aru või talt nõuti ülejõukäivat, võib-olla oli ta sel korral haiglane või oli mõni teine põhjus, miks kiusatus toimida käsu-keelu vastaselt sai ülevõimu. Enne kui võtta seisukoht, enne kui karistada, peab olema selge, mispärast laps eksis. Seda selgust ei saa harilikult teisiti kui sõbraliku kahekõne teel. Seepärast ei tohi kunagi, kui laps on käsu või keelu vastaselt toiminud, otsekohe pahaseks või kurjaks saada: see lõikaks võimaluse põhjuste kohta selgusele jõuda. Kui üleastumine on seotud kas lapse või vanema tugeva meeleliigutusega, on parem asja lahendamine edasi lükata, kuni meeled rahunevad.

Karistada tohib ainult sel korral, kui karistatav tõesti on süüdi, s. t. et ta objektiivselt võttes oleks antud olukorras võinud toimida käsu-keelu kohaselt. Aga miks siis laps üldse eksib käsu-keelu vastu? Juhul, kui vanemate käsu-keelu täitmine tähendaks lapsele loobumist iseäranis suurest, intensiivsest lõbust, tekib temas kiusatus käsk-keeld täitmata jätta ja oma lõbu edasi nautida. See kiusatus on seda suurem, mida vähem lõbu laps loodab saavutada käsku täites või mida väiksem norgteda ähvardab täitmatajätmise puhul. Siin on tasu- ja karistusprobleemi tõeline olemus. Tasu

abil on vaja tõsta lapse sõnakuulmise rõõmu, karistuse abil talle anda tunda sõnakuulmatuse tagajärgi.

Milline peab olema õige tasu? Kõige parem ja loomulikum tasu on rõõm oma teo tagajärjest. Kus see on küllalt tugev, seal pole muud tasu vajagi. Ei maksa olla kitsi lapsele ta saavutuste puhul tunnustuse avaldamisega, — see tõstab eneseusku ja annab julgust edaspidisteks pingutusteks. Lihtne „aitäh“ ja sõbralik naeratus vähemalt ei tohiks kunagi ära jääda, kui laps on nende vääriliseks osutunud. Kus laps meid aga mõne erakordsema saavutusega üllatab, seal silitame ta pead ja ütleme, et see on temast väga kena. — Väike Evi on emal aidanud suure hoolega herneid puhastada ja tuld teha. Kui isa lõunale tuleb, ütleb ema: — Evi oli täna väga virk, aitas mind kogu aja! — Muidugi paneb isa seda tähele ja ütleb: — Oo jah, Evi on ju ikka tubli tüdruk! — Kus sõnakuulmise tagajärjed otsekohe erilist lõbu ei paku, võib vähehaaval ja ettevaatlikult tarvitada ka kunstlikke ergutusvahendeid: rahalist tasu, vastutulekut teistel aladel jne. Igal juhul peab sõnakuulmine, käsu-keelu täitmine, lapse teadvuses liituma alati heade, meeldivate elamustega. Nõuda, et laps mingi „kategorilise imperatiivi“ pärast hea ja sõnakuulelik oleks, tähendab lapselt enam nõuda kui eneselt! Ent häda emale, kes oma lapselt sõnakuulmist saavutab vaid ostu teel!

Karistuse mõte on lapsele ta sõnakuulmatuse tagajärgi kibedana teadvusse tuua, et ta motiivide võitluses seisukoha võtaks käsu-keelu täitmise poolt. Nagu saavutusrõõm on parim ja loomulikem tasu käsu täitmise eest, nii on ka elu ja ühiskonna seaduste vastu eksimisel oma loomulikud tagajärjed. Elu ise annab selle eest kõrvakiilu: peab kannatama ja ohvrit

tooma. See on ebamugav nagu eksimuse iga tagajärg. Ei saa jätta midagi tarvilikku tegemata, ilma et see end tunda ei annaks, ja veel vähem saab teha midagi halba, ilma et see end kätte ei tasuks. See on elu seadus ja selle suhtes pole erandit ka lapsele. Last selliste karistuste eest hoida (kui paljud vanevad teevad seda!) on kasvatuse suurimaid vigu.

6-aastane Hilda laseb rentsilis jalaliugu. Kukub maha, saab haiget ja hakkab nutma. Ema rahustab teda asjalikult ja varsti on kõik taas hea — laps aga on ühe kogemuse võrra rikkam: jääb tuleb olla ettevaatlik. Mõnigi teine ema ütleks: — „Hilda, seda ei tohi teha, sa kukud maha ja saad haiget.“ Muidugi ei pane Hilda seda tähele, ta on harjunud niisuguseid ennustusi pidama paljalt naljaks. Ta jätkab oma lõbu. Ema uuesti: „Hilda, jalamaid jäta järele ja tuled siia!“ Toon on juba kurjem, ent Hilda nüüd alles hakkab jonnima ega mõtlegi liulaskmist jätta. Ema näeb oma autoriteedi olevat hädaohus ja tahab jõuga loole lõppu teha. Ent parajasti kukub laps maha, hakkab nutma. Ta nutab mitte niipalju valu kui häbi pärast. Ema parastab tagant: „Näed, said nüüd, kes sõna ei kuula, peab kannatama.“ Laps süüdistab endamisi ema, et see on tema lõbu rikkunud, kahetseb oma õnnetust, ja vääruslik kogemus, et jääb tuleb olla ettevaatlik, jääb üsna tähele panemata. Loomulikud karistused enamasti ei vaja mingit kunstlikku seadeldist, mingit näitemängu, nagu nii mõnigi teine karistusviis. Vanemal ei tarvitse nende puhul muud teha, kui saatusel oma teed minna lasta ja valvata, et lapsele tõsist kahju ei juhtuks. — Karl on akna kiviga katki visanud. Majaperemees tuleb Karli isale kaebama. Isa kutsub poisi, ütleb rahulikult: „Poiss, asi on halb. Ruut maksab 3 krooni. Sa tead, meil pole raha pillata; kust võtta see 3 kr.?“ Poiss mõtleb, ei vasta. „Ema tahab uut kübarat saada,“ jätkab isa, „see maksab 5 kr. Kas tahad teda paluda, et ta selle ostmata jäta?“ — „Ei,“ vastab poiss, „tema ei ole ju süüdi.“ — „Aga kes siis maksab?“ Poiss vaikib jälle, ütleb siis häbelikult: „Süüdlane.“ — „Aga kas sul on nii palju?“ Poiss jookseb vaatama, palju tal hoiukarbis raha on, leiab vaid 2 kr. ja annab need isale. — „Hüva,“ ütleb isa, „ühe kr. ma laenan sulle, kuid arvan su taskurahast iga päev 10 senti maha, kuni võlg tasa saab.“ Karl

on nõus ja asi lahenenud. Vaevalt tahaks ta teinekord enam akent katki visata, kuigi keegi talle sellepärast „kuri“ ega „pahane“ ei ole. Või mis aitaksid siin noomimised ja manitsused?

Kunstlik karistus ei olene mitte teo tagajärgedest, vaid kasvataja seisukohavõtust. Lapsel tekib tunne: mitte teo, vaid teolt tabamise eest karistatakse. Järelikult: tegu ei tarvitse jätta tegemata, tuleb vaid teha nii, et vanemad teada ei saaks. Iga pahategu, mis tehakse ilma vanemate teadmata, on võit nende üle ja seesugusena eriti veetlev, mille pärast maksab riskida nahatäiega.

Salgamata loomulikkude karistuste suurt paremust võrreldes kunstlikkudega, kaldun siiski arvama, et ka päris ilma viimasteta läbi ei saa. Iga pahateole ei järgne karistavaid tagajärgi või järgneb liiga hilja, ükski käsust-keelust üleastumine, ükski pahategu ei tohi aga jääda karistamata. Sellest hoolimata arvan ma, et endisaegseid keerulisi karistussüsteeme, omaaegse pedagoogika raudvara, ükski jõud enam ellu tagasi ei too. Kunstlikkude karistuste puhul on tähtis, et me last nendega tuimaks ei teeks, neid liiga palju ja liiga valjult ei tarvitaks. Tuimakspekstud hobust ei hirmuta enam teivaski, ergale on paljast piitsa nägemisest küllalt. Karistus on nagu kange rohi, mida ainult vähehaaval ja harukordadel võib tarvitada.

Kõige lihtsamate eksimuste korral on küllalt sellest, kui koputatakse lapse enesetundele („Sina, muidu nii tubli poiss, kuidas sa sellega hakkama said?“), kui vanemad paista lasevad, kui väga üllatatud ja kurvad nad on, et niisugune asi üldse võis juhtuda. Kes arvab, et lapsel seesuguste õrnemate tunnete jaoks arusaamist pole, see kas ei tunne oma last või on ta juba tuimaks peksnud!

Mõnel teisel juhul on sobivaks karistuseks võib-

olla teistest eraldamine, nurkapanek, mõningatest lõbustustest ilmajätmine jne. Karistus olenegu igakord eksimuse laadist. Selle õige valik nõuab kasvatajalt kiiret otsustamis- ja peent olukordadesse sisetundmise võimet. Tagasihoidlik katsegi siin kindlaid, alatimaksvaid karistusnorme püstitada tähendaks tagasilangemist endisaegse pedagoogika eksikäikusse.

Olgu karistus milline tahes, kunagi ärgu teostatagu seda ärritatud olekus. Ärritus on tunnuseks, et me asjast üle pole. Siis ei saa me ka õiglased olla. Kui karistus on möödas, ei tohi olla enam mingit vihkandmist karistatu vastu ega karistuse meeldetuletamist hiljem.

Piltidel, mis kujutavad keskaegset koolielu, ei puudu õpetaja käes kunagi vits. See oli kogu kasvatuse sümbol. Tänapäeval püüavad metsloomadegi taltsutajad võimalikult väheste kepilöökidega toime tulla. Mitte oma haleda südame, vaid sellepärast, et nad loodavad teisel teel paremini sihile jõuda. Vitsa peavad teretunud kasvatusvahendiks esmajoones jõuetud kasvatajad, kes värisedes hirmul on oma autoriteedi pärast, mille ülalhoidmiseks nad ei leia muud teed kui oma füüsilise üleoleku allakriipsutamise. Kehalise karistuse vastu peab olema seepärast, et ta teeb tooreks niihästi karistaja kui karistatava. Kui isa, kes lapsele vitsu annab, aega saaks oma nägu sel hetkel peeglist vaadata, ta otse kohkuks oma vihast virildunud lõustast. Ja laps? Kannatab ära selle alanduse, näitab enese rahunemiseks ukse taga isale rusikat ning püüab edaspidi olla ettevaatlikum, et mitte sisse kukkuda! Kehaline karistus on jäänus ajast, kus inimene pidi end kaikaga teise vastu kaitsma. Kui paljud vanemad näevad ka

lapses, kes nende viha alla langenud, vaenlast, kelle vastu nad end omamoodi kaikaga (vitsa või kepiga) kaitsma asuvad. Kus aga tegemist on vaenlastega, seal lõpeb kasvatus ja asemele tuleb võit ning allahitmine. „Lapsepõlv on tükike elumuusikat; hirmsaim kisa, mis ilusa meloodia purustab, on lapse valukarje, keda pekstakse. Üks keel on katki. — Lapsepõlv on tükike päikesepaistest maad elus; kõige tumedamad varjud selle kohal on pekstud lapse hirmust moondunud nägu.“ (A. Schrott.)

KIRJANDUST.

- Elango, A.*: Kasvatusteadus. Tartu 1934.
Kaila, E.: Mis on „hing“? Tartu 1934.
„ Mis on „vaim“? Tartu 1935.
Kalling-Kant, L.: Lapse areng ja kasvatus. Tartu-Tallinn 1938.
Künkel, Fr.: Armastus ja abielu. Tartu 1939.
Lellep, K.: Individuaalpsühholoogilise kasvatusese põhijooni.
Tartu 1935.
Niggol, C. H.: Kasvatusese radadel I—V. Tallinn (ilma aastata).
Pöld, P.: Üldine kasvatusõpetus. Tartu 1932.
Stekel, W.: Kirjad emale I—III. Tartu 1937—1938.
Treffner, E.: Lapse mäng ja töö. Tartu 1935.
- Bühler, K.*: Die geistige Entwicklung des Kindes. Jena 1918.
Ferrière, A.: L'Éducation dans la famille. Neuchâtel-Paris
1927. (Tõlgitud ka saksa ja soome keelde.)
Gesell, A.: Infancy and Human Growth. New York 1928.
Hetzer, H.: Erziehungsfehler. Viin 1931.
Katz, D. ja R.: Die Erziehung im vorschulpflichtigen Alter.
Leipzig 1925.
Piaget, J.: Le langage et la pensée chez l'enfant. Neu-
châtel-Paris 1923.
Piaget, J.: La représentation du monde chez l'enfant.
Paris 1926.
Prüfer, J.: Kleinkinderpädagogik I, II. München 1923.
Stern, W.: Psychologie der frühen Kindheit. Leipzig 1928.
Watson, J. B.: Psychological Care of Infant and Child. 1928.
Wexberg, E.: Individualpsychologie. Leipzig 1931.
- Eestikeelse kirjanduse kohta võib täieliku ülevaate saada Koduse Kasvatusese Instituudilt (Tartu, G.-Adolfi 18).

SISUKORD.

	Lk.
Eessõna	5
I. Inimese arenemise põhiseadused	9
1. Päriivus, keskkond, kasvatus	9
2. Isiksuse ühtsus ja sihipüüdlikkus	12
3. Endasäilitus ja enda väljaarendamine	16
4. Psühhoanalüütiline ja individuaalpsühholoogiline arenemisteooria	18
II. Inimesekssaamise astmed	24
III. Väikelapse vaimne arenemine ja selle osa inimese kujunemises	29
1. Sünnieelne aste	29
2. Imiku-iga	30
3. Väljendusvõime arenemine	32
4. Ruumi ja aja avastamine	36
5. Laps ja teised	39
6. Lapse enda maailm	44
IV. Väikelapse arenemise kasvatuslik mõjutamine ..	53
1. Heade harjumuste loomine, halbade vöõrutamine	53
2. Sissekasvamine välismaailma	60
3. Lapse harrastused ja nende juhtimine	76
4. Tahte kasvatamine	98

3.50

Kpl. Nr. 4

Nr. 482A

A

71571

1940.

M - 50

HIND 1 KROON